

15346: 5

**MUKATAA SİSTEMİ VE BU SİSTEM
İÇİNDE SULTANÖNÜ MUKATAASININ YERİ**

Serpil ERDEN
(Yüksek Lisans Tezi)

Eskişehir - 1999

**MUKATAA SİSTEMİ VE BU SİSTEM İÇİNDE
SULTANÖNÜ MUKATAASININ YERİ**

Serpil ERDEN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tarih Anabilim Dalı

Danışman: Doç. Dr. Halime DOĞRU

Eskişehir

Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Nisan, 1999

YÜKSEK LİSANS TEZİ ÖZÜ**MUKATAA SİSTEMİ VE BU SİSTEM İÇİNDE SULTANÖNÜ
MUKATAASININ YERİ****Serpil ERDEN****Tarih Anabilim Dalı****Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Nisan 1999****Danışman: Doç. Dr. Halime DOĞRU**

Mukataa Sistemi, Osmanlı sosyal ve iktisadi yaşamında 15. yüzyıldan itibaren önemli yer tutan ve 20. yüzyıla kadar varlığını sürdüren bir uygulama olmuştur. Devlete ait işletmelerin ve öteki türden kaynakların, özel teşebbüs eliyle işletilmesi demek olan sistem, uygulamada yüzyıllar boyunca değişik şekiller almıştır. Başlangıçta devletin nakit para ihtiyacını karşılamak üzere başlatılmış olmasına rağmen, son dönemde merkezi otoritenin zayıflamasında, feodal yönetimin (Âyanlıklar) güç kazanmasında önemli role sahiptir.

ABSTRACT

The system of "Mukataa", which was the important part of Ottomon social and economic life in the 15 th century, had been a plan until the 20 th century. The system, which means operating the state's business enterprises and other kinds of sources by private way in application. At the beginning, it had been started to private the state's cash. However, it took an important role when Feudol Management become important and the state management become weaker in the last periods.

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYIİmza

Danışman Doç. Dr. Halime DOĞRU :

Üye Prof. Dr. Cahit Bilimci :

Üye Trd. Doç. Dr. Kemal Yolcu :

Serpil ERDEN'in "Mukataa Sistemi ve Bu Sistem İçinde Sultanönü Mukataasının Yeri" başlıklı tezi **14./..6./..1999** tarihinde, yukarıdaki jüri tarafından Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca, Tarih Anabilim dalında, Yüksek Lisans tezi olarak değerlendirilerek kabul edilmiştir.

ÖNSÖZ

Araştırmamız Mukataa Sisteminin Kapsamını ve bu sistem içerisinde Sultanönü Mukataası'nın yerini içermektedir. Mukataa bugün özellikle iktisat tarihçilerinin çalıştığı son derece kapsamlı bir konudur.

İki bölümden oluşan çalışmamın birinci bölümünde Mukataa'nın ne demek olduğu, hangi işletmelerin mukataa kapsamına girdiği, bunların ne şekilde ve kimler tarafından yönetildiği, hangi mali birimlere bağlı olduğu, Osmanlı maliyesindeki yeri ve nasıl bir değişime uğradığı üzerinde durulacaktır. İkinci bölümde ise, Sultanönü Sancağı Mukataası'nın bu sistem içindeki yerine değinilecektir.

Araştırmam sırasında en zorlandığım konu, Sultanönü Sancağı Mukataası'na ait arşiv belgelerinin azlığı ve bulduklarımızın çoğunun da yırtık, kapsız, çürük çıkması olmuştur. Belgelerin az olmasındaki en büyük neden de, Sancağın canlı bir ekonomik yaşantıya ve çok sayıda mukataa işletmelerine sahip olmayışıdır. Bulduğumuz belgelerin içinden de tam olarak çıkamayışım bir diğer eksiklik olmuştur.

Çalışmamdaki tüm eksikliklere rağmen, özellikle arşivdeki araştırmalar sırasında duyduğum hazzı, tanıştığım ve bana karşı yardımlarını esirgemeyen araştırmacı büyüklerimi hiçbir zaman unutmayacağım.

Ayrıca bana gösterdiği sabır ve anlayıştan dolayı danışman hocam Doç. Dr. Halime DOĞRU'ya da şükran borçluyum.

Serpil Erden

İÇİNDEKİLER

ÖZ	ii
ABSTRACT	iii
DEĞERLENDİRME KURULU VE ENSTİTÜ MÜDÜRLÜĞÜ ONAYI.....	iv
ÖZSÖZ	v
ÖZGEÇMİŞ	vi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ'NDE MUKATAA

1.1. Mukataa ve <u>Kapsamı</u>	5
1.2. Mukataa'ya Bağlı İşletmeler	6
1.2.1. Çeltik Mukataası	6
1.2.2. Âdet-i Ağnam Mukataası	9
1.2.3. İhtisab Mukataası	11
1.2.4. Darphane Mukataası	14
1.2.5. Kapan Mukataası	16
1.2.6. Gümrük Mukataası	17
1.2.7. Selhhane Mukataası	19
1.2.8. Şemhane Mukataası	19
1.2.9. "Hamr Gümrük" ve "Arak ve Hamr Rüsümü" Mukataaları	20
1.2.10. Memlaha Mukataası	21
1.2.11. Rüsüm-ı İhzariye Mukataası.....	22
1.2.12. Boyahane Mukataası	22
1.2.13. Bozahane Mukataası	23
1.2.14. Mizan Resmi Mukataası	23
1.2.15. Pul Mukataası	24
1.2.16. Pare Mukataası	24

1.3. Mukataa <u>Yönetimi</u> ve Yöneticileri	24
1.3.1. İltizam	25
1.3.2. Emanet	32
1.3.3. Malikâne	36
1.4. Mukataa'nın Bağlı Olduğu Mali Birimler	40
1.4.1. Haremeyn Mukataası Kalemî	42
1.4.2. Baş Mukataa Kalemî	42
1.4.3. Mukataat Hazinesi	43
1.4.4. Anadolu Muhasebesi Kalemî	44
1.4.5. Maden Mukataası Kalemî	44
1.4.6. Ganem (Koyun) Mukataası Kalemî	45
1.4.7. Haslar Mukataası Kalemî	45
1.4.8. Bursa Mukataası Kalemî	46
1.4.9. Avlonya ve Ağriboz Mukataası Kalemî	46
1.4.10. Kefe Mukataası Kalemî	46
1.4.11. İstanbul Mukataası Kalemî	47
1.4.12. Sâlyâne Mukataası Kalemî	47
1.4.13. Şikk-ı Sâni (Piskopos) Mukataası Kalemî	47
1.5. Mukataa'nın Osmanlı Maliyesindeki Yeri ve Değişimi	47
1.5.1. 14. Yüzyılda	49
1.5.2. 15. ve 16. Yüzyılda	49
1.5.3. 17. Yüzyılda	50
1.5.4. 18. Yüzyılda	50

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI MUKATAA SİSTEMİ İÇİNDE

SULTANÖNÜ SANCAĞI MUKATAASI

2.1. Sancağın İdari Taksimatı	52
2.2. Sancağın Ekonomik ve Mali Yapısına Genel Bakış	56

2.3. Sancakta Mukataanın Yeri	57
2.4. Sancakta Bulunan Mukataa İşletmeleri ve Mali Değerleri	60
2.4.1. Çelik Mukataası	61
2.4.2. Âdet-i Agnam Mukataası	62
2.4.3. İhtisab Mukataası	63
2.4.4. Resm-i Asiyab Mukataası	64
2.4.5. Güherçile Mukaatası	64
SONUÇ	66
EKLER	
EK 1 : MUKATAA İLE İLGİLİ KAVRAM VE TERİMLER	67
EK 2: ARŞİV BELGELERİ	80
KAYNAKÇA	110

GİRİŞ

“Mukataa” kelimesi, Arapça kökenli “kat” kelimesinden gelmekte olup, anlamı kesişmek, birbirinden kesilmek, çok parçaya ayrılmak demektir.¹

Osmanlı Devleti’nde mukataa’nın ilk şeklini aramak gerekirse, İslam Devletleri’ndeki benzeri kurumlara bakmak gerekmektedir.

Bu sistemi, Hz. Peygamber zamanına kadar çıkarmak mümkündür. Peygamber, fetihten sonra bir kısım topraklarını mülkiyetini ve gelirini İslam Cemaatine vakfetmiştir. Ölümünden sonra da ilk Halife Ebubekir, bu toprakları İslam cemaati adına alıkoymuştur. Böylece müslüman halka ait daimî bir gelir kaynağı ortaya çıkarmıştır.²

Halife Ömer de Suriye, Irak ve Mısır’ı fethettiği zaman bu toprakları, İslam Cemaati adına vakfetmiştir. Bu topraklar satılamaz ve kimsenin mülkü olamazdı, ancak köylüye daima kiracılık şeklinde işlettilmekteydi. “İkta” denilen bu sisteme, İslamiyette son şeklini Hz. Ömer vermiştir.³

Emeviler ve Abbasiler’de de hükümdarlar, kendi yakın çevrelerine arazileri “ikta” şeklinde vermişlerdir. Toprak sahipleri ikta topraklarına vergi vermemişler, bunun karşılığında devletin belli harcamalarını karşılamışlardır.⁴

¹ Mustafa Nuri Paşa, *Netayic-ül Vukat, Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi*, I, II. Cilt, Ankara, 1980, s. 327.

Ariel C. Salzman, *Measures of Empire: Tax Farmers and The Ottoman Ancien Regime, 1695-1807* (Doktora Tezi), Columbia University, 1995, s.5.

² Ömer Lütfi Barkan, “Türkiye’de Toprak Meselesinin Tarihi Esasları”, *Türkiye’de Toprak Meselesi, Toplu Eserler 1*, İstanbul, 1980, s. 136.

Halil İnalcık, “İslam Arazi ve Vergi Sisteminin Teşekkülü ve Osmanlı Devrindeki Şekillerle Mukayesesi”, *İslami İlimler Dergisi*, C.I, Ankara, 1950, s. 29-33.

³ Muzaffer Sencer, “Türkiye’de Toprak Mülkiyeti Sorunu”, *Milliyet Gazetesi*, 3-4 Ağustos 1967. Osman Turan, “İkta” maddesi, İ.A. İstanbul: 1967.

⁴ Evgeniy Raduşev, *Agrarnite Institutsii V.Osmans Kata İmperiya Prez XVII-XVIII. VEK*, Sofya: 1995, s.39.

Halil Cin, *Mirî Arazi ve Bu Arazinin Özel Mülkiyete Dönüşümü*, Konya: 1987, s. 48.

“İkta” kurumu, Büyük Selçuklu Devleti’nde Başvezir Nizamülmülk tarafından düzenlenmiştir (1018-1092). Diğer islam devletlerinde olduğu gibi, burada da toprağın üzerindeki devlet mülkiyetinin temeli, zirai kanunlarla belirlenmiştir. “İmparatorluk ve Halk Sultanın Malıdır” kuralı iktalar için de geçerli olmuş olup, iktalar, askeri hizmete karşılık verilmiştir.⁵

İkta sahibi kişilerin belirlenen kanuni vergileri toplarken adil davranmaları, halkı ezmemeleri, halktan birinin saraya şikayeti halinde engellenmemesi, yasaya karşı gelenin elinden iktasının alınması ve cezalandırılması konularında Nizamülmülk birtakım haklar ve şartlar belirlemiştir. Yine halktan herhangi birisinin güç durumda olması, tohum veya suya ihtiyacının olması halinde, onlara borç verilerek yardım edilmesini emretmiştir. Bundaki gerçek de, göçebe Türk Kitlelerinin yerleşik yaşama geçmesini sağlamaktır.⁶

1071 tarihli Malazgirt Savaşı’ndan sonra, topraklar genişledikçe, yeni fethedilen yerler, sultanın akrabaları yakınları , devlet adamları, askerî-feodal bürokrasi arasında paylaştırılmıştır. Bu iktalar karşılığında da, belli sayıda askerin bakımı ile yükümlü olmuşlardır.⁷

13. yüzyılın ortalarında, saltanatın askeri kuvvetlerinin temelini, paralı askerler ve sınır boylarındaki uç beyliklerinin askeri kolları oluşturmuştur. En fazla paralı askeri de sultan himaye etmekte olup, bunların giderleri devlet hazinesi ve sultanın şahsi kasasına gelen Şer’i ve Örfi vergilerden karşılanmaktadır. Daha sonra Osmanlı Devleti’nde de devlet mukataalarında ve Sultan haslarında bu yöntemler uygulanmıştır.⁸ Türk tarih bilimci-

⁵ Reduşev, a.g.e., s.40; Ayrıca bkz. Osman Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, İstanbul: 1971.

⁶ Raduşev, a.g.e., s.40. Ayrıca bkz. Osman Turan, a.g.e., Claude Cahen, **Osmanlılar’dan Önce Anadolu’da Türkler**, Çeviren: Yıldız Moran, İstanbul: 1984.

⁷ Raduşev, a.g.e., s.41. Osman Turan, “İka” maddesi, **İ.A.**, İstanbul: 1967.

⁸ Raduşev, a.g.e., s. 42. Tımar için ayrıca bkz. Nicoara Beldiceanu, **XIV. yüzyıldan XVI. Yüzyıla Osmanlı Devleti’nde Tımar**, Ankara: 1985.

leri de Osmanlı Devleti'ndeki tımarın, Selçukluların iktasından geldiğini kanıtlamaya çalışmaktadır.⁹

Osmanlı Devleti'nde mukataa teriminin kullanılmasına dair ilk bilgilere, XIV. yüzyılın ilk yarısında rastlamaktayız. Ancak, o yüzyılda bu terim, insanların günlük yaşamında kira anlamında kullanılmıştır. Bursa ve İznik'in fethi sırasında Osmanlı askerleri, şehir ve çevresindeki parselleri özel mülkiyete dönüştürerek, buraları ev arsası veya mukataa şeklinde satmışlardır. Yine İstanbul'un fethinden sonra, pek çok insan İstanbul'a gelmiş ve II. Mehmet'in kararıyla boş evlere, devlete mukataa yani kira ile yerleştirilmişlerdir. Ancak daha sonra özel mülk olarak verilmesini emretmiştir.¹⁰

Mukataaların satın alınmasına dair, en erken bulgular ise 1445 yılında Filibe çeltik tarlalarına aittir. O halde mukataaların devlet müessesesi olarak kurulmasının, II. Mehmet döneminde olduğu kesinlik kazanmaktadır.¹¹

Mukataaların devlet gelir kalemleri olarak, özel kişiler tarafından iltizam şeklinde işletilmesi hakkında ilk bilgiler, 1453 İstanbul'un fethinden sonradır.

Mukataa, Osmanlı Devleti'nde uzun süre (XV-XIX. yüzyıl) varolmuş ve iltizam şeklinde görevini yerine getirmiştir. İltizama vermenin anlamı, belli bir süre için, devlet gelirlerinin özel kişilerce satın alınması demektir. Devlet gelirlerini toplamayı kabul eden kişi için mukataa, gerçekten satın alınacak bir faaliyettir. Açık arttırma usulüyle yapılan ihalede en yüksek teklifi veren de "mültezim" adını almaktadır.¹²

⁹ Ancak Raduşev, bundaki amacın, Osmanlı sosyo-ekonomik ve politik yaşamında, Bizans-Balkan feodallerinin etkilerini hiçe sayarak, istilacı diye tanımladığı müslüman Türklerin, kendi müesseselerini daha üstün ve fevkalade olduğunu kanıtlamak olarak belirtmiştir. Tımar ve İktâ'nın karşılaştırıldığı halde, mukatânın bu sistem için konmayışına da dikkat çekmektedir.

¹⁰ Raduşev, a.g.e., s.43. Ahmet Aşıkî, **Aşıkpaşazade Tarihi**, İstanbul: 1333, s. 142.

¹¹ Raduşev, a.g.e., s.44. Halil İnalçık, "Köy, Köylü, İmparatorluk", **V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi**, İstanbul: 1939.

¹² Raduşev, a.g.e., s.44.

Mehmet GENÇ, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi", **V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi**, Ankara: 1990.

Osmanlı Devleti'nde mukataa sistemi, sadece Selçukluların değil, Bizans ve Balkan Devletleri'nin de etkisiyle gelişmiştir. Balkanlar'a ve Batı Küçük Asya'ya müslüman Türklerin gelmesinden önce de sistemin işlediği bilinmektedir. O halde Osmanlı Devleti Mukataalarının birinci aşamasının (XV. yüzyıl ortası ile XVI. yüzyılın ilk yarısı) yerli sermayenin ve Balkan Hristiyanlarının katılımıyla gerçekleştiğini; ikinci aşamasının ise Hristiyan kişilerin, müslüman alıcılar tarafından dışlanmasıyla gerçekleşmiştir ve mukataa sistemi devlet gelirlerinin büyük bir kısmını kapsamaya başlamıştır.¹³

XV. yüzyıl mukataalar, Osmanlı Devleti için para ve yiyecek kaynaklarıdır. Bu yüzden Osmanlı mali hesapları devletin menfaatini karşılamak için kurulmuş olan mukataalar üzerine düzenlenmiştir.¹⁴

XVII ve XVIII. yüzyılda mukataalar çok sayıda askerin ve askeri bürokrasinin ihtiyacını karşılamak için oluşturulmuştur. Çok sayıda parçalanmış tımar topraklarının yerine, fazla gelir getiren mukataalar ve malikâneler getirilmiştir. Ancak zaman içinde tımarlı sipahilerin çöküşü, yeniçerilerin de Anadolu'daki toprakları malikâne olarak kayd-ı hayat şartıyla almaları ve iltizama vererek işletmeleri, giderek mukataa sisteminin bozulmasına ve Âyanlığın ortaya çıkarak güç kazanmasına neden olmuştur.¹⁵

¹³ Raduşev, a.g.e., s. 46. Ayrıca bkz. Fuat Köprülü, **Bizans Müesseselerinin, Osmanlı Müesseselerine Tesiri**. Niyazi Berkes, **Türkiye İktisat Tarihi**, İstanbul: 1975.

¹⁴ Raduşev, a.g.e., s. 48. Ömer Lütfi Barkan, "Türk Toprak Hukuku Tarihinde Tanzimat ve 1724 (1858) Tarihli Arazi Kanunnamesi", **Türkiye'nin Toprak Meselesi, Toplu Eserler**, İstanbul: 1980.

¹⁵ Ömer Lütfi Barkan, "Çiftlik" maddesi, **İ.A.**, İstanbul: 1967, Salzman, a.g.t. Columbia, University, 1995.

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ'NDE MUKATAA

1.1. Mukataa ve Kapsamı

Mukataa sözcüğü, Osmanlı Devleti'nde devlet işletmesi ya da devlete ait bir gelir kaynağının tahsil edilmesi anlamında kullanılmıştır.

Mukataalar,

- a. Devlete ait gelirlerin tahsili (kara ve deniz gümrükleri gibi)
- b. Tekel haline getirilen herhangi bir kuruluşun işletme hakkı (darphanede para darbından hazineye kalacak darp hakkı gibi)
- c. Yeraltı servetlerinden devlet payına düşen kısmı toplamak veya gerektiğinde, bu kaynakları işletenlerden çıkardıkları madeni satın alma tekeli kurma (altın, gümüş ve bakır madenleri veya şaphaneler gibi)

şekillerinde işletilen üretim birimleridir.

Devlet uygun gördüğü her türlü zirai, ticari ve sınai kuruluşunu mukataa haline getirmiştir.

Mukataa gelirleri, çoğunlukla devlete ait olmuş ancak,

- a. Vakıflara tahsil edilmiş,
- b. Ulufe karşılığı veya ocaklık olarak verilmiş,
- c. Devlet adamlarına has olarak tahsis edilmiş mukataa çeşitleri de görülmüştür.

Tüm bunlara bakıldığında; devletin kendi gelirlerini toplamak için ayrı bir teşkilat kurma külfetine girmeden, bu gelir kaynaklarını, belirleyip sınırlandırarak mukataa haline getirdiği ve bu işi çoğunlukla da özel teşebbüse bıraktığı görülmüştür.

Devletin gelir kaynakları içinde mukataalar, önemli bir yere sahip olmuşlardır. Osmanlı Devleti'nde vergi karakteri taşıyan bir takım kaynakları ayrı maliye bürolarına

verilmiştir. Örneğin cizye, Mevkufat, Ağnam ve Şikk-ı Sani kalemleri gibi. Bu dört kalem dışında kalan büroların gelirleri, farklı mukataa ve maktûalardan oluşmuştur. Mukataa geniş anlamıyla maktuaları da içermekte olup; aralarındaki fark, mukataanın satış ve pazarlık konusu olduğu halde, maktuanın, belli bir meblag karşılığında işletmeye verilmekte oluşudur.

1.2. Mukataaya Bağlı İşletmeler

Mukataa, 16. yüzyıl başların da, türlü şekillerde ve zirai ekonominin uygulandığı her alanda görülen idari ve mali bir sistemdir. Divan'ın nakit para ihtiyacını karşılamak, devlet gelirlerinden kapıkullarına ulufe vermek hizmetlerin gerektirdiği, yiyecek, eşya, harp araçları ve öteki maddeleri satın almak gibi işler için ayrılan vergi resimleri toplamak üzere kurulmuş bir düzendir.¹

Osmanlı Devleti'nde kesin olmamakla birlikte sayıları 20'yi geçen mukataa işletmeleriyle karşılaşmış bulunuyoruz.

1.2.1. Çeltik Mukataası

Çeltik, karmaşık sulama düzenlemeleri gerektirmesi bakımından yetiştirilmesi belirli miktarda sermaye yatırımı gerektiren bir ürün olmuştur. Özellikle ürünün sel nedeniyle yokolma ihtimali, bu yatırımı zorunlu kılmıştır. Ancak ürün oranının 1/10 ölçeği gibi yüksek düzeylere ulaşması, çeltik üretimi, diğer ürünlerin zararına çekici hale getirmiştir. Bu eğilimi dizginlemek ve zaten sınırlı olan su kaynaklarının adil bir şekilde dağıtımını sağlamak için, Osmanlı yönetimi, çeltik tohumu ve su dağıtımını kontrol altına almıştır. Dolayısıyla büyük ölçekli çeltik üretimi, küçük tarlalarda sıradan köylüler tarafından değil, devlet tarafından kontrol edilen, yarıcılar tarafından işlenen büyük işletmelerde yapılmaya başlanmıştır.²

¹ Huricihan İslamoğlu - İnan, **Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Köylü**, İstanbul, 1991, s.74.

² Ömer Lütfi Barkan, "XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Toprak İşçiliğinin Organizasyonu Şekilleri", **Türkiye'de Toprak Meselesi, Toplu Eserler 1**, İstanbul, 1980, s.575.

Bu sistem, uygulamada değişik biçimler almıştır:

- a. Devlet, çeltik tarlalarından elde edilecek gelirleri, belli miktarda nakdi ödene karşılığında, genellikle 3 yıl süreli olan sözleşmelerle (iltizam) ihale etmiş ve sözleşmeyi yapanlar, yarıcı istihdam etmişlerdir.³
- b. Devlet, tohumu sağlamış, çeltikçi statüsündeki köylüler ürünü ekip, hasatı kaldırmışlardır. Devletin tohum payı ayrıldıktan sonra ürünün kalanı, devlet ve yarıcı arasında eşit olarak paylaştırılmıştır. Yarıcı kendi payından, çeltik tarlalarının içinde yer alan tımar sahibine öşür edimiştir.⁴
- c. Tohumu tımar sahibi sağlamış ve tımar sahibinin tohum payı aydıldıktan sonra kalanı, çeltikçilerle O'nun arasında paylaşılmıştır. Böylece çeltikçiler kendi paylarından öşür ödememişlerdir.⁵

Tamamıyla ticari bir ürün olan çeltik üretiminde, 16. yüzyıl sonunda kesin bir artış görülmüştür. Üretimin büyük çoğunluğu padişahın has topraklarında yapılmış olup, büyük pazarlarda satılmış ya da imaret ve vakıf kurumlarınca satın alınmıştır. Ortakçı ve çeltikçilerde kendi paylarına düşeni, yerel pazarlarda satmışlardır. Çeltik üretiminin artışı karşısında, merkezi hükümet, yayınladığı yönergelerle çeltik üretimini sınırlamaya çalışmıştır.⁶

Mukataaların satın alınmasına ilişkin en erken bulgular, 1445 yılında Filibe çeltik tarlalarına aittir. O halde mukataaların devlet kurumu olarak, II. Mehmet (Fatih) zamanında kurulduklarını ve bunlarında çeltik mukataası olduklarını söylemek

3 Barkan, a.g.m., s.578.

Sazak köyündeki çeltik mukataası, 5000 akçeye, 3 yıl süre ile iltizama verilmiştir. MMD, No: 176, s. 186.

4 Barkan, a.g.m., s.580, ayrıca Tımar için bkz.Nicoara Beldiceanu, **XIV. Yüzyıldan XVI. Yüzyıla Osmanlı Devletinde Tımar**, çev: Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara, 1985.

5 Robert Mantran, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, I**, İstanbul, 1992, s.261. Ayrıca bkz. Huricihan İslamoğlu, "16.Yüzyıl Anadolu'sunda Köylüler, Ticarileşme ve Devlet İktidarının Meşrulaştırılması" **Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım**, İstanbul, 1998.

6 İslamoğlu - İnan, a.g.e, s.191.

Halil İnalçık, "Osmanlılar'da Raiyyet Rüsümü", **Bellekten**, CXXIII, Ankara: 1959, s.593.

mümkündür.⁷

15. yüzyılın ikinci yarısıyla, 16. yüzyıl başlarında Edirne ve Paşa Sancağı çevrelerindeki ilk mukataalara baktığımızda; Edirne çevresindeki mukataaların büyük bir kısmının zirai değil iç gümrükler, bac-ı pazar, ihtisab resmi gibi ticari mukataalar olduğu görülürken, Paşa Sancağında mukataaların büyük kısmının toprak mahsülleri gelirlerinden oluştuğu görülmüştür. Hatta 11 toprak mahülü gelirinden 7'sinin kiraya verilen çeltik tarlaları olduğu görülmektedir.⁸

Osmanlı Devleti'nin farklı yerlerinde, çeltik tarlaları bulunmaktaydı: Filibe'de Kızanlık'ta, Çorlu, Burgaz, Keşan, Ergene, Drama, Üsküp, Kulhisar vs. çeltik tarlalarının önemli sayılmasının nedeni; sultan mutfağının ve başkentin pirinç ihtiyacını karşılamaları olmuştur. İşte bu nedenle, üretim devlet tekelinde yapılmıştır. Çeltiğin bir kısmı direk başkente getirilmekte, başka bir kısmı satılmakta ve parası hazineye ödenmektedir. Buradan, daha o zamanlarda mültezimlerin büyük tacirler olarak sahnede rol aldıkları görülmektedir.⁹

Devlet, çeltik tarlalarından elde ettiği gelirlerini, hangi giderler için kullanmıştır:

15. ve 16. yüzyıllarda Kızılhisar çeltiklerinden, Sultan hanımlarının birisinin yıllık giderleri (saliyaneleri) ödenmiştir; Meriç çeltiklerinden gelen ve oldukça büyük bir meblağ olan 3 milyon akçeyle, Arnavutluk'ta, Hersek'te ve Bosna kalelerinde bulunan askerlerin maaşları ödenmiştir; Filibe ve Sofya'da bina ve köprü inşaatları ile Filibe sarayının tamirata yapılmıştır.¹⁰

7 Evgeniy Raduşev, **Agrarnite İnstitutsii V. Osmans Kata, Imperiye Prez XVII - XVIII. VEK**, Sofya, 1995, s.41.

8 Raduşev, a.g.e, s.43. Ayrıca bkz.

Tayyip Gökbilgin, **15. ve 16. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası, Vakıflar, Mülkler, Mukataalar**, İstanbul 1952.

9 Raduşev, a.g.e, s.45.

Raduşev, 1478 yılında Kulhisar Çeltik mülteziminin, hazineye ait olan 1600 mud pirinci 200 akçeden satarak 320.000 akçe kazandığını; yine Meriç Çeltik tarlalarının 1483 yılında 1000 mud pirinç ve 3 milyon akçeye kiralandığını belirtmiştir. (mud : Arapça'da zahire ölçüsü)

10 Raduşev, s.45.

Sultanönü Sancağı da konum itibariyle, iki akarsuyun geçmesi, bataklık alanın fazla olması nedeniyle çeltik üretimi için uygun bir yer olmuştur. Akarsuların suladığı yerlerde çeltik tarımı yapılmıştır. Burada da üretim yine devletin denetimi altında olup, devlet adına yapılmıştır.¹¹

1.2.2. Âdet-i Ağnam Mukataası

Hayvancılık, Doğu Anadolu'da ve İç Anadolu'da göçebe halkın başlıca iktisadi işletme alanı olmuştur. Bu nedenle sürüler besleme işi, Osmanlı Devleti'nde büyük ve geniş bir iktisadi üretim halini almıştır. Bu yüzden devlet, çok koyun besleyen aşiret üyesi, reaya veya sürü sahiplerinden, genel ve sancak kanunnamelerine göre "âdet-i ağnam" adıyla bir vergi ve bunları ayrı bir mukataa şeklinde vergilendirmiştir.¹²

Âdet-i Ağnam Mukataası da diğer mukataalar gibi iltizam usulüyle mültezimler tarafından işletilmiştir. Ayrıca devlet, koyunun ya da etinden yararlanan hayvanların kasaplara satışından da "bac-ı pay-ı ağnam" adıyla bir vergi almıştır. Bu vergiyi konu edinen mukataanın bölgesi de, Bab-ı Edirne, İstanbul kapıları, Vize ve Kırkkilise olmuştur.¹³

Greenwood, celeplerin getirdiği koyunların vergi konusu olduğunu belirtmiş ve mukataanın geliri ile İstanbul'un et ihtiyacını gidermeye yönelik kuralları, şu şekilde sıralanmıştır:

1. Hücet (resmi belge) ile kapıya gelen koyundan, iki koyuna 1 akçe; Eflak, Bağdan, Rumeli ve Karaman taraflarından gelen Haymana koyununa 1 akçe; Vize ve Kırkkilise sancaklarında ise satılan ve kurban edilen koyun ve

11 MMD.No : 176'ya göre H.801 senesinde Günyüzü'ne bağlı Sazak ve Yalınlu köylerinde ekilen çeltiğin 5200 akçelik geliri Sipahi tumarına ayrılmıştır.

12 Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İctimaî Tarihi*, C.II, İstanbul, 1974, s.138. Mantran, a.g.e., s.259.

13 Antony Greenwood, *İstanbul's A Meat Provisioning, A Study of the Celebkeşan System*, (Doktora tezi) Chicago, 1988, s.43.

- kuzudan 1 akçe; sığırdan 2 akçe; domuzdan 5 akçe alınması; Kalyoz'a¹⁴ götürülüp satılan kuzu ile bıçağa gelen koyundan kanun üzere bac alınması.
2. Koyun, kuzu ve sığır getirip, bac'ı vermeden gizlice satanların tutuklanması ve para varlığının da mültezimin hesabına geçirilmesi.
 3. Edirne Kapısı'nda Tokat¹⁵ içinden başka yerde sığır satılmaması, satılırsa satıcının tutuklanması.
 4. İstanbul'a zahire sokmak için gelen çavuşun koyun satın almaması.
 5. Kapıya gelen koyunun "Koyun Emini"¹⁶nin emri olmadan dağıtılmaması.
 6. Celep ve kasap taifei, koyun, kuzu ve sığırı bac vermeden sattığı takdirde, satılan miktarın devlet adına alınması ve mültezimin hesabından düşürülmesi.
 7. Koyunun Edirne Kapısı'ndan başka bir yerden içeriye geçirilmemesi.

Mültezim, iltizama alırken kefil göstermekte; kefil gösterdiği kişilerin ikametgah, ile servet miktarı, kadılıkça araştırılıp defter haline getirilmektedir. Bu defter daha sonra Asitane-i Amire'ye gönderilirken, kadınlara da istenen koyunun gönderilmesine dair hüküm verilmektedir. Koyunun zamanında gönderilmemesi ise mukataanın iltizam bedelini düşüren bir faktör olmaktadır.¹⁷

Sultanönü Sancağında âdet-i ağnam resminin, yerleşik ve göçebe olanlardan 2 koyuna 1 akçe olarak alındığını görmekteyiz¹⁸. Mukataa usulüyle toplanan âdet-i ağnam resimlerinin bir kısmının vakıflara, bir kısmının ise sipahiye bağlanmış olduğu görülmektedir¹⁹.

16. yüzyılda iltizam şeklinde mültezimler aracılığıyla işletilen âdet-i ağnam mukataalarının 17. yüzyılda eminler ve 18. yüzyıldan itibaren ise "malikâne" olarak kayd-ı hayat şartıyla işletildikleri görülmüştür.

14 Hayvanların getirildiği, satış vergisinin alındığı yer. Greenwood, a.g.t., s. 45.

15 Hayvanların getirildiği, satış vergisinin alındığı yer. Greenwood, a.g.t., s. 45.

16 Koyunun satışı ve kesimi sırasında başında bulunan görevli. Greenwood, a.g.t., s. 46.

17 Ahmet Refik, *On Altıncı Asırda İstanbul Hayatı*, 2. Basım, İstanbul, 1935, s.99.

18 Ömer Lütfi Barkan, *XV. ve XVI. ncı Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları : Kanunlar*, İstanbul, 1945, 24/V/6,7.

19 Halime Doğru, *XVI. Yüzyılda Eskişehir ve Sultanönü Sancağı*, İstanbul, 1992, s.161.

Sultanönü sancağıyla ilgili bulabildiğimiz âdet-i ağnam mukataasına ait belge 1734 tarihli olup; sancak ve çevresindeki âdet-i ağnam mukataasının, Serdarzade Hüseyin Ağa, Silahtar İbrahim Paşa ve Hüseyin Ağa'ya 1500 kuruşa malikane olarak (ber vech-i malikane) verildiği görülmektedir²⁰.

1.2.3. İhtisab Mukataası

Osmanlı Devleti'nde, esnaf ve zenaatkar denilen geniş kitlenin birbiriyle, halkla ve hükümetle olan ilişkilerinin düzenlenmesi, şehir yaşamının önemli olaylarından biri olmuştur.

Osmanlı Devletine, diğer islam devletlerinden geçmiş olan "İhtisab Kurumu", şehirler de çalışmalarını sürdüren, esnaf ve zenaatkarları denetleyen, karşılığında devlet için belirli kurallara göre, çeşitli adlarla vergi toplayan bir kurumdur²¹.

Yeniçeri Ocağı kaldırılıncaya kadar geçen sürede, ihtisab gelirleri, mukataa şeklinde iltizamla idare edilmiştir. Genellikle "İhtisab Rüsümü" adıyla bilinen bu vergiler grubu, damga resmi, mizan resmi, yevmiye-i dükkakin, bac-ı pazar ve benzer adlarla şehir ve kasabalarda kurulan pazarlar da, panayırlarda ya da bedestende satılan mal ve eşyadan, başlangıçta 40'ta 1 oranında, sonradan ise değişen oranlarda alınan vergilerdir²².

Osmanlı Devleti sınırları içerisinde yapılan ticarete narh politikası geçerli olduğundan, üretilen ve satılan malların fiyatları, kalite ve çeşitlerine göre devletçe saptanmaktadır. Bunun denetimi ise ihtisab kurumu içinde "sadrazam", "kadı",

20 MMD.No: 15838, s.25.

21 Mübühât Kütükoğlu, "1826 Düzenlemesinden Sonra İzmir İhtisab Nezareti", **Tarih Enstitüsü Dergisi**, (İbrahim Kafesoğlu Hatıra Sayısı), İstanbul, 1987, s. 13, s. 481.

Ayrıca bkz. Ziya Kazıcı, **Osmanlılarda İhtisab Müessesesi (Ekonomik, Dini ve Sosyal Hayat)** İstanbul, 1987.

22 Musa Çadırcı, **Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları**, Ankara, 1991, s.119.

Ayrıca bkz. Halil İnalçık, "XV. Asır Sanayi ve Ticaret Tarihine Dair Vesikalar", **Belleten XXIV 593-96**, Ankara, 1960.

“muhtesip” tarafından yapılmaktadır. Muhtesip, narhı uygulamayan ve kötü mal imal eden esnafı cezalandırdığı gibi, “ihtisab resmi” denen vergiyi de toplamakla görevli kişidir²³.

İhtisab resimlerinden olan “damga resmi”, malın damgalanmasından dolayı, “..... madenden eşya imal edenler, nal, bakır tepsi, mücevharat gibi altın ve gümüş mamülü eşya imalatçılarından.....” toplanmaktadır²⁴.

“Yevmiye-i dekkakin”, günlük ihtiyaç maddeleri satan dükkan sahiplerinden hergün alınan resimdir²⁵.

“Bac-ı pazar”, Osmanlı şehir pazarlarında satılan eşyadan miktarına göre alım-satım vergisidir²⁶.

“Mizan resmi”, ipek ipliğinin tartılmasından alınan resimdir²⁷.

Kanuni Sultan Süleyman devrinde ihtisab resmi miktarları şöyledir:

1. Taşradan gelen müslüman ve kafirin sattıkları gön, bal, yağ vb. her malın 40 akçesinden 1 akçe;
2. Kumaş, bez, iplik, çuha, keten, kalay, kurşun vb. her malın yükünden 1 akçe.
3. Turfanda yemiş yükünden 1 akçe, bol yemiş yükünden 2 akçe.
4. Bir eşek yükü odundan, kapıcının resmi 1 odun.

23 Halime Doğru, XVII. Yüzyıla Kadar Osmanlı Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Görüntüsü, Eskişehir, 1995, s.181.

Ayrıca bkz. Mübühât Kütükoğlu, Osmanlılar'da Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri, İstanbul: 1983.

24 Kazıcı, a.g.e., s.170, Ziya Karamürsel, Osmanlı Mali Tarihi Hakkında Tetkikler, Ankara, 1989.

25 Kazıcı, a.g.e., s.158.

26 Fuat Köprülü “Bac” maddesi, İ.A, Ayrıca bkz. Halil İnalcık, Hicri 835 Tarihli Suret-i Defter-i Sancak-ı Arnavid, TTK Yayını, Ankara, 1954.

27 Doğru, XVII. Yüzyıla....., s.185, İlber Ortaylı, Türkiye İdare Tarihi, Ankara, 1979, s.93.

5. Sığır satıldığında, alan ve satandan 2'şer, toplam 4 akçe.
6. Taşradan gelen koyun satıldığında 2 koyun için 1 akçe.
7. Bir gemi yükünden 130 akçe.
8. Bir araba soğandan 4 akçe, balık ile pirinçten 8 akçe.
9. Bir araba tahtadan 1 tahta.
10. Bir fiçı şaraptan, 10 pare akçe.
11. Domuz başına 1 akçe.
12. Bir sığır derisinden 2, domuz derisinden 1 akçe.
13. Bir yük tuz, peynir ve baldan 6'şer akçe.
14. 15 akçelik yağ tulumundan 1 akçe.
15. Bir yük zeytinyağından 12 akçe.
16. Bir yük kuru balıktan 6 akçe ve yaş balıktan 4 akçe.
17. Bir yük buzdan 1 akçe.
18. Keten yükünden 4 akçe.
19. Demirin bir yükünden 6 akçe alınması, maden işleri için gerekliyse hiç alınmaması şeklindedir²⁸.

Şehir ve kasabalarda esnafla devamlı yüzyüze olan görevli olarak tanımlayabileceğimiz "Muhtesip" in bir görevi de ihtisab mukataasını elinde tutmak olup, bu onun için oldukça önemli bir gelir kaynağı olmuştur²⁹.

Arşiv çalışmamız sırasında Sultanönü Sancağı'nda İhtisab resmi mukataası olarak bir kayda rastlamamış olmamıza rağmen, 16. yüzyıldan itibaren sancakta, çeşitli pazarların kurulduklarını biliyoruz. Pek tabii ki bu pazarlarda satılan mallardan ihtisab resmi alınmakta; bunlar muhteip tarafından toplanmaktadır.

Sultanönü Sancağında Eskişehir, Bilecik, Karacaşehir, İnönü ve Seyitgazi'de pazar kurulmaktaydı. 16. yüzyılda bu pazarlarda kurulan ihtisab resimlerine bakıldığında,

28 Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umur-u Belediye*, C.1. Matbaay-ı Âmire, İstanbul, 1338, s.366,367,368.

29 Halil İncalcık, "XV. Asır Sanayi ve Ticaret Tarihine" a.g.e., Ankara, 1960, s.86.

Eskişehir — 1900

Karacaşehir — 600

İnönü' de 2 pazar

(nefs-i) — 300

(nahiye) — 1320

Seyitgazi' de 2 pazar

(nefs-i) — 610

(nahiye) — 305

Bilecik — 600

akçe olduğu görülmektedir. Buna göre bu pazarların orta büyüklükte pazarlar olduğu görülmektedir. Bu pazarlarda tahıl, sebze, meyve, yumurta, üzüm, üzümünden elde edilen ürünler, hayvansal ürünler ve pirinç satılmaktadır. Bu pazarlardan toplanan ihtisab resimlerinin genellikle Sancak beylerine, zeamete ya da zaviyelere tahsis edildiği görülmektedir.³⁰

1.2.4. Darphane Mukataası

Darphane, para basılan yer demektir. Osmanlı Devleti'nde darphaneler, birer mukataa haline getirilmiş devlet kaynakları olarak, özel teşebbüs durumundaki mültezimlere iltizam yoluyla ihale edilmiştir³¹.

Darphanenin kazancından Âmil (mültezim) sorumlu olup, sikkenin bozulmaması için, mültezimi kontrol eden "Darphane Emini" adlı bir görevli de padişah tarafından atanmıştır. Emin'in görevi, suçun tespiti ve gerekli mercilere ulaştırılmasıdır. Ayrıca zor kullanma yetkisi yoktur. Darphane haraplarını tutmakla görevli kişilere de "kâtip"

30 Doğru, XVI. yüzyılda....., s.162-165.

Lütfi Güçer, "Osmanlı İmparatorluğunun Dahilinde Hububat Ticaretinin Tabii Olduğu Kayıtlar, İ.Ü.İ.F.M., XIII/1-4 s.79-89.

31 Halil Sahillioğlu, "Fatih'in Son Yıllarına Kadar Bakır Para Basılması ve Dağıtılması ile ilgili Belgeler (Bakır Para)" B.T.T.D. Ankara, 1979, s.6, s.72.

Necibe Sevgen, "Nasıl Sömürüldük? Sarraflar", B.T.T.D. İstanbul, 1969, s.16, s.57.

denmektedir³².

Darphane Mukataası'nın konusu, darphanenin işletmeciliği değil, herhangi kıymetli bir madenden, belirli esaslara göre para basma işidir. Örneğin İstanbul darphanesinde, yalnız akçe, yalnız altın para ya da bakır para basılması işi, ayrı ayrı birer mukataa teşkil etmektedir³³.

Darphaneyi işletecek mültezim, darphanede ne kadar para basılabileceğini, ne kadar gelir sağlayabileceğini tahmin ederek arttırmaya girmektedir. Darphane mukataalarının iltizam bedellerinde, saltanat değişikliklerine ve yıllara göre farklılıklar görülmüştür. Mültezimlerin ihmal ve kusurlarıyla bunlardan doğacak zararlar, kendilerine tahsil ettirilmiştir³⁴.

Mukataanın önemine göre mültezim bir şahı olabileceği gibi, bir ortaklıkta olabilmekte ya da birkaç mukataayı birden iltizama olan ortaklıklarda olabilmekteydi. Aynı mültezime ihale olunan mukataalar, maden ocağı, bunun yanında kurulan darphane ile civarında bunlara malzeme temin eden Padişah hassı köyler gibi birbirini tamamlayıcı nitelikte olabileceği gibi, aralarında hiçbir yakınlık ve ilişkinin olmadığı işletmelerde olabilmekteydi³⁵.

Açık arttırma ile ihaleye çıkarılan mukataalar, mültezim için şartlar elverişli olmadığında ve de talip bulunmaması durumunda ücretli bir "Emin" vasıtasıyla "Emenaten" idare olunmuştur. Emin'ler devletten maaş almakta ve mukataanın kâr

32 Halil Sahillioğlu, "Bir Mültezim Zimem Defterine Göre Darphane Mukataaları" İ.Ü.İ.F.M., İstanbul, 1962, C.II, s.165.

Yavuz Cezzar, **Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (18. Yüzyıldan Tanzimat'a Mali Tarih)** İstanbul, 1986, s.22.

33 Sahillioğlu "Bir....." İ.Ü.İ.F.M. İstanbul, 1962, s.72.

34 Sahillioğlu, a.g.m., s.67.

35 Sahillioğlu, a.g.m., s.148. Örneğin Tokat'ta bakır madeni çıkmamasına rağmen "Kalhane Mukataası" bulunmaktaydı. Bunun nedeni, Ergani'de çıkarılan Madenin burada işlenmiş olmasındandır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Genç, "17. ve 19. Yüzyıllarda Sanayi ve Ticaret Merkezi Olarak Tokat" **Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu**, Ankara, 1987,

veya zarar etmesinden sorumlu olmamaktadırlar. Ancak bu geçici olup, bir sonraki ihalede tekrar iltizama verilmişlerdir³⁶.

Darphanenin genel sorumluluğu, hesaplarının kontrolü “Kadı”nın görevi olmuştur. Darphanenin hesaplarını tutan kadı, bu hesapları, belli zamanlarda hükümet merkezine bildirmekte ve “Muhasebat-ı Darphane” adlı defterlere kaydetmektedir. Diğer mukataalar da olduğu gibi, Darphaneler’de de her zaman suistimaller söz konusu olmuştur. Mültezimleri kontrol etmekle görevli Emin ve Müfettişler’e rüşvet vererek teftişi engellemek ve geçiktirmek ya da tefecilik yapmak bunlardan bazılarıdır³⁷.

Darphanelerin sayısına gelince, Fatih zamanında Rumeli’de 8, Anadolu’da 11, toplam 19’dur. Sadece İstanbul, Edirne ve Serez darphanelerinde altın para darbedilmiştir. Yeni yerler fethedildikçe sayıları artmış olmasına rağmen, en fazla 50 tanesi aynı anda sikke darbedebilmiştir³⁸.

1.2.5. Kapan Mukataası

Kapan, yiyecek ve giyecek eşyaların toptan satıldığı yer hakkında kullanılan bir tabirdir. İstanbul’un fethinden itibaren kapanlar vardır. Kapanların kuruluş amacı, şehir halkının ihtiyaçlarını kolayca sağlamak ve devlete vergi-rüsum sağlamaktır³⁹.

İlk Osmanlı padişahları tarafından yaptırılan camii, mescid, medrese ve imaret gibi kuruluşların masraflarına karşılık vakfedilmiş olan Orhan Bey zamanında “Emirhanı” adlı ya da Ulucami yakınlarında “Kapanhanı” adlı hanlar bulunmaktadır.

Kapanlar, ilk zamanlarda kethüdalar tarafından idare edilirken, sonraları başgösteren mali sıkıntılar nedeniyle “iltizamat” ya da “mukataat” adlarıyla seneden

36 Sahillioğlu, “Fatih’in”, B.T.T.D. Ankara, 1979, s.6, s.72. Ayrıca bkz. Halil Sahillioğlu, **İktisat Tarihi**.

37 Sevgen, a.g.m., B.T.T.D, İstanbul, 1968, s.13, s.56.

Sahillioğlu, “Bir mültezim....” İ.Ü.İ.F.M. İstanbul, 1962, s.201.

38 Sahillioğlu, “Fatih’in”, B.T.T.D. Ankara, 1979, s.6, s.72. Bu darphanelerin bulunduğu yerler hakkında bkz. Nuri Pere, **Osmanlılar’da Madeni Paralar**, İstanbul, 1968.

39 Ortaylı, a.g.e., s.105.

seneye mültezimlere ihale edilmiş ve bedelleri de sarraflar vasıtasıyla alınmıştır⁴⁰.

Osmanlı Devleti, ülkesindeki insanların rahat yaşaması ve iyi beslenmesi için, yiyecek maddelerinin ulaştırılmasını ve ilgili kişilere uygun fiyatlarla satılmasını, bir ilke haline getirmiştir. Kapanlara baktığımızda genellikle tek bir ürüne ait olduklarını görmekteyiz⁴¹.

Örneğin İstanbul'da kurulmuş olan meyve kapanına, İstanbul'a gelen meyveler gelmesi sağlanmıştır. Meyveler, İstanbul kadısının vekili olan naibin denetimi altında kapan katibi ile birlikte, esnaf örgütünden kethüda, yiğitbaşı ve ihtiyarların hazır bulunduğu bir ortamdan dağıtılmaktadır. Böylece devlet, meyvelerin kapana gelmeden bazı kişilerce satın alınmasını da önlemeye çalışmıştır⁴². Yine İstanbul Unkapanı'nın bir nevi borsa gibi çalıştığını, Çekmeceler, Silivri, Ereğli, Rodosçuk, Şarköy ve Gelibolu iskelelerinden gelen hububatın buraya taşınmış olduğunu görmekteyiz⁴³.

1.2.6. Gümrük Mukataası

Gümrükler, Osmanlı Devleti hazinesinin en büyük gelirli kaynakları arasında yer almaktadır. Bunlar, ticaretle uğraşanların gelip geçtiği, mallarının dağıtımının gerçekleştirildiği ve pazarlandığı yerlerde oluşturulmuşlardır⁴⁴.

Gümrük mukataası, tüccarlardan alınan "rüsüm-u gümrük" adlı vergiyi konu edinmektedir⁴⁵. Hem deniz, hem de kara gümrüğünü ifade etmektedir. Çünkü kıyı şehirlerinde yalnızca deniz yoluyla gelen ve giden malların vergileri değil, karayoluyla

40 Mehmet Zeki Pakalın, **Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C.II, s.165.

41 Unkapanı, meyve kapanı, yağ kapanı gibi.

42 Ahmet Refik, **a.g.e.**, s.81.

43 Lütfi Göçer, "18. Yüzyılın Ortalarında İstanbul'un İaşesi İçin Lüzumlu Hububatın Temini Meselesi" **İ.Ü.İ.F.M.** C.11, s.398-400.

44 Özer Ergenç, "18. Yüzyılda Osmanlı Sanayi ve Ticaret Hayatına İlişkin Bazı Bilgiler" **Belleton** 2/203 (1988) s.523.

45 Karamürsel, **a.g.e.**, s.191.

gelen ve gidenler de vergi konusu olmaktadır⁴⁶.

Gümrüklerde, gümrük işlerinden sorumlu “Emin”, “Gümrük Kâtibi”, “Gümrük Hüddamı” ünvanlı görevliler bulunmaktadır. Bu görevlilerin olması, gümrüklerin bir işletmeyi, bir kurumu temsil ettiğinin göstergesidir⁴⁷.

Gümrüklerin çoğu, iltizam usulüyle işletilmektedir. Tüm Osmanlı ülkesinde gümrük vergilerinin oranı, İstanbul, Galata ve çevresi gümrüklerinin iltizam şartlarına göre belirlenmekte ve tahsil olunmaktadır. Bazen bir gümrük mukataasına bağlı, başka iskeleler ya da mukataalar da olabilmektedir. Örneğin İstanbul Gümrük Emni olarak anılan kimselerin, Karadeniz kıyılarındaki veya İzmir’deki gümrük mukataalarını iltizama aldığı görülmüştür⁴⁸.

Gümrük gelirleri, çoğu kez bazı kişileri cezbetmiş ve bu kişiler, işletmeye şu veya bu şekilde müdahale ederek, normal gidişatına engel olmaya çalışmışlardır. Muhasıllar, Voyvodolar, Malikane Mutasarrıfları, bunlardan bazılarıdır. Bunlar tüccarlardan, kanun ve beratlarla aykırı vergiler almaya çalışmışlardır. Bazen de tüccarlar, asker olduklarını ifade ederek, gümrük resmi ödememek için bahaneler uydurmuşlardır⁴⁹.

Devlette bunları önleyici tedbirler almaya çalışmıştır. Örneğin belirlenen gümrük vergisinin 2 katının alınması gibi.

46 Mübühât Kütükoğlu, “Osmanlı Gümrük Kayıtları”, **Osmanlı Araştırmaları I**, İstanbul, 1980, s.220.

47 İbrahim Güler, **XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Sinop. İdari Taksimat ve Ekonomik Tarihi (Yayımlanmamış doktora tezi)** İstanbul, 1992, s.111.

48 Güler, **a.g.t.**, s.113,121. Ayrıca bkz. Halil İnalçık, “Ottoman Galata, (1453-1553)” **Esays in Ottoman History**, İstanbul, 1988, s.275-376.

49 Güler, **a.g.t.**, s.130-135.

1.2.7. Selhhane Mukataası

Selhhane, hayvanların kesildiği yer olup, Selhhane Mukataası da, hayvanların kesildiği yerlerden alınan resimlerden oluşmaktadır. Özellikle İstanbul Selhhane Mukataasının gelirinin oldukça yüksek olduğu görülmüş olup, “Serçin ve Derçin Resmi”nin de genellikle bu mukataayla birlikte iltizama verildiği görülmüştür⁵⁰.

Bu mukataanın idare edilmesinde bazı şartlar getirilmiştir:

1. İstanbul’a gelen koyunu “Koyun Emini” ile “naip” saydıktan sonra, celeplere verilecek tezkerede mültezimin mührünün bulunması.
2. Mukataa ile ilgili hususlara, İstanbul Kadısı ile Koyun Emini’nin dışında hiç kimsenin karışmaması.
3. Hayvanların Edirne kapısı dışında başka bir yerde satılmaması.
4. Koyun, keçi ve sığır yağlarının, selhhaneden kapana getirilip tartılması ve tartılmadan satılmaması.
5. Edirne Kapısı ve Yedikule Selhhanelerinden başka bir yerde hayvan kesilmemesi gibi⁵¹.

Bu şartların getirilmesindeki en önemli sebep, selhhanelerin denetiminin sağlanması, başka yerlerde hayvan keilmesinin önlenmesi, herhangi bir suistimale yolaçılmaması olmuştur.

1.2.8. Şemhane Mukataası

Şemhane, mum imal edilen yer olup, bir işletme veya işyeri sayılmaktadır. Bunların genellikle tek başına değilde, başka bir mukataayla birlikte işletildikleri görülmüştür⁵².

50 Greenwood, a.g.t., s.43. “Serçin derçin resmi”ne “mürde bacı”da denmektedir.

51 Greenwood, a.g.t., s.49., Gökbilgin, a.g.e., s.113.

52 Örneğin Sinop şehrinde bulunan “Şemhane”nin, “Sinop İskelesi Gümrüğü Mukataası”nın gelirleri arasında yer aldığı görülmüştür. Güler, a.g.t, s.124.

Örneğin İstanbul'daki Şemhane Mukataası, "İstanbul Kapılar ve Şemhane Mukataası" adıyla geçmekte olup, İstanbul kapılarından geçen mallardan ve mum yapan imalathanelerden alınan resimleri içermektedir⁵³.

Bazı şehirler de yağhane ve mumhane gelirlerinin birleştirildiği görülmüştür. Çünkü mumhanelerde işlenen yağlar, kasapların kestikleri koyunların yağlarından oluşmuştur⁵⁴. İstanbul Şemhane Mukataasıyla ilgili olarak 24 Nisan 1582'de İstanbul Kadısına yazılan bir hükümde Kadı'dan, kasap taifesinin mumu işlememeleri ve mumculara verilmesinin sağlanması istenmiştir⁵⁵.

Bu tür mukataalar da diğerleri gibi genellikle 3 yılda bir iltizama verilmek suretiyle işletilmiştir⁵⁶. Bazı yerlerde mukataa gelirin has yazıldığı görülmüştür. Örneğin Trabzon Şemhane resmi, Padişah hasları arasında olup, 16. yüzyılda Padişah hassına 15.000 akçe gelir sağlamaktaydı⁵⁷.

1.2.9. "Hamr Gümrük" ve "Arak ve Hamr Rüsümü" Mukataaları

Osmanlı Devleti sınırları içinde müslüman halkın alkollü içki içmei dinen ve çeşitli fermanlarla yasaklanmış olmasına rağmen, içki üretimi ve içkilerin tüketildiği meyhaneler, daima varlığını korumuştur. Özellikle gayri müslimlerin yaşadığı yerlerde bu tür işyerleri daha fazla yer almıştır⁵⁸.

Alkollü içkisinin şehre giriş ve çıkışı, "Meyhane Âmili" tarafından denetlenmekte ve takip edilmekteydi. İstanbul'da "Galata Hamr Mukataası" bulunmaktaydı. Şarap anlamına gelen hamr, Erdek'ten, Foça'dan Bozcaada'dan, Bülbülce'den gelmekte ve Galata'da, Tophane tarafında, Hamr iskelesi adını taşıyan iskeleye indirilmekteydi.

53 Ahmet Refik, a.g.e., s.123.

54 Doğru, XVII. yy..... s, 185.

55 Ahmet Refik, a.g.e., s.123.

56 Gökbilgin, a.g.e., s.94.

57 Ayrıntılı bilgi için bkz. Tayyip Gökbilgin, "XVI. Yüzyıl Başlarında Trabzon Livası ve Doğu Karadeniz Bölgesi", *Bellekten*, XXVI, Ankara: 1962, s.301.

58 Doğru, a.g.e., s.189.

Yanında da “Hamr Emaneti” bulunmaktaydı. Ehl-i zimmetin getirdiği şarabın girişinden %0,05 oranında alınan vergi bu mukataanın gelirini oluşturmaktaydı⁵⁹.

Meyhanelerde açık oldukları ve çalıştıkları sürece vergi ve denetime tabi bulunmaktaydı. Meyhanelerin kapatıldığı ve içki yasağının arttığı yıllarda meyhanelerin ve içki içenlerin ödediği cezalarda da artış olmuş, ancak meyhane vergilerinde düşüş görülmüştür. Yasakla beraber halk arasında da içki satan yerlere tepki doğmuş ve birtakım şikayetler yapılmıştır. 1594 tarihinde Eskişehir halkının meyhane ve ekşi boza satan işyerlerinin kapatılması konusunda şikayetinin olduğu ve kadının da bunların kapatılması için hüküm verdiği bilinmektedir⁶⁰.

1.2.10. Memlaha Mukataası

Bu mukataa, devletin malı olan ve devletin tekeli altında bulunan tuzlaların işletilmesine dayanmaktaydı. Mültezim, tuzla da üretim ve ambarlama, satış fonksiyonlarını idare ve bu fonksiyonların finansman işlerini yürüten bir işletme şefi kimliğini taşımakta olup, her yıl yapılması gereken küçük çaptaki bakım ve onarım masraflarını karşılamaktadır⁶¹.

Birbirini tamamlayıcı özellikteki mukataa işletmelerinin, mültezimin mukataayı işletme ve gelirinin tahsilini kolaylaştırması bakımından, birarada işletilmeye verilebildiklerini belirtmiştik. Örneğin “Ahyolu Memlehası” ile “İstanbul ve Varna Ambarları Mukataası” bir arada mukataaya verilmiştir. Çünkü Ahyolu Mukataasının satış bölgesi; Varna, Midye, İstanbul, Galata, Üsküdar, İzmit, Adalar, Silivri ve Çekmeceler’dir⁶².

59 Barkan, **Kanunlar**, 43/3/186. Kemah Kanunnamesi, Refik, a.g.e., s.149.

60 Doğru, a.g.e., s.189.

61 Lütfi Göçer, “XV, XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Tuz İnhisarı ve Tuzlaların İşletme Nizamı”, **İ.Ü.İ.F.M.** İstanbul, 1963, C.23, s.108.

62 Göçer, a.g.m., **İ.Ü.İ.F.M.**, İstanbul 1963, .99,109, 135.

1.2.11. Rüsüm-ı İhzariye Mukataası

“Rüsüm-ı İhzariye”, mahkemelerin işleyiş tarzından elde edilen bir gelire verilen addır. Mahkemenin icra edilmesinden sonra elde edilen mahkeme harcı; naip, hüddem, katip, keşif memurları gibi görevlilerin yanında muhızrlar arasında da pay edilmektedir. Bu rüsümün toplanması işi muhızrbaşı veya muhızrlara verilmiş ve bu gelir kaynağı mukataa haline getirilerek devlet hazinesine kazanç sağlayan bir kuram olmuştur⁶³.

Mahkeme görevlilerinden biri olan muhızrın görevi, görülecek davayla ilgili olan kişi veya kişileri hakimin huzuruna götürmektir. Kısmen de olsa bugünkü savcının görevlerini de yerine getiren muhızrların yaptıkları hizmetler karşılığında taraflardan tahsil ettikleri ücrete “ihzariye” denmektedir. Berat ile tayin olunan muhızrın sayısının birden fazla olduğu mahkemelerde birde muhızrbaşı bulunmaktadır. Küçük mahkemelerde ise mübaşirlik, katiplik ve savcılık gibi hizmetleri yerine getirmektedir⁶⁴. % 2 olarak tespit edilen resimler ya muhızrbaşı ya da yerine bıraktıkları vekiller tarafından toplanmaktadır. Vekillik görevini iltizam yoluyla birine vermekte ve mukataanın geliri, bu şahıs tarafından toplanmaktadır. İltizam süreleri de diğer mukataalarda olduğu gibidir⁶⁵.

1.2.12. Boyahane Mukataası

Boyahanenin gelirlerini iltizama alan kişilerin devlete ödedikleri vergiler, bu mukataanın konusunu oluşturmaktaydı. Belli miktarda paranın önceden ödenmesi halinde 3 yıllık bir muafiyet tanınması sık görülen bir muafiyet tanınması sık görülen bir uygulama olmuştur⁶⁶.

63 Pakalın, a.g.e., s.45.

64 Yücel Özkaya, XVII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı, Ankara, 1985, s.223. Akdağ, a.g.e., s.101.

65 Pakalın, a.g.e., C.II, s.372.

66 İslamoğlu - İnan, a.g.e., s.196.

Boyahane Mukataasının bazen iltizam suretiyle, bazen de emaneten yönetildiği görülmektedir. Mültezimlere ihale edildiğinde, yönetici olarak bir "Damgacı"nın atandığı ve gerekli işlerin ona yaptırıldığı görülmüştür.

Özellikle boyahane idaresi ve malların damgalanmasından elde edilen gelir önem taşımaktadır⁶⁷

1.2.13. Bozahane Mukataası

Bu mukataa, devlet malı dükkanlar dışında, başka bir yerde satılmasına izin verilmeyen bozanın satışından elde edilen gelire dayanmaktadır⁶⁸.

Genellikle 1 ya da 3 yıl süre için, en yüksek teklifi yapan kişi ya da kişilere iltizam yoluyla işletmeye verilmişlerdir. "Mültezim" ya da "Emin" denilen bu kişiler, gerekli kefillerini de gösterdikten sonra; boza dükkanları, ya kendileri ya da onlardan kiralyanlar tarafından işletilmeye başlanmıştır⁶⁹.

1.2.14. Mizan Resmi Mukataası

Mizan, ipek demektir. Ham ipek ibrişimlerinin, işleyicilere satılmadan önce yani tüccar elindeyken tartılarak, ağırlığının üzerinden alınan vergi, mizan mukataasının konusunu oluşturmakta olup, devlete büyük gelir sağlayan mukataalar arasındadır⁷⁰.

Özellikle Bursa Mizan Resmi Mukataası çok önemlidir. 15. ve 16. yüzyıllarda Bursa'daki diğer mukataa gelirlerine bakıldığında mizan resmi mukataası'nın, diğer mukataaların toplam gelirleriyle hemen hemen aynı olduğu görülmektedir.

67 Çadırcı, a.g.e., s.104.

68 Gökbilgin, a.g.e., s.104.

69 Akdağ, a.g.e., C.II, s.205.

70 Akdağ, a.g.e., s.206.

Bursa, İstanbul, Tokat ve Gelibolu mizanlarının birleştirilerek, tek bir mukataa halinde iltizama verilmesiyle 3 yıllık devlet gelirinin toplamının hayli yükseldiği görülmüştür⁷¹.

1.2.15. Pul Mukataası

Bakır para birimi olan "Pul"un 3 tanesi 1 akçe kıymetindedir. Pul basımı da, diğer mukataalar gibi 3 yıllık sürelerle iltizama verilmektedir. Mültezim bunu ya kendi adamlarıyla idare etmekte, ya da kısımlara ayırıp ayrı mültezimlere satabilmekteydi. Bu mukataanın merkezi Bursa olup, buradan Anadolu'nun her tarafına dağıtılmaktaydı⁷².

1.2.16. Pare Mukataası

Bir kişinin önce büyük bir mukataayı tutması, ondan sonra onu küçük bölgelere ayırarak, ikinci kişilere mültezime vermesiyle oluşan mukataaların her birine "pare mukataası" denmektedir. Özellikle İstanbul, Bursa, Edirne gibi önemli merkezlerde oturan itibarlı kişilerin (tımarlı sipahi ve yeniçeri olanlar da vardır) aldıkları iltizamı ikinci bir kişiye devrettikleri ya da 3-5 bölüme ayırıp "pare mukataası" olarak verdikleri görülmüştür⁷³.

Bu şekildeki iltizam usulünde, haksızlık ve soygun olayları çok daha fazla olmaktaydı ki Divan'a bu konuda pek çok şikayet ve anlaşmazlıklar yağmaktaydı⁷⁴.

1.3. Mukataa Yönetimi ve Yöneticileri

Vergilendirme ve vergi toplama konusunda zirai sektörün hakim bulunduğu sanayi öncesi toplumlarda beliren problem ve güçlükler, Osmanlı ekonomisi içinde

71 Akdağ, a.g.e., s.293. Doğru, a.g.e., s.185,6.

72 Sahillioğlu, "Fatih'in" B.T.T.D., Ankara 1979, s.6, s.73.

73 Akdağ, a.g.e., C.II, s.207.

74 Akdağ, a.g.e., C.II, .235.

mevcut bulunmuş ve imparatorluk bunları çözmeye uzun tarihi boyunca çeşitlilik gösteren, orjinal, kendine has metodlar oluşturmuştur⁷⁵.

Devlet gelirinden, hükümetin kendisince doğrudan doğruya yapılacak harcamalar için ayrılan vergi ya da diğer kaynaklara “mukataat” dendiği daha önce belirtilmişti.

Ulaştırma imkanlarının sınırlı, mali-bürokratik organizasyon, metod ve vasıtaların yetersiz bulunduğu ve milli hasılanın çok küçük bir bölümünün nakdi mübadeleye katıldığı zirai bir ekonomide, büyük ve güçlü bir devleti ayakta tutabilmek için çeşitli mali metodlar üretilmiş ya da varolanlar genişletilmiştir.

1.3.1. İltizam

Merkeze bağlı bürokrasi ile yine merkezin emrinde bulunan ordunun yüklendikleri faaliyetleri, geniş imparatorluğun yüzlerce kilometre uzakta bulunan yerlerinden toplayacak aynı vergileri, doğrudan doğruya ve münferid tarzda tahsis ederek yürütmek imkansız olduğu için, vergilerin nakden alınması veya nakde çevrilerek merkezi bir hazineye aktarılması ve oradan bu faaliyet zümrelerine maaş şeklinde ödenmesi zorunluluğu vardı. İşte Osmanlı Devleti'nin bu zorunluluğa cevap vermek üzere oluşturduğu metod, “iltizam usulü” olmuştur⁷⁶.

Karşıladığı mali ihtiyaçlar bakımından vazgeçilmez bir metod olarak, benzeri iktisadi şartlar içindeki bütün devletlerde az veya çok değişik şekilleri ile uygulanmış görünen iltizam usulü, Osmanlı İmparatorluğu'nda da kuruluşu takip eden yüzyıl içinde ortaya çıkmış ve tımar sistemi ile bir bütünü meydana getirmek üzere birbirini tamamlayan ama aynı zamanda çatışan iki temel unsur tarzında, yanyana varolmuştur. 16. yüzyıl ortalarına doğru, devlete ait vergi haklarını, yarıya yakın oranda tımar sistemi ile bölüşür görünen iltizam usulü, nakdi ekonominin gittikçe önem kazanmasıyla,

75 Ömer Lütfi Barkan, “Tımar” maddesi, İ.A.

76 Mehmet Genç, “Osmanlı Maliyesinde Malikâne Sistemi”, Hacettepe Üniversitesi, İktisat Fakültesi Semineri, s.231.

hızlı bir yayılma içine girmiştir⁷⁷.

İltizam usulünün genişlemesinin arkasındaki temel faktör, devletin, artan masraflarını karşılamak üzere, mevcut vergi haklarını hızla nakdi mekanizmanın içine katmak zorunda olmasıydı.

Çeşitli devlet hizmetlerini gerçekleştirmek üzere yapılacak masraflara kaynak oluşturacak vergi gelirleri, hem içerik olarak farklı olduğundan, hem de mekan itibarıyla çok kere uzak mahallerde cereyan ettiği için, ikisi arasında bir irtibat mekanizmayı, devlet hizmeti ile vergi tahsil darlığını aynı kişide birleştirme yolu ile gerçekleştirmek, zaman ve enerji israfından başka bir anlam taşımazdı. Bu nedenle özel teşebbüs olarak faaliyet gösteren bir zümre ortaya çıkmıştır. “Mültezim” adı verilen bu zümrenin fonksiyonu, devletin çeşitli iktisadi faaliyetlerinden, kanunların belirlediği miktarda vergileri mükelleflerden toplayıp, piyasada nakit haline getirdikten sonra, devlet hazinesine intikal ettirmektir⁷⁸.

İltizam usulü diye bilinen bu özel teşebbüs niteliğindeki intikal faaliyetine konu olan mali birim, içerik ve mekan bakımından birbirine yakın, bir veya birkaç vergi kaynağının birleşimini temsil ve ifade eden ve maliye nazarında normal olarak yıllık nakdi bir gelir toplamı olarak kıymetlendirilmekte bulunan mukataalardır. Ancak bazen “kısmen veya tamamen aynî gelir” kalemi olarak kayıtlı bulunan mukataalar da vardır. Örneğin Girit’teki mukataalardan, yıllık verginin belirli bir kısmı, adada görevli bulunan askerlere verilmek üzere buğday olarak tahsil edilmekteydi⁷⁹.

Bu bağlamda mukataa’yı iltizama konu olan bir kurum, mültezimi de bir müteahhit gibi, belirli bir bedel karşılığında vergi toplama işini üzerine almış, kâr amacı güden kişi olarak tanımlamak mümkündür⁸⁰.

77 Genç, a.g.m, s.234. Ayrıca bkz. Ömer Lütfi Barkan, “H.993-934 (M.1527-1528) Mali Yılına Ait Bir Bütçe Örneği” İ.Ü.İ.F.M. C.XV, s.1-4, s.251-329.

78 Cezzar, a.g.e, s.21.

79 Genç, a.g.m, s.233.

80 Cezzar, a.g.e, s.21.

Abdurrahman Vefik'in tanımıyla "Mültezim" "..... İltizam eden, üzerine lazım add eyleyen, üstüne alan, deruhde eden, hazinenin malını taahhüd eyleyen iltizamcıdır."⁸¹.

Yıllık gelirinin aşağı yukarı kıymeti, genellikle maliye tarafından tespit edilmiş olarak, hazine defterlerinde yeralan mukataaların, muayyen bir yıl için temin edebileceği azami kıymeti de, kâr gayesi ile hareket eden mültezimlerin katılımıyla, açık arttırma ile olurdu. Mültezimler, müzayede konusu olan mukataayı;

- a. vaadettiği gelir,
- b. sebep olacağı masraf,
- c. bırakacağı kâr,

hakkındaki tahminlere göre kıymetlendirdikten sonra, devlete yıllık olarak ödemeyi kabul edebilecekleri miktara dair tekliflerini yaparlardı. Hazine, bunlar arasında en yüksek teklifi yapan mültezime, belirli bir süre, o mukataayı vergilendirme hakkını devrederdi. Bu hak ve yetkileri almış olan mültezim, devletin sağladığı mali, idari ve adli kolaylıklardan yararlanarak, konuların çizdiği sınırlar içinde tam bir müteşebbis gibi hareket ederek, faaliyetlerine ait hasılatın müzayede de tespit edilmiş olan miktarını hazineye ödedikten sonra, kalan kısmını kendi şahsi ve meşru kârı olarak kazanırdı⁸².

Bu şekilde devlet, zamanın şartlarına göre, çok masraflı ve külfetli bir işi muazzam bir maliye teşkilatına gerek kalmadan, kanunlarla, çoğunlukla aynı şekilde belirlenmiş vergi gelirlerini, nakden ödenmesi gereken bütçe harcamalarıyla irtibatlandırmak imkanını bulmuş oluyordu⁸³.

Devlet müzeyede sırasında kararlaştırılmış olan iltizam bedelinin bir kısmını, mültezinden peşin olarak talep ediyordu. Bunun için iltizama alan kişi ve kefiller hakkında kadılıklarca araştırma yapılmakta, güvenilirlikleri anlaşıldıktan sonra iltizam

81 Abdurrahman Vefik, **Tekâlif Kavaidi**, C.1, Dersaadet 1328, s.266.

82 Genç, a.g.m, s.234.

83 Genç, a.g.m, s.234.

için “Berat” verilmekteydi⁸⁴.

Mukataalar, müzayede sırasında en yüksek bedeli vermeyi taahhüt eden ve kefil gösterebilen kişilere, belli bir süre için kiralanırdı. Osmanlı mali literatüründe, mukataanın iltizama verilme süresine “Tahvil” denmektedir. Genellikle 1-3 yıl arasında değişen devre olup, mukataanın bu süre içindeki tasarrufunu da ifade etmektedir⁸⁵

Bir tahvil süresi, genellikle 3 kameri yıldır. Tahvil süresinin 1 yıl olduğu da görülebilmektedir. İltizam işlemi, bir tahvil dönemi ile de sınırlı olmayıp; 6,9,12 yıllık iltizam dönemleri görülmektedir. Bu süreler, 2,3,4 tahvil şeklinde ifade edilmektedir⁸⁶.

Mukataaya talip olan bir mültezim, mukataa başka birinin üzerindeyken iltizama aldığı anda, devlet nezdinde iltizam kesilmeyip, tahvil dönemi devam etmektedir. Yani tahvil dönemi eskisi gibi olur, arta kalan dönem için iltizam almış bulunurdu. Aynı mukataayı alan farklı kişilerin tahvil dönemlerinin bazen çakışmasının nedeni de bundan kaynaklanmaktaydı⁸⁷.

Mültezim, şartlar elverişliyse ve kendisi bundan fayda bekliyorsa, mukataayı birden fazla tahvile iltizama alabilmekteydi. Buna karşın, mültezimin mukataayı, bir tahvil süresi dahi tasarruf etmediği zamanlar olabilmekteydi. Mesala ölebilir, varisleri de mukataayı tahvil sonuna kadar işletmek istemezler; yahut tahvil bitiminden önce, bir başkası çıkar, “İltizam bedeli”ni arttırır, yeni fiyat üzerinden işletmeyi kabul etmezse, mukataa yeni mültezime verilirdi. Bu taktirde, eski mültezim “kıste’l-yevm” üzerinden,

84 Mehmet Ünal, “XVII. Yüzyılın Başlarında Harpat Mukataatına Ait Bir İcmal Muhasebe Defteri”, **Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Dergisi**, Samsun 1988, s.3, s.95.

85 Sahillioğlu, “Bir Mültezim....” **İ.Ü.İ.F.M.** İstanbul, 1962, s.146.

86 Sahillioğlu, a.g.m. s.148, Akdağ, a.g.e, s.288.

MMD.7101 no’lu defterde “İstanbul Serhane Mukataası ve tevabii”nin 1589’dan itibaren 3 tahvile (9 yıl) iltizama alındığı görülmüştür.

87 Sahillioğlu, a.g.m. s.148.

yani iltizam ettiği tutarın karşılığı olan, gün başına düşen miktarı, tasarruf ettiği gün sayısınca ödemek zorunda kalırdı. Yeni mültezim de tahvilin arta kalan zamanı için, yeni fiat üzerinden “kıste’l yevm”e göre hesap verirdi. Eğer arta kalan müddet kısa ise, yeni mültezim onu yeni bir “tahvil” ile birleştirebilir, böylece 4-5 yıllık tahviller ortaya çıkardı⁸⁸.

Mukataayı iltizama alan kişi, ödemeyi taahhüt ettiği “iltizam bedeli ile birlikte iltizam toplamının binde ikisi %0,20) tutarında bir miktarı “Rüsüm-ı bevveban” ve “Rüsüm-ı çavuşan” adı ile her yıl kapucular ile çavuşların ulufelerine karşılık olmak üzere, İstanbul’dan bu iş için gelen mübaşire ödemek ve de “Resm-i berat akçesi” denen bir harcı da maliyeye yatırmak zorundaydı⁸⁹.

Mültezim, iltizam anlaşmasına, mukataanın gelirlerinin korunması, vergilerin arttırılması ve mukataanın idaresinde istediği kişilerin çalıştırılması gibi şartları koydurtabilmekteydi. Onun bu şartlarına karşın, devletin de tahvil süresi bitmeden iltizamı feshetme yetkisi bulunmaktaydı. Daha yüksek iltizam bedeli ödemeyi taahhüt eden bir talibe mukataayı iltizama verebilmekteydi. Mültezimin, bundan doğan zararı tazmin etme hakkı yoktu. Sadece iltizama girerken ödediği peşinatı, yeni mültezimden talep etmeyi, bir şart olarak koydurtabilirdi⁹⁰.

Mültezim, bütün maddi varlığıyla sorumludur. Şartları yerine getiremediği zaman, bütün varlığı satılmakta, borçlularındaki alacakları hazine adına tahsil edilmekte, yeterli olmazsa mal kefillerinden, garanti olunan meblağlar alınmakta, bunlarda borcu karşılayamazsa, mültezim yakalanıp, zindana atılmaktaydı. Bir yolunu bulup, ödeyemezse ya zindanda son nefesini vermekte ya da bir aftan yararlanıp

88 Sahillioğlu, a.g.m. s.148. Ayrıca bkz. Ahmet Tabakoğlu, **Türk İktisat Tarihi**, İstanbul, 1986.

89 Akdağ, a.g.e., s.289.

90 Ünal, a.g.m., **Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Dergisi**, Samsun, 1988, s.3, s.96. Ayrıca bkz. Tuncer Baykara, **Osmanlı Taşra Teşkilatında 18. Yüzyılda Görev ve Görevliler (Anadolu)**, Ankara, 1990.

kurtulmaktaydı⁹¹.

Mültezimlerin taahhütlerini yerine getiremediklerinde hazine haklarının zarardan kurtarılması için müzayedeye konulan bir varidatı iltizama almak isteyen mültezimlerin önce hazinece taahhüdü kabul gören bir “Sarraflar” göstermesi kanunlaşmıştır. Bir takım kimselere “Kuyruklu” denilen imtiyazlı senetler verilerek “Hazine Sarrafları” vücuda getirilmiş ve bunlara “Kuyruklu Sarraflar” denmiştir. Hazinece kefil olarak kabul görecektir sarrafın mutlaka bu zümreden olması ve bu zümreye girecek olan sarrafın 2500-10.000 kuruş arasında “Berat Harcı” vermesi şartı getirilmiştir. Hazine taksitlerinin gecikmesi halinde mültezime değil, sarraflara müracaat edilmekte, onlardan talep ve tahsil edilmektedir⁹².

Mukataanın önemine göre, mültezim bir şahıs olabileceği gibi, bir ortaklıkta olabilmektedir. Aynı şekilde birkaç mukataayı birden iltizama alan ortaklar da yok değildir. Aynı mültezime ihale olunan mukataalar, maden ocağı ve darphane ile, çevresinde bunlara yakıt temin eden padişah hası köyler gibi birbirini tamamlayıcı nitelikte olabilecekleri gibi, aralarında hiçbir yakınlık ve ilişkinin olmadığı mukataalar da görülmektedir⁹³.

Savaş gibi durumlar dolayısıyla, mukataaların iltizam yöntemleriyle işletilmelerinde büyük güçlükler görülmüş, bu da mukataa gelirlerinde dalgalanmalara sebep olmuştur. Özellikle sınır boylarındaki mukataaların gelirlerinde düşüşler görülmüştür. Barış zamanlarında bunlara çeki düzen verilerek gelirleri tekrar arttırılmıştır⁹⁴.

91 Sahillioğlu, a.g.m., s.147 ve 1. dipnota göre, II. Beyazıt inşası biten imaretin ibadete açılması şerefine ilk cuma namazını kıldıktan sonra, uzun süredir zindanda yatan borçlu mültezimleri tahliye ettirmiştir.

92 Sahillioğlu, a.g.m., s.146. Karamürsel, a.g.e, s.202.

93 Pakalın, a.g.e, s.58. Sahillioğlu, a.g.m., s.149.

94 Ahmet Tabakoğlu, **Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi**, İstanbul, 1985, s.123; Raduşev, a.g.e, s.42.

Hazineye ek gelir sağlamak için mukataaların tahvil süresi bitmeden, defalarca yeni mültezimlere verildiği görülmüştür. Bu durum, hem mukataa gelirlerinin düşmesine, hem de reyanın güçsüzleşmesine yolaçmıştır.

1683-1699 döneminde sık sık görülen bu durumlar karşısında maliye, devlet gelirlerinin düşmesinin önüne geçmek için mültezimlere teminat verme zorunluluğunu da duymuştur⁹⁵.

Mukataa gelirlerinin tümünün veya bir bölümünün civardaki kale neferleri mevaciplerine tahsis edildiği ve bir bölümünün hazineye tesliminin şart koşulduğu da görülmüştür. Bu gibi durumlarda kale neferlerinin, iltizam ortaklığı gibi yollarla mukataayı işletmek isteklerine rastlanmıştır. Bu olay yeniçerilerin ve diğer kapıkullarının iktisadi bir tabana oturmak isteklerini ve mukataa düzenindeki değişmeyi yansıtmaktadır⁹⁶.

Savaş yılları ve ayaklanmaların yoğun olduğu elverişsiz zamanlarda zarar ihtimali bulunduğundan, mukataalar için mültezim bulma güçlüğü ortaya çıkmıştır. Devlet, mukataaları kapatmak veya ekonomik gücü elinde tutan bazı gruplara vermektense, emanet yoluyla işletmeyi tercih etmiştir. Çoğu kez böyle durumlarda, işletme başına geçen kişiler, "Emin" kalmak şartıyla belli bir meblağın ödenmesini üzerlerine almışlardır. Böylelikle "emanet ber vech-i iltizam" (İltizam yoluyla emanet) adını alan karma bir düzen oluşmuştur. İşletme başında bulunan kişi de kendinde, memuriyetle özel teşebbüsü birleştirmiş olurdu⁹⁷.

Zirai gelirler de mukataaya verilebilmektedir. Devletin girdiği savaşlar dolayısıyla, giderek şiddetlenen nakit ihtiyacı karşısında paraya muhtaç tımarlı sipahilerin bile topraklarını iltizama vererek, özellikle İstanbul gibi büyük şehirlerde, başka meslekler yaparak, gelirlerini arttırmanın yollarını aradıkları görülmüştür. Bu eğilim, toprakların

95 Tabakoğlu, a.g.e, s.123.

96 Tabakoğlu, a.g.e., s.125, Ayrıca bkz. Stanford Shaw, "Tanzimattan Sonra Osmanlı Vergi Sistemi" **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, C.IV.

97 Ünal, a.g.m., s.96, Tabakoğlu, a.g.e, s.126.

daha da bakımsızlaşmasına yol açtığı gibi, sipahilerin seferlere katılmaması karşısında askeri güçte de bir azalmaya neden olmuştur⁹⁸.

Bu açıdan bakıldığında amacı, mümkün olduğu kadar yüksek kar elde etmek olan mültezim sınıfının giderek hükümet içinde hükümet şeklini alması; devlete, millete ve halka pekçok kötülükler getirmiştir. Sonunda “İltizam usulü”nün zararları her tarafça anlaşılmuş ve Tanzimat döneminde lağvedilerek son verilmiştir⁹⁹.

1.3.2. Emanet

İltizam usulünün uygulanmadığı dönemlerde devreye giren “Emanet usulü”nün esası, mukataanın devletin memuru tarafından idare edilmesi ve gelirlerinin toplanmasıdır. Müzayede de mukataayı iltizama alacak kişinin çıkmaması, emanet usulünün uygulanması için neden oluşturmuştur¹⁰⁰.

Müzayede sırasında mukataayı iltizama alan çıkmazsa bu taktirde devlet, mukataa gelirinin toplanmasını “Ulûfeli” bir memura havale etmekteydi. Bu tür mukataalar, “ber-vech-i emanet” idare olunurdu. Bu arada mukataa tekrar iltizama verilecek olursa, emanet ile idare olduğu son yılın geliri, müzayede sırasında en düşük gelir kabul edilmekteydi¹⁰¹.

Çok defa emanette iken mukataayı iltizama alanlar, bu ulûfeli memurlar olmuştur. “Emin” sıfatını korumakla birlikte, bunlar tahvil sonunda belli bir meblağı da ödemeyi kabul etmekteydiler. Yani hem “Emin”, hem de “mültezim” sıfatını taşımışlardır. Mukataaların bu şekilde idare tarzına “emanet ber-vech-i iltizam” denilmektedir. “Emin” olan kişi, bu sıfatından dolayı bir ücret almakta ve bunu taahhüt ettiği iltizam bedeline saymaktadır. Mültezim olduklarından dolayı, emanet usulünde olduğu gibi,

98 Tabakoğlu, a.g.e, s.127, Cezzar a.g.e, s.22.

99 Pakalın, a.g.e, s.58.

100 Ünal, a.g.m, s.94, Ayrıca bkz. Yusuf Hallaçoğlu, 16. Yüzyılda Osmanlı Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı, Ankara, 1991.

101 Sahillioğlu, a.g.m., s.147, Akdağ, a.g.e, s.231.

kâr ve zararları devlet değil, kendileri yüklenmekte ve iltizam ettikleri miktarı ödemek zorundaydılar¹⁰².

“Emin” olmayı kabul eden kişi, mukataadan elde edebileceği geliri “kesime” alırsa, o taktirde yükümlendiği miktardan fazla olarak elde ettikleri, kendisinin olmaktadır. Gelirin belli bir miktardan aşağı düşürülmemesini “emin” tayin olunan kişilerin yükümlendikleri görülmektedir. Eğer böyle yapılmaz da, eminin görevi ancak ne elde ederse onu hazineye teslim etmek biçiminde olursa, mukataa gelirlerinin arttırılması yolunda harcanacak çabaların çok az olacağı, bundan da hazinenin zarar göreceği ortadadır. Hatta eminlerin, geliri olduğundan az göstermek suretiyle, bir kısmını kendilerine alıkoymaları da düşünülebilmektedir¹⁰³.

Devlet mukataa gelirlerinin tahsil ya da tasarrufunu mültezimlere bırakmış olsa da “... hesaplarını kontrol için kendi tarafından bir emin tayin eder”di. Ayrıca mukataanın idari sorumluluğu da “emin”indi¹⁰⁴.

Devletin mukataayı emin’ler tarafından idare ettirmesi, emin’in vergiyi doğrudan tahsil etmesi ve mültezime giden kârın hazineye kalması demektir. Ancak bazı durumlarda ve özellikle büyük mukataalarda eminler de vergiyi doğrudan kendileri tahsil etmeyip, ya yardımcı başka memurlar kullanmışlar ya da mukataanın tamamını veya bir bölümünü ikinci elden iltizama vermişlerdir¹⁰⁵.

Bir sancağa ait mukataalar, sadece bir kısım cizye, damga, bac gibi vergi kaynakları ve tabakhane, şemhane (mumhane) ve boyahane gibi işletmelerden oluşmuyordu. Mukataaya o sancaktaki Padişah hasları olarak ayrılmış bulunan köylerde girmektedir. Havass-ı Hümayun Eminleri bu köylerin vergilerini toplama,

102 Sahillioğlu, a.g.m., s.147.

103 Akdağ, a.g.e, s.232.

104 İnalçık, **Hicri 835 tarihli**, Ankara 1954, s.19. Mustafa Akdağ, “Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluş ve İnkişafı Devrinde Türkiye’nin İktisadi Vaziyeti, **Belleton**, 1949, C.13.

105 Cezzar, a.g.e, s.21,22; Mehmet Genç, “Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi”, V. **Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi**, TTK. Ankara, 1990.

hattı-ı bu köylerin vergilerini iltizama verebilme hakkına sahipti¹⁰⁶.

Bir sancağa ait mukataaları iltizama alan veya emanet suretiyle işleten kişiler; her bir mukataayı mahallindeki kadılıkta müzayedeye çıkartarak iltizama vermekte ve karşılığında bu kişilere kadı tarafından “tezkere” verilmekteydi. Söz konusu tezkere de, bu kişilerin mukataayı, hangi şartlarla aldıkları ve ne şekilde ödeme de bulunacakları etraflıca kaydedilmekteydi¹⁰⁷.

Mukataayı emanet usulüyle yürüten eminlerin, hazineye belli bir peşini ödemek zorunda olduklarını söylemiştik. Bu arada devlet, çeşitli giderleri için, “emin” olan kişilerden mukataa gelirine karşılık, zaman zaman para isteyebilmektedir. Bunun için iltizam veya emanet süresinin dolmasını beklemesi gerekmezdi. Emin veya mültezim olan kişiler, Padişah, Vezir-i azam, Beylerbeyi gibi idarecilerin emri üzerine, çeşitli yerlere ödemelerde bulunup, karşılığında makbuz almaktaydılar. Bu makbuzlar, iltizam süresi sonunda eyalet defterdarı huzurunda yapılan hesaplaşma sırasında ibraz edilerek, makbuzda kayıtlı miktar, borçtan düşülerek, yapılan işlemler kesin bir hesap bilançosu haline getirilmekte ve defter şeklinde tanzim edilmektedir. Defterin en üst sayfasına bir “Telhis” eklenerek, durum Padişaha arzedilmektedir. Telhiste mesele özetle anlatılmakta, mukataayı yürütenin yaptığı ödemeler ve kalan borcu hakkında bilgi verilmekteydi¹⁰⁸.

Bir mukataanın gelirini oluşturan resimleri (bac, cerime ve başka vergileri) yeri yerinde tespit ile, toplayan kişiye “âmil” denmektedir. Geliri yüksek olan bazı mukataalara, hazine idaresi, sırf göz kulak olsun ve mirî malın kaçırılmasını engellesin diye “eminler” yollamakta, resimlerin iltizam usulü ile toplanmasını da “mukataacılar” vermekteydi ki, işi götürü-kesim şartı ile aldığı anlamına gelmek üzere, mültezim denen

106 Akdağ, a.g.e, s.232.

107 Sahillioğlu, a.g.m., s.147. Ayrıca bkz. Niyazi Berkes, **Türkiye İktisat Tarihi**, İstanbul, 1975.

108 Ünal, a.g.m., s.95, Telhisler konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Cengiz Orhonlu, **Osmanlı Tarihine Ait Belgeler, Telhisler (1997-1607)**, İstanbul, 1970.

bu kişinin, mali görev yapmakta olması nedeniyle resmi ünvanı “âmil”di¹⁰⁹.

Bir mukataanın bu şekilde, hem mültezime verilip, hem de onu denetleyecek ulufeli bir emin tayin edilmesi; hem âmilin katibi tarafından, hem de emin tarafından ayrıntılı bir defter tutulması sonucunda, âmil’in topladığı ile hazineye ya da emrolunan hükümet harcamalarına verdiği paralar, doğru bir şekilde gözden geçirilmekte böylece, mültezimin haksızlıkları önlenmiş olmaktadır¹¹⁰.

Bir mukataa, herhangi bir nedenle, iltizama verilemez ya da amilin gelir toplamasına engel çıkarsa, boş kalışından yeni amil verilinceye kadar geçen süre içindeki geliri “Mevkufat Emini” denen başka bir görevli toplamaktaydı¹¹¹.

Bazı mukataalar vardır ki, bunların gelirini oluşturan konular, belirli bir kaşa ya da sancak bölgesinde toplu halde değildir. Bu durumda iltizam bölgesi olarak kabul ettiği geniş bir bölgeyi dolaşıp duran gezici mültezime “Ayak Âmili” denmektedir. Buldukları bölgede, rüşvet ve yolsuzluklara karışanları, yakalayıp mahkemelere getirmektedirler¹¹².

Âmil, bütün gelirlerin (resim, bac ve öteki türden vergiler) hesabını yapmakla ve katibine defterini tutturmakla beraber yetkisindeki vergileri, ilgili pekçok yerden kendi eli ile toplamaya yetişmemekte ve bu durumda “câbiler=tahsildarlar” kullanmaktadır. Âmil, yanına aldığı mukataa katibi ya da öteki yardımcılarını “gündelik=ulufe” ile çalıştırmaktadır¹¹³.

Âmiller ya da mukataanın öteki iş erlerince yolsuzluklar yapıldığında, bu görevlilerin üzerlerine para geçirmeleri veya işledikleri başka yolsuzluklarda, bu işlerin soruşturulması ve incelenmesi için, kadılardan birisinin yanına çavuş ve öteki birkaç kişilik ekip verilerek “müfettiş” diye yollanmaktadır¹¹⁴.

109 Akdağ, a.g.e, s.232.

110 Akdağ, a.g.e, s.232.

111 Akdağ, a.g.e, s.233.

112 Akdağ, a.g.e, s.234.

113 Akdağ, a.g.e, s.235.

114 Akdağ, a.g.e, s.236. Birkaç kaza ya da Sancakta bulunan mukataaların hepsi bir “Nezaret” sayılmakta ve çevreye en yakın kadılardan birisi, bu göreve “nazır” seçilmektedir.

Bursa, Edirne, İstanbul, Konya ve başka büyük merkezlerin mukataalarından oluşan mali güce “hazine” denmekteydi. Bu yerlerin gelirleriyle, hükümetin bunlardan yaptığı harcamaların hesabını tutan, o çevrede hükümet adına acil bir harcama için gerekli meblağı veren bir çeşit veznedarlık gibiydi.

Mukataaları idare eden emin ya da âmillerin, iltizam şartlarına göre, taksit taksit yatırdıkları paraları emrolunan yere geçirmek üzere, hazinelerin başlarında bulunan kişilere “Hassa Harç Emini” denmekteydi.

Divan hükümeti önemli bir harcama karşısında kalır da “Hazine-i Hümayun” da birikmiş para bulunmazsa, eyalet hazinesinden birisine hemen bir “Mübaşir” uçurulmakta, o hazine dairesine bağlı mukataaların âmillerinden para toplatılmaktaydı ki, bunları kadı huzurunda, doğrudan doğruya emin ya da âmil elinden alan bu çeşit mübaşire “Havale” denmekteydi¹¹⁵.

1.3.3. Malikâne

Osmanlı Devleti, 16. yüzyıldan itibaren, artan masraflarını karşılamak üzere, mevcut vergi haklarını süratle nakdi mekanizmanın içine katmak zorunda kalmıştır. Böylece mali sermaye sahibi bir zümre, iltizam işlerinde önem kazanmıştır. Bu zümrenin asıl hedefi, mümkün olduğu kadar yüksek kar elde etmek olduğu için, yüklendiği vergi kaynağının himayesi ile yeterince ilgilenmediğinden, vergilendirme faaliyeti, ekonomiyi artan ölçüde tahrip edici bir karakter kazanmaya başlamıştır¹¹⁶.

Tımar sisteminde bulunduğu bilinen himaye ve güvenlik şartlarını, nakdi ekonominin zorunluluklarıyla bağdaştırabilecek şekilde gerçekleştirmek amacıyla “hazine defterlerinde kayıtlı bulunan nakdi vergilerin düzenli şekilde ödemeye devam etmek şartıyla, bazı mukataalar, askeri sınıf mensuplarına hayatta buldukları sürece

115 Akdağ, a.g.e, s.237; Şevket Pamuk, *Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi (1500-1914)*, İstanbul, 1996.

116 Genç, “Osmanlı Maliyesinde.....”, “H.Ü.İ.F. s.235.

üzerlerinde kalmak üzere iltizama verilmeye başlanmıştır¹¹⁷.

Miri toprakların yaşam boyu tasarruf hakkı anlamında kullanılan “malikâne” kurumunun, Osmanlı Devleti’nde 18. ve 19. yüzyılda önemli bir yeri vardır.

Malikâne uygulaması, Osmanlı Devleti’nde mali krizin baskısı altında, krizin hafifletilmesi amacıyla başlamıştır. Osmanlıların 1683’te, Viyana’da yenilmesinden sonra, devlet görülmemiş büyüklükte paraya ihtiyaç duymuştur. Mükellefler üzerindeki vergi yükünün zaten çok ağır olması, devlet adamlarını devlete ait hasların tasarrufu konusunda yeni bir uygulamaya zorlamıştır. Böylece devlet topraklarının bu yeni sömürü biçimi ortaya çıkmıştır¹¹⁸.

Sistemin amacı,

- a. Mültezimlerin daha fazla kâr elde etmek için tahrip ettikleri vergi kaynağını iyileştirmek ve korumak,
- b. Tımar sisteminin gerilemesiyle, tefecilerin eline düşen küçük çiftçiyi kurtarmak olmuştur.

Malikâne istemi, bir nevi tımar ve iltizam usullerinin birleştirilmesi ve iyileştirilmesi gibi düşünülebilmektedir¹¹⁹.

Devlet, bu sistemle, yepyeni bir gelir kaynağı bulmuştur. Uygulama malikânegilere çifte yükümlülük getirmektedir. İlki, önceden ödenen iltizam fiyatı “muaccele”; ikincisi ise mültezimin her yıl daha önce iltizam vergisi biçiminde ödediği “muecccele”dir¹²⁰.

117 Genç, a.g.m., s.235. Bu konuda ayrıntılı bir çalışma, Ariel C.Salzman, **Measures of Empire; Tax Farmers and the ottoman Ancien Regime (1695-1807)**, Columbia University, 1995.

118 Avdo Suceşq “Malikane (Osmanlı İmparatorluğunda Mirî toprakların yaşam boyu tasarruf hakkı), çev: M.Özyüksel, **Ord.Prof.Ömer Lütfi Barkan’a Armağan, İ.Ü.İ.F.M. C.41, s.1-4, s.273.**

119 Ziya Karamürsel, **Türkiye İktisadi Tarihi**, İstanbul, 1931. s.194-196. Genç, a.g.m., .237.

120 Suceşka, a.g.m, **İ.Ü.İ.F.M.**, s. 279.

Başlangıçta mümkün olduğunca geniş bir alıcı kitleini malikane piyasasına çekmek için, küçük mukataalar satışa çıkarılmış; büyük mukataalar ise hisselerle bölünerek, birkaç kişiyle ortak alınmıştır¹²¹.

Müzayede sırasında en yüksek “muaccele”yi vererek mukataayı satın alan kişiye, malikane sahibi olarak, sahip olduğu hak ve yetkileri gösteren bir “Berat” verilmekteydi. Malikaneci iltizama aldığı mukataa da, yalnız ekonomik değil aynı zamanda idari, polisiye yetkilere sahipti¹²².

Malikâne kural olarak mirasçılara bırakılmazdı. Ancak müzayede sırasında erkek mirasçılar, diğer katılanların teklif ettiği muaccele bedelini ödedikleri takdirde öncelik hakkına sahip olmaktadır¹²³.

Malikâneci elindeki mukataayı serbestçe satma hakkına sahipti. Bunun için, şahsen defterdarın karşısına gelmeli, gelmesine imkan bulunmadığında, o çevrenin yetkili maliye memuru durumunda bulunan Muhassı, Voyvo da vs. tarafından resmi yazı ile bildirilmeliydi¹²⁴.

Malikâne sahibi, satın aldığı mukataa için muaccele dışında ayrı bir meblağ ödemekteydi ki, buna “Mal” denmektedir. Mal, malikane olarak satılan mukataaların yıllık vergisi biçimde tanımlanabilmektedir¹²⁵.

Malikâne sahibi, bu vergiyi ve bu vergi miktarının % 5 ile % 20’si arasında değişen kalem vs. harçlarını, her sene 3 taksitle aksatmadan ödemeyi taahhüt etmekteydi. Bunu yerine getiremeyen malikanecinin mukataası elinden alınarak, yeniden müzayede ile satılmaktaydı. Buna karşılık devlette, malikane sahibinin rızası olmadan vergi miktarını arttıramayacağını garanti etmekteydi¹²⁶.

121 Genç, a.g.m, s.239.

122 Suceşka, a.g.m, s.279.

123 Karamürsel, a.g.e., s. s.172-174.

124 Genç, a.g.m, s.240.

125 Cezzar, a.g.e., s.22.

126 Genç, a.g.m., s.240.

Malikâne sahibi, devlet adına reayayı korumakla görevlendirildiği için, birçok hak ve yetki verilmiştir. Reaya ya zulmedenlerin malikanesi derhal elinden alınmaktadır. Tüm bunlar, Şeyhülislam, Nakibüleşraf ve Kazaskerler'den oluşan bir heyetin nezaret ve sorumluluğu altında bulunmaktadır¹²⁷.

Vergi kaynağını koruma ve hazineye muntazam bir gelir sağlama esasını güden sistemde, malikane sahibinin, mukataasının yanibaşında kalarak verimi arttırması, yatırımlar yapması, vergileri bizzat tahsil etmesi beklenmiştir. Ancak zamanla bu malikaneciler, İstanbul'da oturan ve malikanesini iltizamla idare ettiren bir tür "rantier" durumuna gelmişlerdir. Böylece bu sistem, iltizam usulünü ortadan kaldırmadığı gibi, adeta onunla bütünleşmiştir.

Üstelik bu mültezimler, genellikle mukataa çevreinde yerleşmiş, zengin ve nüfuzlu kimseler olup; diğer iltizama göre, daha rahat bir şekilde, iltizamlarına aldıkları mukataayı istismar etme imkanını bulmuşlardır. Malikâneciler, bu istismar teşebbüslerine karşı mücadele etmek için bütün imkanlarını kullanmalarına rağmen başarılı olamamışlardır¹²⁸.

Malikâne sisteminin başarılı olmadığını tespit eden Osmanlı Divanı, aynı gerekçe ile 1715 yılında, bazı örnekler hariç, bütün malikâneleri lağvetmiştir. Bu mukataaların ne kadar hasılatları olduğunu anlamak için emanetle idare ettirip, yıllık hasılat miktarını tespit ettikten sonra 1717 yılında, aynı mukataaları, tekrar satacağını ve eski sahiplerinin, muaccele miktarının yarısını ödeyerek aynı mukataaları alabileceklerini ilan etmiştir¹²⁹.

Malikânenin oluşumu 18. ve 19. yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nin ekonomik, sosyal ve politik hayatında önemli sonuçlar doğurmuştur. Daha önceki mukataa sisteminde sömürülen reayanın durumunu kötüleştirmekle kalmamış, aynı zamanda

127 Genç, a.g.m, s.242.

128 Genç, a.g.m, s.243-244.

129 Genç, a.g.m, s.245.

tarımsal üretimi de geriletmiştir. Bunun nedeni üreticileri teşvik edecek herhangi bir neden bulunmadığı gibi, reyanın da tam bir güvensizlik ortamı içinde bulunmasıdır. Ağırlaşan koşullar, çiftçilerin topraklarını bırakıp kaçmalarına neden olmuştur¹³⁰.

Buna karşı sistem mültezimlerin ekonomik, sosyal, politik güçlerini arttırmış, eyaletlerde zengin olduğu kadar politik yaşamda da etkin olan âyânlar ortaya çıkmıştır. Malikane uygulaması, Osmanlı Devleti'nin anlık parasal sorunlarını kısa vadede çözen, ancak devletin ekonomik bağımsızlığının son dayanaklarını ortadan kaldıran bir sistem olmuştur¹³¹.

18. yüzyılda, III.Selim döneminde, devlet adamları malikâne uygulamasının olumsuz sonuçlarını tespit ederek bu uygulamayı sınırlandırmak için çaba göstermişlerdir. Yine de Malikâne sistemi, tüm olumsuzluklarına rağmen Tazminat'a kadar devam etmiş, ancak daha sonra diğer Osmanlı kurumlarıyla beraber ortadan kaldırılmıştır¹³².

1.4. Mukataanın Bağlı Olduğu Mali Birimler

Osmanlı Devleti'nde mali işlere bakan en üst düzey devlet görevlisi "Defterdar"dır. Defterdarlık makamının, Osmanlı Devleti'nde 14. yüzyıl sonlarında görmek mümkündür¹³³. Daha sonra sınırların genişlemesiyle birlikte 15. yy. sonlarında sayısı 2'ye çıkan defterdarlardan birisi "Başdefterdar" ya da "Rumeli Defterdarı" olup, Rumeli'deki haslar ile mukataalara bakmakta; diğeri "Anadolu Defterdarı" olup, Anadolu'daki haslarla mukataalara bakmaktadır. XVI. yüzyıl ortalarında 3 defterdar olmuştur. 19. yüzyıla kadar sayıları daha da artmış; nihayet 1838 tarihli fermanla defterdarlık ünvanı kaldırılmış ve "Maliye Nezareti" kurulmuştur¹³⁴.

130 Suceska, a.g.m., s. 280, Shaw, a.g.m. **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**. C.IV.

131 Karamürsel, a.g.e., s.223-225..

132 Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi V**, Ankara, 1954, s.146-168.

133 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı**, Ankara, 1984. s.325,326.

134 Mehmet Zeki Pakalın, **Maliye Teşkilatı Tarihi (1442-1930)**, 4 Cilt, Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Yayını, No:199-180/I. C.I. s.13.

Bu tarihten itibaren mukataalar da iltizam usulü de kaldırılmış, “Mukataat Muhasebesi” adıyla yeni bir kurum oluşturulmuş ve Haslar, Baş Mukataa, İstanbul ve Malikâne kalemlerine ait gelirler buraya bağlanmıştır¹³⁵.

Hazineye ait bir gelirin veya toprak gelirinin belirlenen bir bedel karşılığı, iltizama verilmesini, bunların kimlere ne kadar hisse ile ve kaç yıl için verildiğini gösteren defterlere “Mukataa Defterleri” denilmektedir.

Sultanönu Mukataasının bağlı olduğu mali birimler de incelenirken, öncelikle Mukataa defterleri taranmıştır.

1. Haremeyn Mukataası Kalemî,
2. Baş Mukataa (Mukataa-i Evvel) Kalemî.
3. Mukataat Hazinesi.
4. Anadolu Muhasebi
5. Maden Mukataası Kalemî.
6. Ganem Mukataası Kalemî.
7. Halar Mukataası Kalemî.
8. Bursa Mukataası Kalemî.
9. Avlonya Gümrüğü Mukataası Kalemî.
10. Kefe Mukataası Kalemî.
11. İstanbul Mukataa Kalemî
12. Salyone Mukataa Kalemî
13. Şikk-ı Seni (Piskopos Mukataası Kalemî,

gibi merkez hazinesine bağlı gelir ve gider bürolarının olduğu görülmüştür.

Masude Çorbacıoğlu, “Osmanlı Devlet Teşkilatında Mevcut Kalemler ve Görevleri”, **Tarih Boyunca Paleografya ve Diplomatik Semineri**, İst.1988.

135 Yavuz Cezzar, **Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (18. Yüzyıldan Tanzimata Mali Tarih)**, İstanbul, 1986, s.257.

1.4.1. Haremeyn Mukataası Kalemi

Başbakanlık Osmanlı arşivinde bu kaleme ait 1615-1838 tarihlerini kapsayan 367 defter bulunmakta olup, Mustafa Ağa Vakfının gelir-gider muhasebeleri, Haremeyn'e bağlı muhtelif mukataaların hesapları, mezkur mukaatanın gümrüklerinden maaş alanlara ödenen meblağlar, Sürre-i Şerif Emin'ine teslim olunan çeşitli mühimmatlar ve miktarları, İzmir Efrenç Mukataası icadları, çeşitli gümrük taifeleri, bu mukataa kaleminde toplanmıştır¹³⁶.

Sultanönü Sancağına ait, 884 (1479) tarihli Fatih dönemine ait Sultanönü Evkafı da bu mukataa kalemine aittir¹³⁷.

1.4.2. Baş Mukataa Kalemi

Diğer adı Mukataa-i Evvel olan kalem; Niğbolu, Silistre Filibe, Ahyolu, Balcık, Üsküp, Vidin ve Varna Mukataalarının hesaplarına bakmakta olup, bu defterler ya bir tek mukataanın gelir ve giderlerini, mukataa ile ilgili çeşitli kayıtları ya da birden fazla mukataanın hesaplarını içermektedir. Bu kaleme ait defterlerde, özellikle ilgili mukataaların iltizama verililişleri, şartları, kimlere ve ne kadar süre ile verildiği konuları yer almıştır¹³⁸.

“Aydın, Saruhan, Menteşe, Manisa, Teke, Hamid, Sultanönü Mukataalarında cebelü bedeliyyesi” adıyla 1777 tarihli bir belge yine “Baş Mukataa Kalemi”nin konusu içine girmektedir¹³⁹.

136 B.O.A, D.HMK. No: 22009-22385; Cezzar, a.g.e., s.193.

137 Kamil Kepeci, No: 3358.

138 B.O.A, D.BMK. No: 22440-22603.

139 B.O.A, Kamil Kepeci, No:5084.

1.4.3. Mukataat Hazinesi

Nezaretler öncesi dönemde, “Mukataat Hazinesi” ifadesine 1820 tarihli defterde rastlanılmakta olup, eşkiya işleri gibi önemli masraflar için buradan verilen miktarların işlemleri yer almıştır. 1824-1834 tarihli defterde ise Teke Livası, Mizan-ı Harir resmi mukataası, Teke adet-i ağnam mukataası, Hamit Livası, Haslar Mukataası” gibi gelirlerden “Darphane” ve “Asakir-i Mansure-i Muhammediye harcamaları için ayrılan miktarlar gösterilmiştir¹⁴⁰.

Mukataat Hazinesi, 1827 tarihinden itibaren Baş Muhasebe'nin kontrolü altında özel bir hazine olmuştur. Mukataat Nazırlığının kurulmasından sonra ise Asakir-i Mansure-i Muhammediye Ordusunun maaş, tayin, teçhizat gibi masraflarına tahsis edilmiştir. Başlıca finanmanın, Mirî ve Haremeyn Mukataaları ile bazı avarız, cizye, tımar ve çeşitli resimlerin iltizam bedellerinden oluşmuş olduğu görülmektedir. 1835 tarihinde ise Mansure Defterdarlığına dönüşmüş ve Maliye Nazırlığının kurulmasından sonra defterdarlık son bulmuştur¹⁴¹.

Eskişehir Sancağına bağlı dört kazadan mütesellim Mahmut bey tarafından tahsil olunan ihtisab resmini gösteren 1834 tarihli bir defter, bu kalemde kayıtlı bulunmaktadır¹⁴².

Yine 1837 tarihli bir başka defter, Hüdavendigâr Eyaleti Redif Müşirliğine bağlı Hüdavendigâr, Karesi, Kocaeli ve Eskişehir sancaklarında iltizama verilen tımarların, iltizam bedellerini, damga resmini ve Voyvoda semeratı gibi kayıtları göstermektedir¹⁴³.

140 B.O.A, Bab-ı Defteri, Mukataat Hazinesi Defter Kataloğu.

141 B.O.A, D.BŞM, MKH. Ayrıca Mukataat Nazırlığı için bkz. Yavuz Cezzar, a.g.e., s.253.

142 B.O.A, D.BŞM, MKH, No:43036.

143 B.O.A, D.BŞM.MKH, No:43350.

1.4.4. Anadolu Muhasebesi Kalemi

Bu kalem, Anadolu'da bulunan vakıfların heaplarnın tetkiki, vakıflarda bulunan görevlilere ait maaş kayıtları, Anadolu'daki muhtelif kalelerin yerli neferatının maaş ve yoklamaları ile bu kaleme bağılı vakıf ve mukataalardan emekli olanların maaşları, Anadolu ve Rumeli'deki mukataalarda çalışan görevlilerin maaş kayıtlarını göstermektedir. 1581 ile 1834 yılları arasındaki dönemi kapsamaktadır¹⁴⁴.

1596-1613 yılları aranda Hüdavendigâr, Sultanönü ve Anadolu vilayetinden emekli olanların isimlerini ve maaşlarını gösteren mukataa defteri de bu kaleme yer almıştır¹⁴⁵.

1.4.5. Maden Mukataası Kalemi

Genel olarak çeşitli mukataaların muhasebe icmalleri, madenlerin iltizama verilmesi, mukataa ile ilgili ahkâm ve tezkere kayıtları, mukataaların gelir ve giderleri, Eflak, Bağdan ve Kıptiyon cizyeleri, çeşitli gümrüklerden tahsil olunan irad, bu kaleme ait mukataalardan maaş alan cemaatler ve bunların hesabı, İzmir Kahve rüsümü mukataasına ait gelir ve giderler, Edirne gümrüğünün gelir ve giderleri, İstanbul ve tevabiî Duhan Gümrüğü ile ilgili defterler, bu kaleme yer almıştır. 1541-1840 tarihleri arasındaki çeşitli maden mukataası hesaplarını defter tutmuştur¹⁴⁶.

Sultanönü Sancağı mukataasıyla ilgili olarak, 1762 tarihli, Duhan Gümrüğü ve Resm-i Dönüm Mukataalarına ait hükümleri gösteren defter, bu kaleme yer almıştır¹⁴⁷.

144 B.O.A, Bab-1 Defteri, Anadolu Muhasebesi Kalemi Defter Kataloğu (D.AMH)

145 B.O.A, D.AMH, No:24522

146 B.O.A, Bab-1 Defteri, Maden Mukataası Kalemi Defter Kataloğu (D.MMK)

147 B.O.A, D.MMK, No: 23269.

1.4.6. Ganem (Koyun) Mukataası Kalemı

Çeşitli vilayet ve kazaların resm-i ağıl, adet-i ağnam, adet-i gulamiye ve celebkeşan ağnam bedelleri, İstanbul'a sevkedilmek üzere Rumeli ve Anadolu'nun çeşitli yerlerinden toplanan koyunların adedi, koyunlardan alınan ağnam vergisi, Kurban bayramında kesilecek koyunların dağıtımını, beylik malından dağıtılan koyun miktarı, kayıtları, Karaman, Siavas, Adana gibi eyaletlerin resm-i yapağı hasılatı gibi konular bu kalemde toplanmıştır. 1565-1838 yılları arasında bu konuyla ilgili kayıtları içermektedir¹⁴⁸.

Eskişehir, Karacaşehir, Seyyid Gazi vs. yerlerde bazı kişilere ait koyun sayısını gösteren, 8 sayfalık, tarihsiz bir defterde bu kalemde yer almıştır¹⁴⁹.

1.4.7. Haslar Mukataası Kalemı

100.000 akçeden fazla hasılat sağlayan tımarlar hakkında kullanılan bir tabir olan "Has", hükümdar, hanedan mensupları, sadrazam ve vezirlerle, yüksek derecedeki çeşitli devlet görevlilerine verilmektedir¹⁵⁰.

Haslar Mukataası Kalemı, bazı mukataa gelirlerini ve bunlardan vezir vs. gibi devlet adamlarının haslarına karşılık ayrılan tahsisatı denetlemektedir. Bu arada adet-i ağnam gibi gelir kaynaklarının hesaplarını tutmakta; özellikle Rumeli ve Güneydoğu Anadolu'daki bazı mukataaları ve mahalli kalemler ile bunların gelirlerinden vezir, vs, haslarına karşılık ayrılan tahsisatı da yönetmektedir¹⁵¹.

148 B.O.A, Ganem Mukataası Kalemı Defter Kataloğu (D.GNK)

149 B.O.A, D.GNK, No : 24156.

150 B.O.A, Bab-ı Defteri, Haslar Mukataası Kalemı Defter Kataloğu.

151 İlber Ortaylı, **Türkiye İdare Tarihi**, Ankara. 1979. s.217.

Ahmet Tabakoğlu, **Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi**, İstanbul, 1985, s.100.

1.4.8. Bursa Mukataası Kalem

Bursa, Biga, Bolu, Adapazarı, Kastamanu, Çankırı'daki bazı mukataalarla, mizan-ı harir mukataasının ve Akdeniz Adalarındaki çeşitli mukataaların gelirlerini denetlemekte ve Rumeli'deki bazı kale muhafızlarının hesaplarını tutmaktadır. Büronun daha çok damga resmi, mizan-ı harir, tuzla ve gümrük gelirlerini denetlediği görülmekte olup 1748'de Avlonya ve Ağriboz Mukatasıyla birleştirilmiştir¹⁵².

1.4.9. Avlonya ve Ağriboz Mukataası Kalem

Arnavutluk, Tesalya bölgelerindeki Gazı mukataa gelirlerini denetlemekte olup 1748'de Bura Mukataası kalemıyla birleştirilmiştir¹⁵³.

1.4.10. Kefe Mukataası Kalem

Kırım ile Ege sahil ve adalarındaki bazı mukataaların gelirleri ile bazı kale görevlileri ve salyone harcamalarını denetlemektedir. Ayrıca İzmir, Aydın ve Kırım'daki bazı mukataaların hesabı tutmaktadır. 1733'de İstanbul Mukataası ile birleştirilmiştir¹⁵⁴. Bu mukataaya ait yerlerin Rusların eline geçmesiyle pekçok Anadolu kazasının işlerini takip etmiştir¹⁵⁵.

152 Tabakoğlu, a.g.e., s.95, Ayrıca bkz. Çorbacıoğlu, a.g.m., **Tarih Boyunca Poleoğrafya ve Diplomatik Semineri**, İstanbul, 1988, s.71-88.

153 Mehmet Zeki Pakalın, **Maliye Teşkilatı Tarihi, 1442-1930**, 4 Cilt, Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Yayını, No: 1977-180/II. C.I, s.21.; Mecit Eş, **Tarihsel Bir Bakışla Osmanlı Maliyesi**, Kütahya, 1985.

154 Tabakoğlu, a.g.e., s.108, Pakalın, a.g.e., s.25.

155 Kefe Mukataası ile ilgili daha geniş bilgi için bkz. Halil İnalçık, **Sources and Studies on the Ottoman Black Sea**, Harward University, 1995.

1.4.11. İstanbul Mukataası Kalemı

Bu kalem, İstanbul ihtisabı, Selanik gümrüğü, Mora İskeleleri gümrükleri gibi mukataaları denetlemekte olup, 1735’de Kefe Mukataası kalemıyle birleştirilmiştir. 1683-1699 savaş döneminde pekçok mukataası işgal altında kalmıştır¹⁵⁶.

1.4.12. Sâlyâne Mukataası Kalemı

Osmanlı Maliyesi, Gider kalemleri içinde yer alan bu mukataa dairesi, Ümerâ-i deryanın, Akdeniz ve Tuna donanması kaptanlarının, Tatar sultanlarının sâlyânelerinin (yıllık tahsisatlarının) hesaplarını tutmakta ve onları gerekli ödemeleri yapmaktadır. Başka bir deyişle, sâlyâne giderlerinin mukataa şeklindeki gelir kaynaklarını denetlemektedir¹⁵⁷.

1.4.13. Şıkk-ı Sâni (Piskopos) Mukataası Kalemı

Bu isimle anılan mukataanın gelirlerini denetlemekte olan bu kalem, büyük bir ihtimalle şıkk-ı sâni defterdarlığının sorumluluğu altında bulunmaktadır. Bu kalemin gelir kaynağı önemli sayılmaktadır¹⁵⁸.

1.5. Mukataanın Osmanlı Maliyesindeki Yeri ve Değişimi

Osmanlı Devleti’nin kuruluş döneminde, mali işler Selçuklu usul ve kurallarına göre yapılmış, daha sonra ise yavaş yavaş düzenlenmiştir. Örneğin önce Baş Defterdarlık, arkasından Anadolu ve Rumeli Defterdarlıkları kurulmuş, daha sonra ihtiyaca göre yeni defterdarlıklar ilave edilmiştir. 18. yüzyılın sonlarına kadar Osmanlı Devleti’nin tek merkezi hazinesi vardır ve “Hazine-i Âmire” adıyla bilinmektedir. Hazine-i Âmire’nin yılsonu kesin gelir-gider ve hesap durumları da devletin bütçesini

156 Pakalın, a.g.e., s.21, Çorbacıoğlu, a.g.m., s.80.

157 Tabakoğlu, a.g.e., s.111; Ortaylı, a.g.e., s.220.

158 Tabakoğlu, a.g.e., s.108. Pakalın, a.g.e., s.26.

oluşturmaktır¹⁵⁹.

Osmanlı Devleti mali organizasyonun bir sonucu olarak bütçede yeralan gelirler, devletin tüm gelirlerini yansıtmamaktadır. Çünkü vergi gelirlerinin bir kısmı, tımar sisteminin gereği olarak, mahallinde tımar erbabına ve bazı idarecilere maaş olarak tahsis edilmiştir¹⁶⁰.

Anadolu ve Rumeli Eyaletlerinin gelirlerinden oluşan bütçe; 18. yüzyıla doğru, maliye bürolarına, kısmen de coğrafi alana göre tasnif edilmiştir. Ancak yine de sınıflandırma istenilen ölçüde gerçekleştirilememiştir. Örneğin İstanbul Gümrüğü ve tevabii Mukataaları, Maden kaleminde yeralırken Karedeniz Gümrüğü Mukataası, Bursa Mukataasında yer almıştır¹⁶¹.

Mukataa, hazineye gelir sağlayan vergi kaynağının adıdır. Tek bir vergi türünü belli bir bölge veya bölgeler itibariyle kapsamına aldığı gibi, çeşitli vergi türlerini belli bir bölge veya bölgeler itibariyle kapsamına almış olabilir. Ancak her türlü gelir kaynağı da "mukataa" adı altında örgütlenmemiştir. Gelir kaynakları, ancak merkezi hazine gelirleri içine katıldıkları anda mukataalaşmış olurlar¹⁶².

Mukataa, Cizye ve Avarız gelirleri, devletin üç önemli gelir kaynağını oluşturmakta olup; mukataa gelirlerinin toplam gelirlere oranlarında görülen dalgalanmaların siyasi konjontür ile yakın ilgisi bulunmaktadır¹⁶³.

159 Ziya Karamürsel, **Osmanlı Mali Tarihi Hakkında Tetkikler**, T.T.K. Ankara, 1989, s.152,153.

160 Yavuz Cezzar, **Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (18. yüzyıldan Tanzimat'a Mali Tarih)** İstanbul, 1986, s.20.

161 Ahmet Tabakoğlu, **Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi**, İstanbul, 1985, s.168.

162 Cezzar, **a.g.e.**, s.22,23.

163 Tabakoğlu, **a.g.e.**, s.301.

1.5.1. 14. Yüzyılda

14. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde mukataa terimi, insanların günlük yaşamında "kira" anlamında kullanılmıştır. Bursa ve İznik'in fethi sırasında Osmanlı askerleri şehir ve çevresindeki parselleri, özel mülkiyete dönüştürmüş ve daha sonra ev inşaatı veya mukataa olarak isteyenlere satmıştır. Benzeri olaylar, İstanbul'un fethi sonrasında da yaşanmıştır. Fetihden sonra başkente pekçok insan gelmiş, boş evlere Sultanın kararı ile, devlete mukataa yani kira ödeme şartı ile yerleştirilmiştir. Ancak Vezir Kula Şahin Paşa'nın "Ey Haşmetli Sultanım, baban ve dedende çok toprak aldı, fakat bunları insanlara mukataa (yani kira) olarak dağıtmadı. Benim Sultanıma da böyle şerefli davranış yakışır" sözleri üzerine, Padişah göçmenlere evleri özel mülk olarak vermiştir¹⁶⁴.

1.5.2. 15. ve 16. Yüzyılda

Mukataaların devlet gelir kalemleri içinde özel kişiler tarafından, iltizam şeklinde işletilmesine dair ilk bilgiler, 1445 yılında Filibe Çeltik Mukataalarına aittir. O halde mukataaların devlet kurumu olarak II. Mehmet zamanında işletilmeye başladığı kesinlik kazanmaktadır.

Mukataaların devlet işletmesi olarak düşünülmesi, kurallarının konması, mali ve idari soruların sıralanması ve sonunda devlete gelir getiren mülklerin işletilmesinin bir sisteme bağlanması işlerinin bu kadar kısa sürede yapılması biraz imkansız görünmektedir. Böyle olunca akla, Osmanlı Devleti'nin, Balkan topraklarını fethederken burada uygulanan vergilendirme geleneklerini aldığı ve bunları geliştirdiği ihtimali gelmektedir.

15. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı İktisadi yaşamına giren mukataalar, 16. yüzyıl yarısına kadar devlet işletmeleri olarak, hazineye gelir olsun, yani devletin ihtiyacını karşılaştıra diye iltizama verilen şehir işletmeleri olarak karşımıza çıkmaktadır. (Ticaret, tuzla, maden vs.).

¹⁶⁴ Aşıkpaşazade, *Tevarih-i Âli Osman*, Yayınlayan :N.Atsız, İstanbul, 1949.

1.5.3. 17. Yüzyılda

Osmanlı Devleti'nde devlet topraklarının işletilmesi, Sultan hasları ve tımar çiftlikleri şeklinde olmuştur. Bu anlamda tımarlar, feodal çiftlikler sayılmaktadır. Tımarlar, devlete hizmet karşılığında verilmektedir. Tımarlı Sipahi teşkilatının gerilemesiyle, bu sistemde reform yapılması gerçeğiyle karşılaşmış ve tımarlar, Sultan haslarına dahil edilerek, devlet mukataaları meydana getirilmiştir. Bu aşama da mukataa, arazi müessesesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

16. yüzyıl sonunda ve 17. yüzyıl başlarında tımar ve zeametden veya sultan haslarından oluşan mukataalara rastlanmaktadır. Osmanlı ekonomisinin temeli tarıma dayalı olduğu için toprağa ait mukataalar çoğunluk kazanmıştır. Mukataaların gelirleri ve toprakları, büyük tımar ve zeametleri aşmış olup, çok sayıda işlenebilen köy toprakları, bunların sınırlarına dahil edilmiş ve gelirleri binlerce kuruşa ulaşmıştır.

15. ve 16. yüzyılda daha çok zirai olmayan işletmelerden oluşan mukataalar, 17. yüzyıl ortalarına doğru, Sultan haslarında sağlam kök salmış ve zirai kurumlar olarak kabul edilmiştir.

1.5.4. 18. Yüzyılda

17. yüzyıl sonu ve 18. yüzyıl başlarında, savaş ve iç karışıklıklar nedeniyle iyi yetişmiş ve kalabalık bir orduya ihtiyaç artmış, bu da mukataaların genişletilmesini ve özel getiren ocaklık bölgelerin oluşmasını gerektirmiştir.

17. yüzyıl sonlarında, mukataaların genişletilme süreci başlamış ve bunun sonucunda toprak, Nezaretler, Muhassıllıklar ve Voyvadalıklar gibi mülki idari birimlerine ayrılmıştır. Onlarca mukataa, bunların sınırlarına dahil edilmiş olup, hazine faaliyetleri, askeri idare ile birleştirilmiştir.

17. ve 18. yüzyıl başlarında mukataaların büyük bir kısmı ocaklık şeklinde doğrudan garnizonların emrine geçmiş, Sultan hasları da devlet mukataalarını oluşturmuş ve hazine Voyvodalıklar kurmuştur. Böylece Voyvoda ile mültezim arasında hiçbir fark kalmamıştır.

17. ve 18. yüzyıllarda, devlet topraklarında boşalan Sultan haslarının yerine, feodal çiftlikler kurulmuş, mukataa, malikâne ve çiftlik müesseseleri yaygınlaşmış, feodal sınıfın etkisi artmıştır. Bu yüzyıllarda mukataaların tahsis amacı, çok sayıda asker ve askeri bürokrasinin giderlerini temin etmek olmuştur. Çok sayıda parçalanmış tımar yerine, daha fazla gelir getiren mukataa ve malikaneler getirilmiştir¹⁶⁵.

165 Evgeniy Raduşev, *Agrarnite Institutsii V Osmans Kata Imporiya Perz XVII - XVIII Vek*, Sofya, 1995.

II. BÖLÜM

OSMANLI MUKATAA SİSTEMİ İÇİNDE SULTANÖNÜ SANCAĞI MUKATAASI

2.1. Sancağın İdari Taksimatı

Sultanönü antik çağda ismi Dorylion olan, bir termal dinlenme ve eğlence merkezidir. Konum olarak Sakarya ve O'nun bir kolu olan Porsuk ve O'na dökülen Sarısu'nun aktığı geniş bir ovada yer alması, buranın tarih boyunca sürekli bir yerleşim bölgesi olmasına neden olmuştur¹.

Eskişehir ve çevresi, yazılı tarih döneminde yoğun bir Frig yerleşmesine sahne olmuş, Hellenistik ve Roma döneminde ise sıradan bir taşra vilayeti olarak görülmüş, yöneticilerin fazla ilgisini çekmemiştir. Roma İmparatorluğunun ikiye ayrılmasından sonra Doğu Roma'nın sınırları içerisinde kalmıştır².

XI. yüzyılda Anadolu'ya gelen Selçuklular, bu toprakları yurt edinmişlerdir. Anadolu Selçukluları döneminde ise, yol kavşağında bulunması nedeniyle daha da önem kazanmıştır³. Anadolu Selçuklu Devleti zamanında I. ve II. Haçlı Seferlerine sahne olmuştur⁴. Eskişehir Seyitgazi hattı ise Anadolu Selçuklu Devleti ile Bizans arasında sınır olmuştur. Ancak daha sonra bölgeye Türkmenlerin yerleştirilmesi iki devlet arasında sorun yaratmış ve Bizans, istihkamlarını güçlendirmeye başlamıştır. Bu da 1176 tarihli Miryakefalon Savaşına neden olmuş, savaştan sonra istihkamların yıkılması şartıyla anlaşma imzalanmıştır. II. Kılıçarslan zamanında uç vilayeti olarak

¹ Besim Darkot, "Eskişehir" maddesi, İ.A.

² Georgeo Orstroggy, **Bizans Devleti Tarihi**, çev: Fikret Işıltan, Ankara, 1981, s.69.

³ Claude Cohen, **Osmanlılar'dan önce Anadolu'da Türkler**, çev: Yıldız Moran, İstanbul, 1984, s.88,89.

⁴ Steven Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, çev: Fikret Işıltan, Ankara, 1986, C.I, s.140.
Osman Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, İstanbul, 1971, s.508.

kalmış, 12. ve 13. yüzyılda yoğun bir Türk yerleşmesine sahne olmuştur⁵.

1243 tarihli Kösedag Savaşı'ndan sonra, Anadolu Selçuklu Devleti, Moğol hakimiyetine girmiş, otorite boşluğu nedeniyle kaderine terkedilmiş, aşiret reislerinin kendi beylik ve hakimiyet alanlarını kurdukları bir yerleşim yeri olmuştur⁶.

Sultanönü ve çevresini ilgilendiren iki beylik Germiyanogulları ve Osmanogulları'dır. Kayı boyundan Osmanogulları, 13. yüzyılın ikinci yarısında Ertuğrul Bey önderliğinde Söğüt ve Domaniç'e yerleşmiştir. Merkezi Eskişehir olan Sultanönü, Osman Bey zamanında Osmanlı sınırlarına dahil edilmiştir⁷.

Sultanönü Sancağı ekonomik yönden de çevrenin odak noktası olmuş, "Ilıca" mevkiinde kurulan bölge pazarı, Bilecik ve çevresinde oturan Rum halkı ile komşu Germiyon halkını çekmiştir. Beyliğin mali ve idari konuları kurallaştığında, ilk vergi kanununu Osman Bey burada uygulamaya koymuştur. Adı geçen vergi, "pazar bac'ı" dır⁸.

Sultanönü, Osmanlı Devletinde ilk teşkilatlı sancak olmuş ve Orhan Bey de ilk sancakbeyi tayin edilmiştir. Anadolu'da sancak sayısının artmasından sonra 1393 yılında Anadolu Beylerbeyliği kurulmuş ve Sultanönü Sancağı da bu eyalete katılmıştır⁹.

⁵ Runciman, a.g.e., C.II, s.346, Cahen, a.g.e., s.116-126.

Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskan ve Kolanizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler, İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler", **Vakıflar Dergisi**, İstanbul, 1941, .11, s.294 - 397.

⁶ Halime Doğru, **XVI. yüzyılda Eskişehir ve Sultanönü Sancağı**, İst.1992, s.45. Ayrıca bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri**, Ankara, 1984.

⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, Ankara, 1984, C.I, s.99.
Fuat Köprülü, **Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu**, s.89.

⁸ Fuat Köprülü, "Bac" maddesi, **İ.A.**, Aşıkpaşazade, **Tevarih-i Al-i Osman**, Nihat Atsız, İstanbul 1949, s.104. Tayyip Gökbilgin "Osman I" mad. **İ.A.**

⁹ Doğru, a.g.e., s.87. Ayrıca bkz. **438 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri (937/1530) I. (Kütahya, Karahiar-i Sahib, Sultanönü, Hamid ve Ankara Livaları)** Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara. 1993.

Anadolu Eyaleti; Paşa sancağı olan Kütahya ile Saruhan, Aydın, Hüdavendigâr (Bursa), Kastamonu, Menteşe (Muğla), Bolu, Ankara, Kengri (Çankırı), Karahisar-ı Sahib (Afyon), Tekeli (Antalya), Hamidili (Isparta), Sultanönü ve Balıkesir sancaklarını içine almaktadır¹⁰.

Osmanlı Devleti'nde eyalete bağlı sancaklar, herbirinin başında birer "Kadı"nın bulunduğu "Kaza" adlı yönetim birimlerine ayrılmıştır. Kaza, ekonomik, kültürel, hatta coğrafi olarak biraraya gelebilecek köylerden oluşmuş olup, merkezi durumdaki bir kasaba veya şehir, adli ve idari işlerin merkezi, yani "Kaza Merkezi" kabul edilmiştir. Kaza merkezleri Tahrir defterlerinde "nefs-i" adı ile geçen birimlerdir¹¹.

Kaza'da en büyük adli ve idari otorite olan Kadı'nın şer'i mahkemelere başkanlık etmek, Subaşı'yla birlikte kaza'nın asayişini sağlamak görevleri arasındadır¹².

Osmanlı Devleti'nde 15. ve 16. yüzyılda, hatta daha sonra bile, idari taksimatta temel olan kaza'nın kesin sınırı çizilememiş, Kaza ve Nahiye arasında daima bir kavram kargaşası yaşanmıştır¹³.

Sultanönü Sancağının kazaları, toprağın kullanımı bakımından Sultan hassı, zeamet, sipahi tımarı ve özel tımarlardan oluşmuştur. "Sultan hassı" olarak ayrılan toprakların geniş olmasının nedeni, büyük çayırın bulunmasındandır¹⁴. Sancakta sultan hassalarının genişliği nedeniyle, sancak beyine ancak "zeamet" tahsis

¹⁰ Mustafa Nuri Paşa, *Netayic-ül Vukuat, Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi*, T.T.K., Ankara 1980, I.II. Cilt, s.139.

¹¹ M.Kunt, *Sancaktan Eyalete*, s.15.

Bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatına Methol*, Ankara. 1984, s.294.

¹² Halil İnalçık, *Adaletnameler*, Belgeler II (1965) s.75-80 Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi, (1243-1453)*, İst.1995 C.I, s.225.

¹³ Tayyip Gökbilgin, "XV. XVI Asırlarda Eyalet-i Rum", *Vakıflar Dergisi*, VI (1965), s.53.

¹⁴ Doğru, *a.g.e*, s.88.

Ömer Lütfi Barkan, "Tımar" maddesi, *İ.A.*

Ömer Lütfi Barkan, "Çiftlik" maddesi, *İ.A.*

edilebilmiştir. Sancak beyi zeameti “Hassa-i mir-i liva” başlığı altında toplanmıştır¹⁵.

Sultan hassında ve zeamet’te ortakçı ve kesimci kulların çalıştığı, 17. yüzyılda başlayan Celali İsyancı ve savaş yıllarında pek çok zeamet ve tımarın boşaldığı, buraların mirî mukataalar haline getirildiği görülmüştür. Hazinece zaptedilen bu yerler, iltizam usulüyle mültezimlere işletilmek üzere verilmiştir¹⁶. 18. ve 19. yüzyılda da büyük bir olasılıkla Sultan haları, malikâne olarak satılmaya başlanmıştır.

Osmanlı Devleti’nde, coğrafi ve idari anlamda küçük-büyük bir çevre bölgeye, bazen de geniş bir mıntıkaya “Nahiye” denmiştir¹⁷. Tahrir defterlerinde nahiye kayıtları yapılırken, köylerin hangi kaza ve sancağa bağlı olduğu belirtilmektedir. Sultanönü Sancağı da 1530 tarihli tahrire göre Karacaşehir, İNönü, Bileik, Seyitgazi, Günyüzü nahiyelerinden oluşmaktadır¹⁸. Sultanönü sancağında yaşayan Sipahi Teşkilatı, Yaya ve Müsellem’ler tarım toplumu olduklarından, daha çok kırsal kesimde nahiye ve köylerde yaşamışlardır¹⁹. Bu nedenle köy sayısının fazla olduğu görülmektedir. Köylerin yerleşiminde de akarsular esas alınmıştır. Sarısu ve Porsuk çaylarının çevresinin bataklık olması, Sakarya nehrinde ise taşmaların olması nedeniyle köyler daha çok vadilerin yüksek yamaçlarında ve dağlık bölgelerde kurulmuştur²⁰.

¹⁵ Doğru, a.g.e, s.89.

¹⁶ Mustafa Nuri Paşa, a.g.e., s.162.

¹⁷ Doğru, a.g.e, s.89, M. Tayyip Gökbilgin, “Nahiye” maddesi İ.A.

¹⁸ **438 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri (937/1530) I**, Ankara, 1993, s.8.

¹⁹ Doğru, a.g.e, s.90, ayrıca yaya, müselleme için bkz.

Halime Doğru, **Osmanlı İmparatorluğunda Yaya-Müsellem-Taycı Teşkilatı (XV. ve XVI. Yüzyılda Sultanönü Sancağı)**, İstanbul, 1990.

²⁰ Doğru, a.g.e, s.91. Necdet Tunçdilek “Eskişehir Bölgesinde Yerleşme Tarihine Toplu Bir Bakış, İ.U.İ.F.M. XV/1-4 (1953) s.197.

2.2. Sancağın Ekonomik ve Mali Yapısına Genel Bakış

Osmanlı Devleti'nin ekonomisi nasıl tarıma dayanmışsa, Sultanönü Sancağı da coğrafi konumu nedeniyle tarım bölgesi olmuştur. Herhangi özel bir sanayi ürününün bulunmayışı, tarım ve hayvancılığın ötesinde küçük sanayii ve el sanatlarına yönelinmemiş olması nedeniyle kent ekonomisinde herhangi bir özellik görülmemiştir²¹.

Tarım alanında, tahıl üretimi dışında şehrin çevresinde bahçe tarımı ve tüketimleri karşılayacak oranda bağcılık yapılmıştır. Ayrıca Seyitgazi çevresinde baklagil de üretilmiştir. Arpa ve buğdaydan alınan vergi "öşür" başlığı altında verilmiş olup öşürün miktarı da "kile ve mud" gibi ölçülerle belirtilmiştir. Baklagillerin kıymet hesaplaması da "kile" üzerinden yapılmıştır²².

Sakarya, Porsuk ve Sarısu'yun geçmesi tarımın gelişmesinin bir nedeni olmuştur. Ancak bu nehirlerin taşması ve bataklık alanlarda sıtma salgınlarının olması nedeniyle halk, genellikle dağlık ve vadi yamaçlarına yerleşmiştir. Düzluklerde köylerin kurulmamasına rağmen, halk bataklıktan yararlanmayı bilmiş ve çeltik arkları kurarak, çeltik üretimi yapmıştır. Çeltik üretimi, özel statüsü olan çeltikçiler tarafından yapılmaktadır. Çeltik, stratejik bir ürün olarak, devlet denetiminde ekilmiş, ürün kaldırılmış ve belirlenen miktarı devlete teslim edilmiştir²³.

16. yüzyılda Sultanönü sancağında oturan reaya, kanunlara uygun olarak, belli miktarda toprak parçasını tasarruf etmiştir. Bir çift öküzle sürülebilen tarım alanını ifade eden "çiftlik" her haneye tahsis edilmiştir. Sultan haslarında toprağı işleyen köylüye de "ellici", "kesimci", "ortakçı" denmiş olup, devlete "mukataa" adlı vergiyi ödemişlerdir²⁴.

²¹ Halime Doğru, **XVI. Yüzyılda Eskişehir ve Sultanönü Sancağı**, İstanbul, 1992, s.62.

²² Lütfi Güçer, "XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler" **İ.Ü.İ.F.M.**, 1969...

²³ Halil İnalçık, "Osmanlılar'da Raiyyet Rüsümü", **Bellekten C.XXIII** (1959), s.592; Raduşev, **a.g.e**, s.40.

²⁴ Doğru, **a.g.e**, s.154; Ömer Lütfi Barkan, "Çiftlik" maddesi, **İ.A.**

Hayvancılığa gelince, koyun sayısına bakıldığında, sancakta bu işin önemli bir geçim kaynağı olduğu görülmektedir. Hayvansal ürünler de pazarlarda satışa sunulmuştur. Sürü sahibi, reaya ya da aşiret üyesi, kanunnamelere uygun olarak resim ödemek zorundadır. “Resm-i Ağnam” denilen bu vergiler, “Resm-i Ağnam Mukataası” adı altında toplanmaktadır. Sancakta bu gelirler, Vakıf giderlerine ya da sipahiye bağlanmıştır. Seyitgazi yöresinde yaşayan konar göçerlerin âdet-i ağnam gelirleri de Anadolu Kazaskerlerinin gelirleri arasında sayılmıştır²⁵. Arıcılık, ekonomik etkisi olmamakla birlikte, sancak sınırlarında çeşitli yerlerde yapılmış ve “Resm-i küvvare” adıyla bu işi yapanlardan vergi alınmıştır²⁶.

Sultanönü sancağında haftanın belli günlerinde pazar kurulmaktaydı. Eskişehir pazarından başka, Bilecik, Karacaşehir, İnönü ve Seyitgazi’de pazar kurulmaktaydı. Pazarlarda Resm-i aruse, bad-ı hava, ispence-i gebran, resm-i keyl, öşrü alaf ve üşrü bağ resm-i küvvare adıyla bilinen vergiler alınmakta olup, ihtisab resmi de eklenince “Resm-i bac”ın bir hayli yükseldiği görülmektedir. Bu gelirler, ya zeametlerin, ya vakıfların ya da sancak beylerinin tasarrufuna bırakılmıştır. Genel olarak ihtisab resimlerine bakıldığında orta büyüklükte pazarlar olduğu görülmektedir²⁷.

2.3. Sancakta Mukataanın Yeri

Osmanlı mali tarihinde “Mukataat Devri”nin, Fatih’le birlikte başladığını daha önce ifade etmiştik. Bu düzenin, devletin şiddetli para ihtiyaçlarını karşılamak, devlet gelirlerinden kapıkullarına ulufe vermek, hizmetlerin gerektirdiği yiyecek, eşya, harp araçları ve öteki maddeleri satın almak gibi nakit para ihtiyacı gerektiren işler için ayrı-

²⁵ İlber Ortaylı, **Türkiye İdare Tarihi**, Ankara, 1979, s.217.

²⁶ 1530 tarihli tahrirde, bu verginin Sancak beyi Kasım Bey bin Şehsuvar Bey Dülkadiri’nin tasarrufuna bırakıldığı görülmüştür. Doğru, **a.g.e**, s.161.

²⁷ Doğru, **a.g.e**, s.64. Ayrıca bkz. Suraiya Faroghil, “XVI. Yüzyılda Batı ve Güney Sancaklarında Belli Aralıklarla Kurulan Pazarlar”, **Gelişme Dergisi**, Ankara, 1978.

lan vergi ve resimleri toplamak üzere, mali sıkıntılar sonucu icadedildiğini görmekteyiz²⁸.

Mukataa, 16. yüzyıl başında, ziraat ekonomisinin uygulandığı her alanda görülmüş olup, vergi ve resim karşılığı kullanılmış bir terimdir. Devlet uygun gördüğü, her türlü zirai, ticari ve sanayi kuruluşunu mukataa haline getirmiştir. İktisadi iş çeşidi, ziraati ve benzeri diğer yönleriyle ülkenin en canlı yerleri, “mukataa” olarak hazinede kalmıştır²⁹.

Osmanlı Devleti’nde merkez hazineye, oldukça önemli gelir getiren mukataalar vardır. Hattâ Osmanlı Devletine bağlı eyaletlerin (Mısır hariç) gelirleri mukataadan oluşmaktadır. İstanbul, Bursa, Edirne, Avlonya, Varna... gibi mukataalar, Osmanlı gelir kalemleri için de önemli bir meblağ tutmaktadır. İstanbul ve tevabii gümrük iskelesi mukataası, Bursa mizan resmi mukataası, Edirne darphane mukataası veya Avlonya memlahası ve Varna Kapısı Mukataası bunlardan bazılarıdır. Bu kadar büyük gelir hacmine sahip mukataaları işletmek isteyen mültezimlerin (özel teşebbüsün) sayısı da o kadar önemlidir.

Osmanlı Devleti’nde mirî topraklar, askeri hizmetler, özel görev ve sorumluluklar karşılığında, gelirin büyüklüğüne göre has, zeamet ve timar olarak ayrılmıştır³⁰. Devletin kontrolünde olan mirî topraklar dışında, mülk ve vakıf arazide de devletin otoritesi her zaman hissedilmiştir.

Sultanönü sancağında mirî toprakların önemli bir kısmı, Padişah haslarına aittir. 1530 tarihli tahrir defterinde Bilecik, Karacaşehir ve İnönü kazalarında padişah

²⁸ Mustafa Nuri Paşa, *Netayic-ül Vukuat, Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi*, I.II. cilt, Ankara, 1980, s.327.

Mehmet Zeki Pakalın, *Tarih Deyimleri ve Terimler Sözlüğü* s.396.

²⁹ Cevdet Tükay, “Osmanlı İmparatorluğunda Vergi”, *B.T.T.D.* (1972), s.57, s.20, Ahmet Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, İstanbul, 1986, s.261.

³⁰ Ömer Lütfi Barkan, “Timar” maddesi, *İ.A.* ; Barkan, “Türkiye’de Toprak Meselesinin Tarihi Esasları”, *Türkiye’de Toprak Meselesi, Toplu Eserler 1*, s.126.

haslarının olduğu ve bunların mukataa şeklinde işletildikleri görülmüştür³¹.

Sancakta mirî arazinin diğer bir kısmı, Sancakta görevli devlet memurlarına ait zeamet ve timarlar olmuştur. Zeamet ve timar gelirleri, genellikle birden fazla sipahiye tahsis edilmiştir³². Böylece bu arazideki mukataa gelirleri (resm-i çif, öşr-ü boston, resm-i küvvare, resm-i çayır, resm-i ihtisab)de sipahiye tahsis edilmiş olmaktadır³³. Ayrıca, Doğanç ve Kale muhafızlarına ayrılan özel hizmet timarları da bulunmaktadır. Sancaktan tahsil olunan mukataa gelirlerinin bir kısmı İnönü Kalesi'ndeki "Dizdar, kale kethüdası, kale topçusu" gibi görevlilere tahsis edilmiştir³⁴.

Yine sancakta vakıf topraklarının ve vakıf gelirlerinin çokluğundan söz etmiştik. Sancaktaki mukataa gelirlerinin birçoğu da vakıf giderlerine ayrılmıştır.

Sultanönü Sancağı Mukataaları ile ilgili belgeler taranırken, 1708 tarihli 2 adet menzil defteri dikkatimizi çekmiştir. Menzil defterlerinde "Eskişehir Sultanönü kazalarından tahsil olunan mukataa bedellerinin menzillere tahsis olunması...." gibi ifade, mukataa gelirlerinin bir kısmının da menzilhanelere tahsis olunduğu ve geri kalanının hazineye teslim edildiği anlaşılmaktadır³⁵.

Sultanönü Mukataasının, arşiv kayıtlarında, Baş Mukataa (Mukataa-i evvel) ve Haremeyn Mukataası kalemleri kapsamına girdiği görülmüştür.

Maliyeden Müdevver defterleri tarandığında da "çeltükenhar", "ihtisab", "âdet-i ağnam", "bedel-i güherçile", "resm-i damga", "resm-i bargirân" mukataaları ifadele-

³¹ 438 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri, 1. Ankara, 1993; Doğru, a.g.e, s.166.

³² Halil İnalçık, "Hicri 835 Tarihli Suret-i Defter-i Sancak-i Arnavid" Ankara, 1954, s.19.

³³ 16. yüzyılda Seyitgazi pazarının ihtisabı, zeamet sahibi Anadolu Kazaskerine tahsis edilmiştir. Doğru, a.g.e., s.106.

³⁴ Doğru, a.g.e., s.170, Doğanç için bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı**, Ankara, 1984.

³⁵ MAD, 3163 ve 4004 numaralı defterler 68 ve 522 sayfadan oluşmaktadır. Menzilhaneler için bkz. Halil Sahillioğlu, "Dördüncü Murad'ın Bağdat Seferi Menzilnamesi" **Belgeler**, Ankara, 1988, C.XVII, s.17, s.97.

riyle karşılaşılmıştır. O halde sancağa ait başlıca mukataa gelirleri bunlardan oluşmuştur.

Çeltik mukataası dışındaki, diğer mukataa işletmelerinin genellikle 18. yüzyıla ait oldukları görmekteyiz. Bunun nedeni de sancaktaki toprakların büyük kısmının Sultan hasları olma ve 17. yüzyıl ortalarından itibaren Sultan haslarının, hazineye nakit para girişini sağlamak için, malikâne usulüyle kayd-ı hayat şartıyla iltizama verilmiş olmasıdır.

2.4. Sultanönü Sancağında Bulunan Mukataa İşletmeleri ve

Mali Değerleri

Mukataa düzenini oluşturan başlıca gelirler, özellikle büyük şehirlerin her türdeki iktisadî işletmelerinden alınan resim ve vergiler, maden işletmeleri, yasaklamalara aykırı işlerden elde edilen cerimeler, ticarî tekel maddelerinden sağlanan gelirler olmuştur. Bu gelirler, hükümetin doğrudan doğruya yaptığı harcamalar için ayrılmıştır.

Mukataaları oluşturan işletmeler ve gelir alanları şehirlerin ticarî ve sınaî özelliklerine göre farkla sayıda ve nitelikte olmuştur. Büyük alışveriş ve zenaat merkezlerinin mukataa gelirleri, devlet hazinesine önemli katkı sağlamıştır.

Sultanönü Sancağı, ticaret ve zenaat merkezi olarak asla bir İstanbul, Edirne ya da Bursa ile bir tutulamaz. Örneğin İstanbul'da sayısı 36'yı bulan mukataa işletmesiyle karşılaştırırken, Bursa'da ise 15. ve 16. yüzyılda mukataa işletmelerinden sağlanan gelirin, hükümetin pek çok harcamasını karşıladığı görülmüştür.

Sultanönü Sancağının ekonomik yapısının en belirleyici özelliği, buranın tarım bölgesi olmasıdır. Herhangi özel bir sanayi ürününün bulunmayışı, tarım ve hayvancılığın dışında küçük sanayi ve el sanatlarına yönelinmemiş olması, ekonomisinde herhangi belirleyici bir özelliğin görülmemesine neden olmuştur.³⁶

³⁶ Doğdu, XVI. yüzyılda..., s. 62.

Sultanönü Sancağında karşılaştığımız başlıca mukataa işletmelerine gelince;

Stratejik bir ürün olan ve devletin denetiminde ekilip biçilen “çeltik mukataası”; sancakta önemli bir faaliyet olan küçükbaş hayvancılığa bağlı olarak “Adet-i Ağnam Mukataası”; bakır madeninden üretilen “Güherçile Mukataası”; sancakta kurulan pazarlarda, tarıma dayalı vergiler ve ihtisab resimlerinden oluşan “İhtisab Mukataası”, değirmenlerden alınan bir vergi olan “Resm-i Asiyab Mukataası”dır.

Bunların dışında sancakta vergiye tâbi, küçük sanayii kuruluşu olarak adlandırabileceğimiz boyahane, basmahane gibi işletmelere rastlanmamıştır. Sadece Bilecik’te sancaktaki tek atölye olan bir “basmane” bulunmaktaydı.

2.4.1. Çeltik mukataası

Sancakta Porsuk ve Sarısu Çayları’nın suladığı alanlar ile Sakarya nehri kıyısındaki bataklık alanlarda çeltik üretimi yapılmıştır. Çeltik, stratejik bir ürün olarak, devlet denetiminde “çeltikçi” adıyla bilinen, hizmetleri karşılığında “avarız-ı divaniye”, “tekalif-i örfiye”, “resm-i hane” ve “resm-i ganem”den muaf tutulan sınıf tarafından ekilmektedir. 16. yüzyıldan sonra ise, bunlar yalnız “avarız”dan muaf tutulmuş, diğer raiyyet rüsumlarına tâbi olmuşlardır.³⁷

Sultanönü Sancağı’nın Bilecik Kazasında Sultan hassına ait köylerde çeltik ekimi yapılmaktadır. Çeltikçiler, rüsum-ı şeriye ve rüsum-ı örfiye’lerini ödedikten sonra avarız-ı divaniye’den muaf tutulmuşlardır. 16. yüzyılda burada çeltikten elde edilen gelir, 4458 akçedir. Elde edilen gelir, ya sipahiye ya da vakıflara tahsis edilmiştir.³⁸

³⁷ Halil İncık, Osmanlılar’da Raiyyet Rüsumu, **Belleten**, C.XXIII s. 593. Ayrıca bkz. İncık, “rice Cultivation and Çeltikçi-Reaya System in the Ottomon Empire”, **Turcico: Revud’etudes Turque**, C.XIV (1983).

³⁸ Doğru, a.g.e., s. 120, Ömer Lütfi Barkan “Osmanlı İmparatorluğu’nda Toprak İşçiliğinin...”, **İ.Ü.İ.F.M.** (1940).

Günyüzü nahiyesinde de sipahi tımarına ait köylerde ve vakıf köylerinde çeltik üretimi yapılmıştır. Özellikle Sazak ve Yalınlu Köyü'nde, Sakarya'nın suladığı arazi üzerinde ekimi yapılan çeltiğin geliri diğer köylerden fazla olmuştur. Fatih döneminde, iltizam usulüyle işletilen bu mukataanın geliri Doğancı tımarına ayrılmıştır.³⁹

2.4.2. Âdet-i Ağnam mukataası

Osmanlı Devleti'nde aşiret dediğimiz konar göçer halk önemli rol oynamıştır. Ekonomik olarak sürülerine bağlı olan konar göçerler, sürülerine en iyi otlak buluncaya kadar yer değiştirmektedirler. Has, zeamet ve tımar topraklarında reaya statüsünde yaşamakta olup, sürüleri için "âdet-i ağnam", sürülerinin toplandığı yer için "resm-i ağıl" ve konakladıkları yer için "âdet-i resm-i kıslak" ödemektedirler.⁴⁰

Sultanönü Sancağı'nda, konar göçer halkın yoğunlukta yaşadığı yer Seyitgazi kazası olmuştur. Konar göçerlerden alınan vergiler, Anadolu Kazaskerinin zeametine dahil olup, mukataa sistemiyle toplanmıştır. Seyitgazi dışında küçükbaş hayvancılığın yapıldığı diğer kaza ve nahiyelerde de "âdet-i ağnam" resimleri mukataa olarak toplanmış, bunların bir kısmı vakıflara bağlanmıştır.⁴¹

Mukataa işletmelerinin önce "iltizam", sonra "emanet" ve 18. yüzyıldan sonra ise "malikâne" usulüyle işletildiklerini biliyoruz. Sultanönü Sancağı'nda âdet-i ağnam mukataalarında da aynı olayı görmekteyiz. 1734 tarihinde Sultanönü ve çevresindeki âdet-i ağnam mukataası, Silahtar İbrahim Paşa ve Sedradrzade Hüseyin Ağa'ya 1500 kuruş peşin ve 500 kuruşluk taksitlerle malikâne olarak verilmiştir.⁴²

³⁹ MMD, No: 176, s. 186/B.

⁴⁰ Doğru, a.g.e., s. 103-104, Ayrıca bkz. Cengiz Orhonlu, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskânı**, İstanbul, 1987.

⁴¹ Doğru, a.g.e., s. 160.

⁴² MMD, No: 15838, s. 25.

2.4.3. İhtisab mukataası

Sultanönü Sancağı'nda Eskişehir, Karacaşehir, İnönü, Seyitgazi ve Bilecik'te pazarlar kurulmuştur. Panayır tarzında ihtisab gelirinin yüksek olacağı bir ticaret merkezi ise görülmemektedir.

Eskişehir kazasında kurulan pazarda tahıl, sebze, meyve, yumurta ya da hayvansal ürünler satılmıştır. Bu pazarın bac'ı, Sancakbeyine ayrılmıştır. Öşr-ü bostan, öşr-ü bağ, öşr-ü bahçe, öşr-ü armut gibi resimlerin düşük olması, üretimin pazara yönelik değil de, ihtiyaç ölçüsünde gerçekleştiğini göstermektedir. 16. yüzyılda pazarın 1900 akçelik ihtisab geliri, zeamet sahibi dergâh-ı âli çavuşlarından Behram Ahmet'e bırakılmıştır.⁴³

Karacaşehir nahiyesinde kurulan pazar da orta büyüklükte bir pazardır. Yine 16. yüzyılda 600 akçelik ihtisab gelirine, öşr-ü bağ, öşr-ü bahçe, öşr-ü alaf, resm-i keyl bedelleri de eklenince, pazarın bac'ı 6901 akçeye ulaşmakta olup, Sancakbeyine gelir yazılmıştır.⁴⁴

İnönü'de 16. yüzyılda 2 pazar kurulmuştur. Biri İnönü'nün içinde, diğeri Bozüyük'te kurulan pazarlardan, yol kavşağında olması nedeniyle, Bozüyük'te kurulanı, daha hareketli olmuştur. Bu pazarın 1320 akçelik ihtisab geliri, Kasım Paşa Evkafına bağlanmıştır.⁴⁵

Seyitgazi Kazasında da iki pazar kurulmuştur. 16. yüzyılda 600 akçelik ihtisab geliri olan birinci pazar, her türlü alışverişin yapıldığı bir alışveriş merkezi durumundayken, 200 akçe ihtisab gelirine sahip ikinci pazar kırsal kesimde kurulan küçük pazarlardan biri olup, daha çok hayvansal ürünler satılmıştır. Gelirleri, Seyitgazi Tekkesi Evkafı'na bağlanmıştır.⁴⁶

⁴³ Doğru, a.g.e., s. 126.

⁴⁴ Doğru, a.g.e., s. 163.

⁴⁵ Doğru, a.g.e., s. 164.

⁴⁶ Doğru, a.g.e., s. 164, 133.

Bilecik'te kurulan pazar da orta büyüklükte bir pazar olup, 16. yüzyılda 600 akçelik ihtisab gelirine sahip olmuştur. Pazarda bağcılığın gelişmiş olması nedeniyle üzüm, kuru üzüm, şıra ve şarapta pazarlanmıştır. Öşr-ü bostan ve öşr-ü bahçe resimlerinin alınması, bu tür ürünlerinde pazarlandığını göstermektedir.⁴⁷

2.4.4. Resm-i Asiyab mukataası

“Resm-i Asiyab”, değirmenden 1 yıl çalışıyorsa 60 akçe, 6 ay çalışıyorsa yarısı kadar alınan vergidir. Sultanönü Sancağında Karasu, Porsuk ve Sakarya nehirleri üzerinde su ve rüzgâr enerjisiyle çalışan değirmenler bulunmaktaydı. Bunlar genellikle vakıf ve yayalık alan içinde bulduklarından, bunlardan alınan vergi gelirinin bir kısmı sipari tımarına, bir kısmı vakıflara, bir kısmı ise yayabaşının tasarrufuna bırakılmıştır.⁴⁸

Değirmenin suyu düzenli geliyorsa yıl boyunca çalışmakta, yoksa suyun yeterli olduğu mevsimi beklemesi gerekmektedir. Genellikle akarsu yataklarına çok yakın olan değirmenler, bahar taşkınlarında yıkılma tehlikesiyle karşılaşmışlardır.⁴⁹

İnönü kazası yakınlarında Karasu Köyü'nde de çok sayıda değirmenin olduğu, hattâ bu köyde bir çiftlik tasarruf eden sipahinin, 16. yüzyılda 300 akçelik resm-i asiyab'tan değirmenin sahibi olarak yararlandığı görülmüştür.⁵⁰

2.4.6. Güherçile mukataası

16. yüzyılda Sultanönü Sancağının Bilecik Kazası'nda, Sultan hassına dahil olan Büyük ve Küçük Küre köylerinde bakır madeni çıkarılmıştır. Madendeki hizmetleri karşılığında avarız-ı divaniye'den muaf olan kesimciler, yılda 25000 akçe kesim

⁴⁷ Doğru, a.g.e., s. 164, 133.

⁴⁸ İlber Ortaylı, Türkiye İdare Tarihi, Ankara, 1979, s. 106, Barkan, Kanunlar, 47/III/20, 50/XIV/10, 67/XIX/27, 111/XXIV/4.

⁴⁹ Doğru, a.g.e., s. 157.

⁵⁰ Doğru, a.g.e., s. 131.

vererek, madeni mukataa şeklinde işletmişlerdir.⁵¹

Güherçile Mukataası, 1596 tarihinde iltizam usulüyle işletilmek üzere Numan Bey'e mukataa olarak verilmiştir. Yine 1599 ve 1601 yılları arasında da 3 yıl süreyle iltizam olarak Ali Bey'e, 600.000 kuruşa mukataa olarak verilmiştir.⁵²

⁵¹ Doğru, a.g.e., s. 121, 175.

⁵² DAMH, No: 24522.4, s.1.

SONUÇ

Mukataa devlete ait bir gelir kaynağı, işletmesi ya da gelir payının tahsili işidir. Devlet uygun gördüğü her türlü zirai, ticari ve sınai kuruluşu mukataa haline getirebilmektedir. Mukataa gelirlerinde özellikle harp şartlarına bağlı olarak dalgalanmalar görülmüştür.

Mukataa'lar 15. ve 16. yüzyıllarda iltizam ve emanet yöntemleriyle işletilirken, 17. yüzyıl sonlarında, artan bütçe kapatmak ve mültezimlerin daha fazla kâr elde edebilmek için tahrip ettiği vergi kaynağını iyileştirmek amacıyla Malikâne yöntemi yaygınlık kazanmıştır.

Savaş, iç güvensizlik, teknolojik gerilik, batının iktisadi hamlesi gibi nedenlerle iç üretimin düşük olması, sanayileşme için gerekli ürün fazlasını ve sermaye birikimini sağlayamamıştır. Artan merkezi ihtiyaçlar, şiddetli nakit sıkıntısı yarattığından, tımar sistemini merkezi ekonomiye bağlama çalışmaları başlatılmıştır. Böylece Âyan gibi mahalli güçler ortaya çıkmıştır. Torakta özel mülkiyete dayanan bu yeni oluşum, eyalet ekonomilerini zayıflatarak, merkezi yönetimi güçsüzleştiren yeni bir bozulmaya yol açmıştır.

Sultanönü Sancağında da az sayıda varolan mukataaların 17. yy. sonunda ve 18. yüzyılda genellikle kayd-ı hayat şartıyla belli bir miktar peşinatla (muaccele) ve belirli taksitlerle (müeccele) malikâne olarak işletildiklerini görmekteyiz.

EK 1 : MUKATAA İLE İLGİLİ KAVRAM VE TERİMLER

- Âdet-i ağnam** : Koyun ve keçiden birer akçe alınan vergidir. Önceleri memurlar tarafından sayılarak alınarken, sonra öşür gibi, açık arttırma ile seçilen mültezimlerin adamları tarafından sayılarak vergileri kendi heaplarına alınmıştır. Tanzimat'tan sonra ise devletin sayım memurları tarafından sayılıp alınmıştır.
- Ağıl resmi** : Koyun ve keçilerden alınan vergilerden biridir. Her 300 koyun veya keçi için 5 akçe alınmaktaydı. Bu vergi yaylak ve kışlaklarda otlatılan hayvanların barınması için yapılan ağıllar için alınrdı. Ağnam resmiyle birlikte bunu da iltizam eden mültezimler, suistimal ederek köylülerin kendi köylerine ait meralarda otlattıkları hayvanlardan da almaya başlamışlardır. 1630'da toplanmaya başlamış, Tanzimat'ta kalkmıştır.
- Ağnam bacı** : Pazar ve panayırlarda ağnamın alım satımında alınan vergi.
- Arak resmi** : Rakıdan alınan vergi
- Arazi-i Emiriyye** : Geliri devlete ait olarak hükümet tarafından tasarruf hakkı muayyen kişilere verilen arazi. Tasarruf eden kişi, kanunun şartlarınca işletir. Hükümet araziyi verirken peşin bir para alır. Buna "Tapu" yani "muaccele" denir. Bir de enev-i öşür, humus ya da icare-i zemin, bedel-i öşür ya da mukataa adlarıyla bir meblağ alınır. Buna da "müeccele" demirdi.

Mirî araziyi tasarruf edenlerin orayı işlemeleri, ekip biçmeleri şarttı. Sebepiz ekip biçmezlerse alınıp başkasına verilirdi. 3 sene üstüste ekilmeyen arazi devlete intikal ederdi.

Âşar

: Toprak mahsüllerinden alınan verginin adı. Tımar sistemi kalktıktan sonra ağnam, cizye ve diğer vergiler gibi aşarın da mültezimlere ihaleine başlanmıştır. Mültezimler devlete ait olan aşarı müzayede ile alırlar, mahsülün öşrünü koydukları adamlarıyla tahsil ettikleri gibi, ikinci birine de ihale ederlerdi. Mültezimler fazla kâr etmek için türlü eza ve cefayı yaparlardı. Hatta ihaleler sırasında birtakım haksızlıklar olurdu. Hükümet ihaledeki zararları ve haksızlıkları önlemek için teşebbüse girişmiş. İhale yerine “emanet” usulünü kurmak istemiştir. Ancak istenilen sonucu vermeyince ihaleye geri dönmüştür.

Avarız

: Olağanüstü durum ve özellikle savaş sebebiyle tahsil olunan vergidir. Tanzimat Fermanıyla kalkmıştır.

Bac

: Hem muayyen bir şehir vergisi (ihtisap resmi) hem de genel anlamda vergidir.

Begane resmi

: Kürk yapılan kuzu derilerinden alınan vergidir.

Balta resmi

: Şehir ve kasabalarda kesilen hayvanlardan alınan resimlerdendir. Mültezimler tarafından toplanırdı.

Baş Mukataacı

: Mukataa; arazinin kesime verilmesi ve muayyen bir kira mukabilinde temlik demektir. Osmanlı Devleti'nde arazi-i emiriyye'nin çoğu tımar ve zeamet erbabına verilmiş, bir kısım da havas-ı hümayun namıyla hazineye

kaydedilmiştir. Bunlar kethüdalar ve eminler tarafından tahsil olunurdu. Paraya şiddetle ihtiyaç olduğunda haslar “iltizam”, tımar ve zeametler de “mukataat” namıyla seneden seneye mültezimlere emanet edilmek ve bedelleri hazineye alınmak usulü konuldu. İşte bu şekildeki mukataaların idaresi için bir teşkilat yapılmış ve onların başı olmak üzere “başmukataalık” namıyla bir vazife de konmuştu. Bundan başka Rusçuk, Silistre Filibe, Selanik gibi en mühim yerlerin mukataa işleri de nezareti altındaydı.

Başmukataa kalemi : Akkerman, Rusçuk ve Corcuva’daki muayyen iltizamlar Filibe, Tatar Pazarcığı vs. çeltik resimleri iltizamının, Selanik Enez, Laropa vs. yerlerdeki tuz, bakır iltizamının, Karadeniz’deki bütün limanlarla, gümrük resimleri iltizamlarının senelik işleriyle uğraşan kalemin adıydı.

Bedel-i öşür : Arazi-i emiriyye ve vakfiye üzerine bina yapmak ve koru, harman, oyun ve pazar yeri kurmak gibi sebeplerle arazinin ziraatten tatilin mukabili olarak öşür yerine hazine veya vakfından alınan vergi demektir. Kira demek olan bu vergiye “icare-i zemin” veya “mukataa” da denilirdi.

Bervech-i malikane : “İltizam” veya “mukataat”ın yazılı bedellerinin birkaç seneliğine taktir olunan muaccelelerinin toptan alınarak taliplerine malikane suretiyle yapılan ihale hakkında kullanılır bir tabirdi. Sözlük manası “malikâne uretiyle” demektir. Arazinin kesime verilmesi demek olan ve hazinenin sıkıntısı üzerine ihtas edilmiş bulunan “mukataa” ile havass-ı hümayuna yazılı yerlerin öşür ve rüsumu vs.

varidatı pekçok zamanlar kethüda ve ümena eliyle idare edilmiş iken sonraları başgösteren ihtiyaç tımar ve zeamet mahlüllerinin erbabına verilmesi hakkındaki kanunlarla havass-ı hümayunun ümena vasıtasıyla idaresi hakkındaki kaidelere riayet edilmeyerek havass-ı hümayun “İltizamat” ve tımar ve zeamet mahlülleri de “mukataat” namlarıyla seneden seneye mültezimlere ihale edilir ve bedelleri sarraflar vasıtasıyla tahsil olunurdu. Sıkıntının bir kat daha çoğaldığı zamanlarda da, mirasyediliğe gidilerek, bunların birkaç seneliğinin birden alınarak malikane suretiyle ihalesine gidilmiştir.

Cebelü bedeliyyesi : Sefere gitmeyen tımar ve zeamet sahiplerinden alınan bedel parası hakkında kullanılır bir tabirdir. Bu parayı ödemekle bedeni vazife yerine getirilmiş oluyordu.

Çanice mukataası : Gümüşhane, Keban ve Ergani madenleri mukataaları için kullanılır bir tabirdir.

Darphane-i Âmire : Para basılan yer. İşin başında bulunanlara da “darphane emini” ünvanı verilirdi. Darphanenin ihtiyacı olan altın, gümüş ve bakır bir zamanlar emanet, sonraları iltizam olarak memur ve mültezimlere verilmek suretiyle temin edilirdi. İstanbul Darphanesinin Ergani, Keban, Gümüşhane ve Kastamanu'nun Küre madenlerinden gelirdi.

Darphane-i Âmire zimmet halifesi : Darphane mukataalarının kayıt ve hesaplarını tutan, gerekli işlemlerini yapan memurlar hakkında kullanılır bir tabirdir. Bunların ünvanı sonra serhalifeliğe, 1836'dan sonra ise mümeyyizliğe geçmiştir.

Dersaadet Mukataat Kalemi : Dersaadet (İstanbul) mukataacısına ait muamele, muhabere ve muhasebe işlerini gören kalemin adıdır. 1832’de “aklâm-ı erbaa” nemi ile birleştirilmiştir.

Duhan Gümrüğü Emni : Tütünden gümrük resmi almakla mükellef olan idarenin başında bulunan memurun ünvanı idi. İthalatın ve gümrüğe ait muamelelerin çoğalmasından dolayı İstanbul emtia gümrüğü emni, Galata emtia gümrüğü emni gibi ayrı emiaetler oluşturulurken “Duhan Emni” de kurulmuştu. Tütünden alınan vergiye önem verildiğini göstermektedir.

Haremeyn Evkâfı : Mekke ve Medine evkafı hakkında kullanılan bir tabirdir. Önceleri kapı ağaları idare ederken 1586’dan sonra “Haremeyn Nezareti”, ünvanıyla idare olunmuştur ve önem kazanmıştır. Haremeyn Müfettişliği, Haremeyn Muhasebeciliği, Haremeyn Mukataacılığı ve Darüssaade yazıcılığı isimleriyle başlıca 4 memuriyetle idare edilmeye başlanmıştır. Gelirin büyük bir kısmı Mukataat’tan gelmektedir.

Haremeyn Mukataacılığı : Darüssaade ağalarının nezareti altında bulunan haremeyn evkafından mukataaya tabi olan yerlerin kaydını, intikal ve ferağını rüsum ve hasılatının tahsilini yapan kalemin başındaki memurun ünvanı idi.

Havass-ı Hümayun : Osmanlı Devleti’nin fütihat devirlerinde zaptolunan araziden hazine uhdesinde alıkonanlara verilen addır. Bu yerler eski sahipleri üzerinde bırakılarak onlar tarafından ekilip, biçilir, yalnız öşür v. vergileri devlet adına alınırdı. Sonraları mali sıkıntılar başgösterince

havass-ı hümayunlar “iltizamat”, tımar ve zearmet mahsulatı da “mukataat” namıyla seneden seneye mültezimlere ihale edilmesi ve bedellerinin sarraflar vasıtasıyla hazineye alınması usulü gelmiştir. Hatta bazen bedellerinin birkaç seneliğine bir muaccele takdir olunmak ve toptan alınmak suretiyle “malkâni” namıyla satıldığı görülmüştür.

İcare-i zemin

: Yeri arazi-i emiriyye veya vakıf olup üzerinde eşhas tarafından çiftlik binası değirmen, ahır, samanlık, ağıl, mandıra ve benzeri ziraate uygun binalarla bağ ve bahçe tesis olunan araziden alınan kira hakkında kullanılan bir tabirdir. Bu paraya “mukataa” denilir. İcare miktarı arazinin büyüklüğüne ve mevkinin şerefine göre değişir.

İcareteynli evkaf

: Hem muaccel, hem müeccel icareli olan vakıf muakkafat ve müstagallat hakkında kullanılan bir tabirdir. Bunların mülkiyet hakkı vakıf tarafına tasarruf hakkı bilicareteyn müstecirine aitti. Bunlar alım satım suretiyle elden ele geçerse de hükmen icar gibydiler. Mutasarrıfları bunların yalnız menatiine malik olup rakabesine malik değillerdi.

İcareteynli bir vakıf hastane ve mektep gibi umumi bir müessese ittihaz olunmak istenilirse mütevellinin rey ve sultanın izni ile “mukataa”ya raptolunurdu. Çünkü umumi müesseselerde ferag ve intikal ve mahluliyet cereyan etmediğinden bu mukataa vakfın zayıatına mukabil sayılırdı. Umumi müessese ittihaz olunan mahallin vergi defterinde kıymeti kaç kuruş ise binde onu, mukataa bedeli ittihaz olunurdu.

İltizam

: Devlete ait varidatın kesime bağlanmasına verilen addır. İltizam; devlet varidatını, birisini, bedelini taksitle ödeyeceğine, kefil göstererek deruhte etmek demektir.

Osmanlı Devleti'nde önceleri havass-ı hümayun namına yazılı yerlerin varidat-ı öşriyye ve rüsumiyyesi ve madenleri ile vs.si kethüdalar ve emirler tarafından tahsil ettirilirdi. Sonraları mali sıkıntı başgösterince havass-ı hümayunların bir veya birkaç seneliğine "iltizam", tımar ve zeamet mahsulatının da iki seneliğine "mukataat" namıyla mültezimlere ihale edilmek ve bedelleri sarraflar vasıtasıyla hazineye alınmak usulü uygulanmıştır. Hatta zaruret fazlalaştıkça daha ileri varılarak bunların bedellerinin birkaç seneliğine bir muaccele tayin olunarak toptan alındığı ve "malikâne" şeklinde taliplerine satıldığı görülmüştür.

Mültezimlerin bir arada taahhütlerini yerine getirmedikleri ve hazine haklarının zarardan kurtarılması için çeşitli önlemler alınmıştır. Ancak yine mültezimlerin devlet ve memlekete ve halka pek çok fenalıklar yaptıkları görülmüştür.

Sonunda iltizam usulünün zararı anlaşılmış ve Tanzimat Fermanıyla kaldırılmıştır. Ancak daha sonra tekrar uygulanmaya başlamış ve Osmanlı Saltanatının sonuna kadar devam etmiştir.

İstanbul Mukataacısı : İstanbul'da mukataa namı altında tahsil olunan varidatın hesaplarına bakmakla mükellef olan memurun ünvanı idi. Fazla olarak ipek amillerinden alınan "mizan resmi"ni ve

altın ve gümüş evani üzerine mevzu “damga resmi”ni de tahsil ile mükellefti. Selanik, Yenişehir, Tırhala mukataalarından gerek İstanbul ve gerek Edirne şehirlerinin ihtiyaçları için aynen zahire de tedarik ederdi. Bu görev 1833’te “Aklâm-ı erbaa hocağı” ünvanı altında “Küçük evkaf muhasebeciliği” ile birleştirilmiştir.

Kefe Mukataası : Kefe’de öşür ve ağnem gibi kesime bağlanan gelirler yerinde kullanılan bir tabirdir. Rusların Kefe’yi işgali üzerine bu mukataa tarihe karışmıştır.

Kefe Mukataası Kalemi: Kefe’ye ait mukataa işlerine bakan kalemin adıdır. Kefe’nin elden çıkması üzerine Anadolu’daki birçok kazaların mukataa muameleleri bu kalemde takip olunmuştur.

Maadin Mukataası : İltizam suretiyle idare edilen madenler hakkında kullanılan bir tabirdir. Maadir Mukataası, Miri mukataalardandır. Bu yüzden seneden seneye iltizama verilirdi. Bu hesapları tutmak için maliye işlerinin görüldüğü defterdarlık dairesinde ayrıca bir kalem de vardı.

Miri Mukataa : İltizama verilen devlet gelirleri hakkında kullanılan bir tabirdir. İltizama verilen mukataalar biri biri, diğeri malikane mukataası olarak iki kısımdı. Miri mukataalar seneden seneye, ikincisi ise kayd-ı hayat şartıyla verilirdi. Pirinç, balık, tuz, maden mukataaları da o kabildendi. 1826.7 senesinde mukataalar hasılatı Asakir-i Mansure masraflarına karşılık tutulmuştur.

- Malikane Suretiyle Mukataa:** Hazinede mukataa kayıtlı yerlerden malikane suretiyle tefviz olunanlar hakkında kullanılır bir tabirdir. Bu türlü yerlerin hazinece mukataa olarak yazılı olan kısmı verildikten sonra artanı malikane sahibine ait olurdu.
- Mizan-ı Harir** : İpek kapını yerinde kullanılır bir tabirdir. Satılmak üzere getirilen ipekler burada satılır ve tartılarak vergi alınır.
- Mukataa-i Zemin** : Arazi-i emiriyle üzerine cemaatler namına yapılan okul, hastane, mabet gibi hayri ve dini müesseseler nedeniyle alınan vergi hakkında kullanılır bir tabirdir. Bunun yerine "bedel-i öşür" de denilirdi.
- Mukataat** : Devlete ait varidatın bir bedel karşılığında kiraya verilmesi demektir. Mukataanın çoğuludur. Mukataalar açık arttırma usulüyle taliplerine ihale olunduğu gibi emanet suretiyle de idare edilirdi. Bedellerinin bir kısmı peşin, bir kısmı da vadeli olarak tahsil olunurdu. Peşin olarak alınanına "Muaccele" taksite bağlanana da "müeccele" denirdi.
- Mukataat Berati** : Mukataaya bağlanan yerler için mültezimlere verilen vesika yerinde kullanılır bir tabirdir. Vesika berat şeklinde olduğu için bu ad verilmiştir. Bunun gibi kadıların verdikleri vesikalara da "Mukataat rüusu" denilirdi.
- Mukataat Hazinesi** : Mukataa bedellerinin yatırıldığı devlet kasası yerinde kullanılır bir tabirdir. Mukataalar senelik bir bedel karşılığında devlet adamlarına verilir, yahut emanet suretiyle idare edilirdi. İşte bu maktu bedellerle bunlardan emanet suretiyle temin edilen gelirlerin toplandığı hazinedir.

Mülk tımar : Sefer sırasında mutasarrıfı gitmeyip cebeli gönderen tımarlar hakkında kullanılan bir tabirdir. Bu türlü tımarlar Anadolu'da vardı. Tımar mutasarrıfı cebeli göndermediği zaman zaptedilmesi yalnız cebeli göndermediği sene mahsülünün hazine tarafından alınması idi "Malikane tımarı" da denir.

Mültezim : Bir köy veya kasabanın devlet varidatını (gelirini) deruhte ve iltizam edip buna mukabil hazineye maktuen para veren kimse hakkında kullanılan bir tabirdir. Aşar ve rüsum müzayedeye çıkarılır, en çok vermeyi teklif edenlere ihale edilirdi. Bu türlü varidatı iltizam edenler deruhte ettikleri şeylerin hükümet hissesini halktan tahsil ederler ve peşin yahut taksitle borçlandıkları bedeli öderlerdi.

Piskopos Mukataacısı: Gayri müslimlerden alınan "cizye"nin diğer bir kısım vergi ve resimler gibi ihalesi münasebetiyle bunlara ait muamele ve hesapları tutmakla mükellef olan memur hakkında kullanılan tabirdir. Mukataalar mahallerinde piskoposlar ve ruhani reisler marifetiyle tahsil edildiği için bu tabir meydana gelmiştir. 1839'da Mukataat Muhasebeciliğine katılmıştır.

Piskopos Mukataası : Piskoposlara verilen mukataalar hakkında kullanılan bir tabirdir. Bunların kayıtları maliye kalemine bağlı piskopos mukataası kaleminde tutulur, beratları da buradan yazılırdı.

Piskopos Mukataa kalemi: Patriklerle metropolitlere verilen beratların vs. emirlerin yazıldığı kalemin adıdır. Maliye kalemine bağlı idi.

Resm-i tapu : Arazi-i emiriyye üzerinde yapılan binalardan ve kuru, harman yeri vs. suretiyle aidatten alıkonulan yerlerde arazinin bu terk ve tatilini karşılık öşür makamına kaim olmak üzere maktu ve muaccel (peşin) olarak alınan vergi yerinde kullanılır bir tabirdir. Tanzimattan sonra bu yerlerden “bedel-i öşür” ve “Mukataa-i zemin” adlarıyla vergi alınmaya başlanmıştır.

Rüsum-u Saydiyye : Av hayvanlarıyla kuşlarından alınan vergiler hakkında kullanılan bir tabirdir. Deniz avları genellikle mukataa şeklinde mültezimlere ihale olunur, avlanan balık, sülük vs. deniz hayvanlarıyla kuşların satış kıymetlerinden beşte biri nispetinde vergi alınırdı. Osmanlı ülkesinde herkes tasarruf ettiği arazinin seyd hakkına da malikti.

Salyane mukataacısı : Salyane olarak verilen vazifelerle (ücretler) bunların gelirlerine ait hesapları merkezde tutan memurun ünvanıdır. Tanzimat’tan evvel devlet gelirlerinden tımar sahiplerine tahsis olunanlar olduğu gibi bir takım yerler tımar şekline konulmayarak bunların gelirleri doğrudan doğruya devletçe istifa olunur ve bu hasılatın vezirlerle bir kısım memurlara salyone adıyla ücret verilirdi. İşte bu tür hesapları tutmak üzere bir mukataacılık ihdas olunmuştur. 1833’de “Aklam-ı Seba” namıyla teşkil olunan yani vazife ile birleştirilerek tarihe karışmıştır.

Salyane Mukataası : Mukataaya bağlanan salyaneler hakkında kullanılır bir tabirdir. Tanzimat’tan evvel bir kısım memurlarla müstahdemlere senelik olarak verilen vazife demek olan salyane sonradan sölyöneye tabi yerlerin bir kısmı valilere

ilzam suretinde bir takımı da hususi memurlarla idare olunurken sonradan bunlar da mukataa suretiyle satılmaya başlanmıştır. Bu münasebetle merkezde bunlara ait defterler tutulduğu gibi “Sölyöne Mukataacısı” adlı memurlar da kullanılmıştır.

Semerat

: Devlete ait mülk ve akarlarla topraklarından ve mukataalardan alınan irat ve hasılat hakkında kullanılan bir tabirdir. Arapça meyve demek olan semere mahsül yerine de kullanılırdı. Tanzimattan sonra bunun yerine “Emlak-i Emiriyye” tabiride kullanılmaya başlanmıştır.

Mukataalar vaktiyle ilzam suretiyle ötekine berikine olduğu gibi vezirlere de verilirdi. Vezirler bunları birer miktar zammetmek suretiyle mültezimlere verirlerdi. Vezirlerin iltizam bedellerine zammetmek suretiyle ikinci mültezimlerden aldıkları farka da “semerat” denilirdi.

Serçin Derçin Resmi : Kesilen hayvanlardan alınan resim hakkında kullanılır bir tabirdir. Buna “mürde bacı”, “zebhiye resmi” de denilirdi. Bunların her üçü de müteradif lafızlardandı.

“Lehçe-i Osmani” de “serçin” “seçme, baş, boy”. Serçin perçin aslı serçin perçin perakende; rüsumat, canavar resmi, suretinde izah olunmuştur.

“Serçin derçin resmi” İstanbul ile Rumeli’de; “Mürde bacı” ile “Zebhiye resmi” de ekseriya Anadolu ve Arabistan’da kullanılırdı. Bu resim ayrı bir mukataa idi ve “mukataat hazinesi” varidatından maduttu.

Sonraları ilk 2 tabir terkedilmiş, vakı’a daha uygun olan “zebhiye resmi” baki kalmıştır. Zephiye resmi, 1908 Temmuz inkılabından sonra belediyelere terkedilmiştir.

Simkeřhane

: Gümüş ve altın teller çeken sırmacı ve kılapdancı esnafın bulunduğu yere verilen addır. Simkeřhane resmi bir müessese halinde idare edilirdi. Memleketin zengin bulunduğu ve sırma işlemeli şeylerin rağbette olduğu zamanlarda mühim işler yapan bu müessese Tanzimat sıralarında işlerin azalmasından dolayı kapanmışken 1866-7 senesinde hükümetçe oluşturulan komisyonun verdiği karar üzerine "sırmakeş" esnafına bin kese akçe sermaye verilmek suretiyle tekrar faaliyete geçirilmiştir. Ancak ne devlette mali güç ne de memur ve halkta önceki hal ve vaziyet kalmadığı için devam edemedi ve kapatıldı.

Tahmishane

: Kahvenin kavrulup dövülerek satıldığı yer (= kuru kahveci). Kahve, Türkiye'de ilk defa 1543-4 tarihinde görülmüştür. İstanbul'da ilk kahvehane Tahtakale'de açılmıştır. Giderek çoğalması üzerine hükümet iktisadi ve mali tedbirlere başvurarak gelen kahvelerden alınan gümrük resminden başka "Resm-i bidat" adıyla okka başına başka bir vergi daha almaya başlamış ve satışı da inhisar (tekel) altına alınmıştır. Her yerde tahmishaneler açarak bu vergilere ilaveten hem kavurma ve dövme ücreti, hem de inhisar resmi alınmak ve dövülmüş kahve devletçe tayin edilen fiyat üzerinden satılmak esası konulmuştur ve de "Tahmishane emini" adıyla memuriyet kurulmuştur. Bir ara bu vergi "mükataa" suretiyle mültezimlere satılmıştır.

Tulhane

: Süthane ve yağhane yerinde kullanılır bir tabirdir. Hususi şahıslara ait olanlar bulunduğu gibi devlete ait olanlar da vardır. Devletinkilere "Miri tulhane" denilirdi. Hususi şahıslar açtıkları tulhaneler için devlete muayyen bir resim veya civardaki imaret ve medreselere bir miktar yağ verirlerdi. Ancak miri tulhaneye zarar vermemek bir yerde Tulhane açmanın baş şartı idi.

EK 2 : ARŞİV BELGELERİ

[MMD, No: 176, s. 186]

ولایت سلطان اویچی

مصدق مکتوب وید صادره و بالکلیه با یک کوه یوزی در لوآر سلطان اویچی که در تصرف لوآر سلطان اویچی بوده حاصل شد
 و در این باره اسامی و مبالغه و تاریخ ۳۲ مه
 کسب
 خالد ملک

Vilâyet-i Sultan Önü

Defter _____ :

Mahsûl-i Çeltûk-i karye-i Sazak ve Yalınlu tâbi-i Günyüzü der-Livâ-i Sultan Öyüği ki der-
 tasarruf-ı mîr-livâ-i Sultan Öyüği bûd hâss-şud an gurre-i Zîl-hicce sene 880 fî 3 minh. fî
 sene

tahmînen

5200 (Hamse elf mieteyn)

[MMD, No: 176, s. 187]

مسا طاعت لو آي سلطان ايوگ و سوكيصار مع مر قوفات محدودات بنار بانو اولر لوانه كوردن و در عهد ايمان عدله در قريه ايوگ
در قضا سلطان ايوگ بركان حاجي شانه بدعيه و غيره هم ملن و مامر و ما مانه هم في السنه

و ملن

رسم برکت

سلطان ايوگ سوار و در
سوكيصار سوار و در

Mukâtaa _____ i

Mevkûfât-ı Livâ-i Sultan Öyüğü ve Sıfri Hisâr maa-mevkûfât-ı mahsûlât-ı tımâr-ı bâzdârân-ı Livâ-i mezkûreyn der-ukıde-i İnhân Murâd der-karye-i Kara Öyük der-kazâ-i Sultan Öyüğü bi-vekâlet-i Hacı Sinân bin Hamza an gurre-i Muharrem sene 802 ve 803 fi 4 Zî'l-kade sene fi selâse sinîn

50.000

Resm-i Berât

600

Livâ-i Sultan Öyüğü

25.000

Livâ-i Sıfri Hisâr

25.000

Mınha _____

[D.AMH, No: 24522.4, s.1]

بسم الله الرحمن الرحيم
 هذه اقسامه لولاية قندار وسطه وادنه بالقرية وولايته لانا طو
 ١٠٠٨ هـ ن عهده في عاليه و سافاه قسمه في لانا طو
 سنة ١٠١٠ هـ

بسم الله

بسم الله الرحمن الرحيم
 هذه اقسامه لولاية قندار وسطه وادنه بالقرية وولايته لانا طو
 ١٠٠٥ هـ ن عهده في عاليه و سافاه قسمه في لانا طو
 سنة ١٠١٠ هـ

Mukâta'a _____ ;

bedel-i mütekâ'idîn-i liva-i Hüdavendigâr ve Sultanönü tâbi<-i güherçile-i vilâyet-i
 Anadolu an-gurre-i L sene 1008 der-uhde-i Ali ve sâkinân-ı kasaba-i Bilecik emîn-i
 mültezim fi 20 şevval sene 1010

fi sene

guruş

600 000

Fi'l-asl _____

Mukât'a-i mezbûre an-gurre-i L sene 1005 der-uhde-i Arslan emîn-i
 mültezim bermûceb-i arz-ı Numan Bey mukâta'ât-ı bedel-i
 mütekâ'idîn-i Vilayet-i Anadolu

fi sene

guruş

600 000

[MMD, Nu. 3305, s.10]

X

کتابخانه دولتی ...
کتابخانه دولتی ...
کتابخانه دولتی ...

کتابخانه دولتی ...

کتابخانه دولتی ...
کتابخانه دولتی ...
کتابخانه دولتی ...

کتابخانه دولتی ...
کتابخانه دولتی ...
کتابخانه دولتی ...

کتابخانه دولتی ...
کتابخانه دولتی ...
کتابخانه دولتی ...

۲۰۰۰۰
۱۰۰۰۰
۱۰۰۰۰
۱۱۲۵۲۷

کتابخانه دولتی ...
کتابخانه دولتی ...
کتابخانه دولتی ...

X

کتابخانه دولتی ...
کتابخانه دولتی ...
کتابخانه دولتی ...

کتابخانه دولتی ...

کتابخانه دولتی ...
کتابخانه دولتی ...
کتابخانه دولتی ...

کتابخانه دولتی ...
کتابخانه دولتی ...
کتابخانه دولتی ...

کتابخانه دولتی ...
کتابخانه دولتی ...
کتابخانه دولتی ...

Emânet _____ :

Mukâta[<]ât-ı mezbûrîn der-liva-i Sultanönü der-uhde-i Behram Abdullah an-silâhdârân K [bölük] 31 fî yevm-i mezbûre ki emîn-i mültezim-i mukâta[<]ât-ı mezbûre şod an-ferâğ-ı mülâzım-ı piyâde ber-mûcebsûret-i ruûs-ı4 hümâyûn el-müveriah fî gur-re-i Muharrem sene 1034.

fî sene

111666

Mukâta[<]ât _____ :

Mezbûrîn der-liva-i Sultanönü ani't-târîhi'l-mezbûrîn der-uhde-i Behram Abdullah el-mezbûr ber-mûceb-i arz-ı hâl-i had el-vâki[<] fî 18 Şa[<]bân sene 1035

fî sene

111666

Mezbûr Behram sene 1035 vâcibinde mukâta[<]a-i mezbûreyi zabt eylemeyüş silâhdârlardan K41 yevm 17 akçe ulûfesi olan Mustafa Âsitâne-i sa[<]âdetde alup zabt eyledüğin Eskişehir kadısı arz edüp ve perâkende sûreti hıfz olunmağın kaydı ref[<] olunmuşdur. Fî 7 N sene 1037

22252

۲۰
۱۲۰
۳۰۰

بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله رب العالمين
والصلاة والسلام على سيدنا محمد
الطاهر المنيّر

بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله رب العالمين
والصلاة والسلام على سيدنا محمد
الطاهر المنيّر
ووفاءه (والفخر)

بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله رب العالمين
والصلاة والسلام على سيدنا محمد
الطاهر المنيّر

بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله رب العالمين
والصلاة والسلام على سيدنا محمد
الطاهر المنيّر
ووفاءه (والفخر)

بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله رب العالمين
والصلاة والسلام على سيدنا محمد
الطاهر المنيّر

بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله رب العالمين
والصلاة والسلام على سيدنا محمد
الطاهر المنيّر

بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله رب العالمين
والصلاة والسلام على سيدنا محمد
الطاهر المنيّر

بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله رب العالمين
والصلاة والسلام على سيدنا محمد
الطاهر المنيّر

بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله رب العالمين
والصلاة والسلام على سيدنا محمد
الطاهر المنيّر

22252 Tarouh

بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله رب العالمين
والصلاة والسلام على سيدنا محمد
الطاهر المنيّر

بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله رب العالمين
والصلاة والسلام على سيدنا محمد
الطاهر المنيّر

بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله رب العالمين
والصلاة والسلام على سيدنا محمد
الطاهر المنيّر

بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله رب العالمين
والصلاة والسلام على سيدنا محمد
الطاهر المنيّر

Mukâta<ât _____ :

bedel-i mütekâ<idîn-i elviye-i mezkûrîn berâ-yı sene 1049 ki an-cânib-i ordu-yı hümâyûn

Mukâta<a _____ :

bedel-i mütekâ<idîn-i liva-i

Sultanönü vâcib an-gurre-i Muharrem sene 1049 der-uhde-i Mehmed İlyas

ulûfeciyân-ı yemîn ki 11 fî yevm-i Mart an-cânib-i Nuri Çelebi

Fî sene

guruş

Minhâ _____ :

et-teslîmât bi'd-defe<ât

150 fî 4 N sene 1048 peşîn

50 fî 4 N sene-i menh peşîn

50 fî 6 N sene-i minh peşîn

103 fî 13 Za sene 1049

+ 10 fî 17 Za sene 1049

363

[MMD, Nu. 22252, s.6]

Handwritten Ottoman Turkish text and calculations. The text is written in a cursive style. The calculations are as follows:

$\begin{array}{r} 1052 \\ 1052 \\ \hline 2104 \end{array}$	$\begin{array}{r} 15467 \\ 1051 \\ \hline 16518 \end{array}$
$\begin{array}{r} 1052 \\ 1052 \\ \hline 2104 \end{array}$	$\begin{array}{r} 15467 \\ 1051 \\ \hline 16518 \end{array}$
$\begin{array}{r} 1052 \\ 1052 \\ \hline 2104 \end{array}$	$\begin{array}{r} 15467 \\ 1051 \\ \hline 16518 \end{array}$
$\begin{array}{r} 1052 \\ 1052 \\ \hline 2104 \end{array}$	$\begin{array}{r} 15467 \\ 1051 \\ \hline 16518 \end{array}$
$\begin{array}{r} 1052 \\ 1052 \\ \hline 2104 \end{array}$	$\begin{array}{r} 15467 \\ 1051 \\ \hline 16518 \end{array}$
$\begin{array}{r} 1052 \\ 1052 \\ \hline 2104 \end{array}$	$\begin{array}{r} 15467 \\ 1051 \\ \hline 16518 \end{array}$
$\begin{array}{r} 1052 \\ 1052 \\ \hline 2104 \end{array}$	$\begin{array}{r} 15467 \\ 1051 \\ \hline 16518 \end{array}$
$\begin{array}{r} 1052 \\ 1052 \\ \hline 2104 \end{array}$	$\begin{array}{r} 15467 \\ 1051 \\ \hline 16518 \end{array}$
$\begin{array}{r} 1052 \\ 1052 \\ \hline 2104 \end{array}$	$\begin{array}{r} 15467 \\ 1051 \\ \hline 16518 \end{array}$

Mukâta'a _____ :

bedel-i mütekâ'idîn-i liva-i Sultanönü
vâcib sene 1052 der-uhde-i Mehmed
Bey sâkin-i Kütahya nâm-ı diğer
Eskişehir

fî sene

34600

Minhâ _____ :

et-teslîmât bi'd-deja'ât

15 266 fî 5 Ş sene 51 peşîn

3 900 fî 7 Ş sene 1051 peşîn

+ 17 600

Muhassıl Mehmet Paşa

36 866

fî sene

guruş

230

Mukâta'acı-i sâbık zamânında kayd edilmiştir.

از دست مبارک و بزرگوار پادشاه
 در روز شنبه ۱۵۰۳
 در شهر کتاهیا
 بدو این مبلغ را بدو پرداخت کرد
 در روز شنبه ۱۵۰۳
 در شهر کتاهیا
 بدو این مبلغ را بدو پرداخت کرد
 در روز شنبه ۱۵۰۳
 در شهر کتاهیا
 بدو این مبلغ را بدو پرداخت کرد

۱۰۵۳	۲۲۹۲	۲۴۱۰۴
۱۰۵۴	۲۲۲۲	۱۵۶۰۰
۱۰۵۴	۲۲۲۲	۴۴۹۳۰
۱۰۵۴	۲۲۲۲	۴۴۳۱۵
۱۰۵۴	۲۲۲۲	۴۴۶۰۶

از دست مبارک و بزرگوار پادشاه
 در روز شنبه ۱۵۰۳
 در شهر کتاهیا
 بدو این مبلغ را بدو پرداخت کرد
 در روز شنبه ۱۵۰۳
 در شهر کتاهیا
 بدو این مبلغ را بدو پرداخت کرد

۱۰۵۳	۱۵۰۰۰
------	-------

Mukâta'a

bedel-i mütakâ'idîn-i liva-i Sultanönü
 der-vâcib sene 1053 der-uhde-i Mehmed Bey
 der-sâkin-i Kütahya
 fî sene
 446000

34600

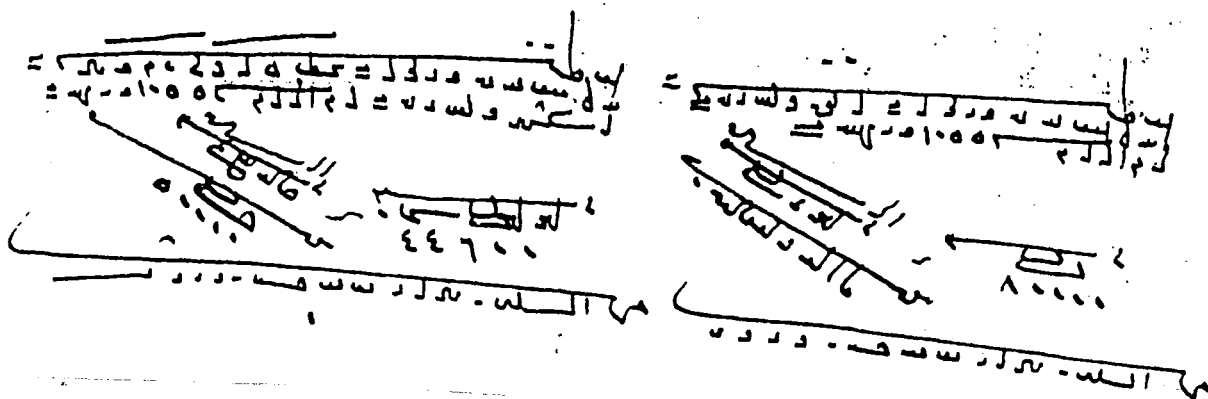
el-peşîn
 fî sene
 10.000 bâ-fermân

Minhâ

et-teslîmât

24104	fî 10 za sene 1052 peşîn ve sene Rebî-u'i-evvel
15600	fî 29 C sene 1053
+ 4216	fî 23 M sene 1054
43920	
+ 385	fî 27 Muharrem sene 1054
44605	
+ 301	fî gur-re-i 5 sene 1054
44606	

[MMD, Nu. 22252, s.13]

Mukâta'a _____ :

bedel-i mütekâ'idîn-i der-liva-i Sultanönü

nâm-ı diğêr Eskişehir vâcib an-gurre-i

Muharremü'l-harâm sene 1055 der-uhde-i

fî sene

el-peşîn

44600

fî sene

5800

yekûn

50000

Mihra _____ :

et-teslîmât

[MMD, Nu. 22252, s.15]

بدل کسای در کسای که در کسای
 بدلیه کسای در کسای که در کسای
 ۱۰۵۶

وزارونه ای که در کسای
 کسای در کسای که در کسای
 بدلیه کسای در کسای که در کسای
 ۱۰۵۶

بدل کسای در کسای که در کسای
 بدلیه کسای در کسای که در کسای
 ۱۰۵۶

باید که در کسای
 ۱۰۵۶

Mukâta'a _____ :

bedel-i mütekâ'idîfî-i der-liva-i Sultanönü

vâcib sene 1057

fî sene

50000

[MMD, Nu. 22252, s.17]

Liva _____ :

Sultanönü

fî sene

50000

[MM, Nu. 22252, s.19]

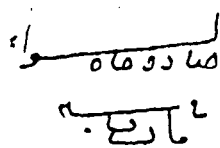
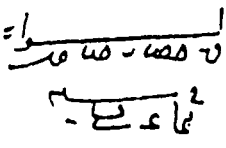
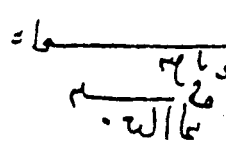
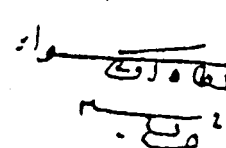
Liva _____ :

Sultanönü

fî sene

50000

[MMD, Nu. 22252, s.22]

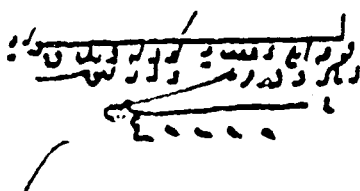
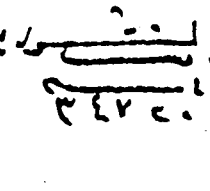
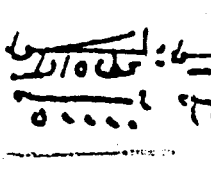
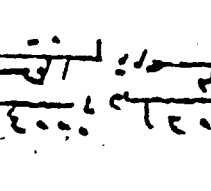
Liva _____ :

Sultanönü

fi sene

50000

[MMD, Nu. 22252, s.22]

a) Liva _____ :

Sultanönü

fi sene

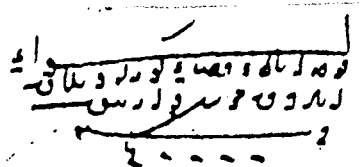
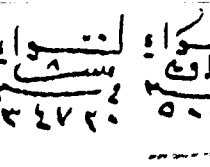
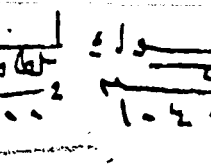
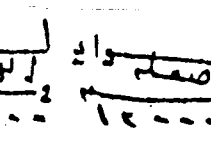
50000

b) Liva _____ :

Sultanönü

fi sene

50000

۲۰۰	۹۷۲۰
۲۳۴	۱۷۱۳
۲۲۴	۱۹۵۲
۱۰۶۴	۷۹۷۲۳۴
۱۰۶۴	۹۵۲۳۴
۱۰۶۴	۲۲۱۹۹
۱۰۶۵	۷۸۱۹۲
۱۰۶۴	۳۹۹۲۵۵۳
۱۰۶۴	۲۳۷۶۴۰
۱۰۶۴	۴۲۴۱۹۳
۱۰۶۴	۵۰۰۰
۱۰۶۴	۲۰۵۱۴۷۶۳

Handwritten notes and signatures on the left side of the page, including names and dates.

Handwritten text in the middle section, possibly a list or summary of items.

۲ اوست علی الله صلی علی

۲۳۸	۳۰۰
۳۳۸	۳۰۰

Handwritten notes and signatures at the bottom left of the page.

۱۰۶۴	۷۸۰۹۱۳
۱۰۶۴	۳۹۰۴۵۶
۱۰۶۴	۵۸۵۶۸۴
۱۰۶۴	۱۹۷۲۸۴
۱۰۶۴	۱۹۵۴۲۵۰
۱۰۶۴	۳۹۵۰۰
۱۰۶۴	۳۹۹۴۰
۱۰۶۴	۱۰۷۲۷۷
۱۰۶۴	۲۰۳۹۹۶۹

Handwritten text at the bottom of the page, including names and dates.

Mukâta^ât _____ :

bedel-i mütekâ^âidîn-i liva-i Hüdavendigâr ve Karesi ve Biga ve Kütahya ve Karahisar-ı Sâhib ve Teke ve Hamid ve Alaiye ve Ankara ve Sultanönü ve Aydın ve Saruhan ve Suğla ve Menteşe ve Kocaili vâcib an-gurre-i Muharremi'l-harâm sene 1066 der-uhde-i Mustafa Ağayân-ı top muhassıl-ı emvâl-i liva-i karesi ve tevâbihâ ma'a-bedel-i mütekâ^âidîn (...) mezkûrîn el-vâki^â fî 15 ü sene 1064

fî sene

Topkapulu Mustafa Ağa yediyle kayd olup tezkiresi verilmiştir.

Sâhib-i devlet hazretlerinin hazinedârına bin altmış altı senesi verilmiştir. Fî 26 C sene 65

Bin altmış altı senese zamânı geldik de mücehhez sipahiye verile deyü buyuruldu-i şerîf vârid oldu.

Fî 16 C sene 1065

an-yed-i Abaza Hasan Ağa

[Ali Emiri, No. 284]

مملکتی در این روز و ایام و ایام پیش از این بر این مملکت
 مملکتی در این روز و ایام و ایام پیش از این بر این مملکت
 مملکتی در این روز و ایام و ایام پیش از این بر این مملکت
 مملکتی در این روز و ایام و ایام پیش از این بر این مملکت
 مملکتی در این روز و ایام و ایام پیش از این بر این مملکت

در این روز و ایام و ایام پیش از این بر این مملکت
 در این روز و ایام و ایام پیش از این بر این مملکت
 در این روز و ایام و ایام پیش از این بر این مملکت
 در این روز و ایام و ایام پیش از این بر این مملکت
 در این روز و ایام و ایام پیش از این بر این مملکت

Mahalline kayd oluna

Be-çihet _____ :

edâ-i akçe-i Arnavud Mustafa Ağa ki piş-ezîn berâ-yı peşîn-i mukâta<a-i hâshâ-i
 İneönü ve Sultanönü ve karye-i Tuğralı (?) ve ba'zı kurâ-i Bilecik (?) ve tevâbi<ihâ der-
 livâ-i Eskişehiran-mâl-ı hod-dâde ve be-rûznâmçe-i hümâyûn fî 25 C sene 1051. 34030
 akçe berâ-yı peşin an-yed-i Hüseyin an-helvaciyan-ı hâssa teslim şode bud ba<de (...)
 mukâta<a-i mezbûre (...) Mustafa Ağa el-merkûm (.....) ve hâlâ mebâliğ-i merkûme
 (...) Hızâne-i Âmire taleb kerd ve tezkire-i edâ (....) fermüde.

34030

Tahrîren fî 18, Şevvali'l-Mükerrrem sene 1051

a) Der-liva _____ :

Kütahya ve Hüdavendigâr ve
Sultanönü ve Hamidili ve Karahisar-ı
Sahila ve Karesi

mukâta'a _____ :

âdet-i ağnâm-ı liva-i
Sultanönü ve tevâbi'î vâcib
sene 1147 der-uhde-i Hüseyin
Ağa silahdâr-ı (....) İbrahim
Paşa ve diğêr Hüseyin Ağa
serdarzâde ber-vech-i mâlikâne

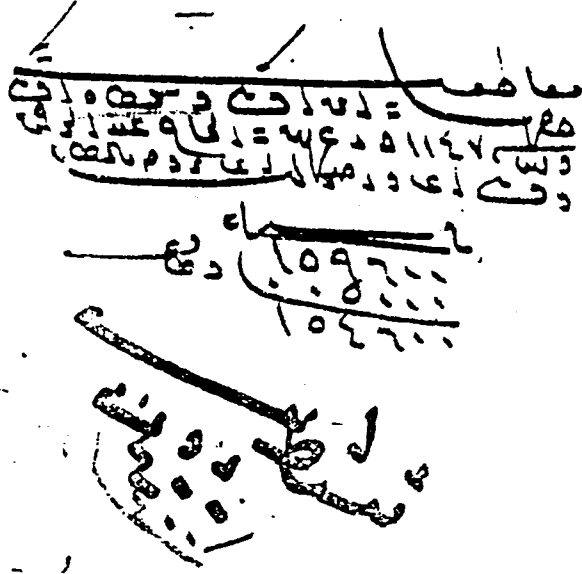
fî sene

guruş

1500

Berâ-yı taksît guruş 500

[MMD, No. 15838, s. 25]

b) Mukâta'a _____ :

hâshâ-i İnönü ve Sultanönü

vâcib sene 1147 der-uhde-i

el-Hâc Abdurrahman ve Veli Ağa

ve Rıdvan Ağa ber-vech-i mâlikâne

fî sene

guruş

159600

- 5000 vezâif

154600

Berây-i taksît

guruş

400

Mukâta'a _____ :

hâshâ-i İnönü ve Sultanönü
ve tevâbihâ der-uhde-i Rıdvan Ağa
veled-i müteveffâ Veli Ağa ağa-yı koru

Mu'accele-i

atıka

guruş

6633,5

(.....)

Bedel-i cebelü

14

guruş

guruş

14

663

100

663

Tahrîren fî 9 Ca sene 1192.

[Başmukâtaa Kalemi, Genel No. 5084, Özel No. 97]

Mukâta'a _____ :

hâshâ-i Yukarı Karı pazarı der-liva-i Sultanönü

Mu'accele-i

atıka

guruş

450 rub<hisse-i Seyyid Hüseyin Ağa ve Seyyid Halil ağa veled-i

Mehmet Fazlı Ağa ve Selim ağa an-gediklüyân

1500 sümün hisse-i Battal Hasan Ağa

1500 sümün hisse-i Seyyid İbrahim ve Seyyid Halil

267 sülüs hisse-i Abdurrahman ve Derviş

250 sūdüs hisse-i Osman ve Ali

3967

Bedel-i cebelü

guruş

guruş

396,5

100

resm-i dellâliye

guruş

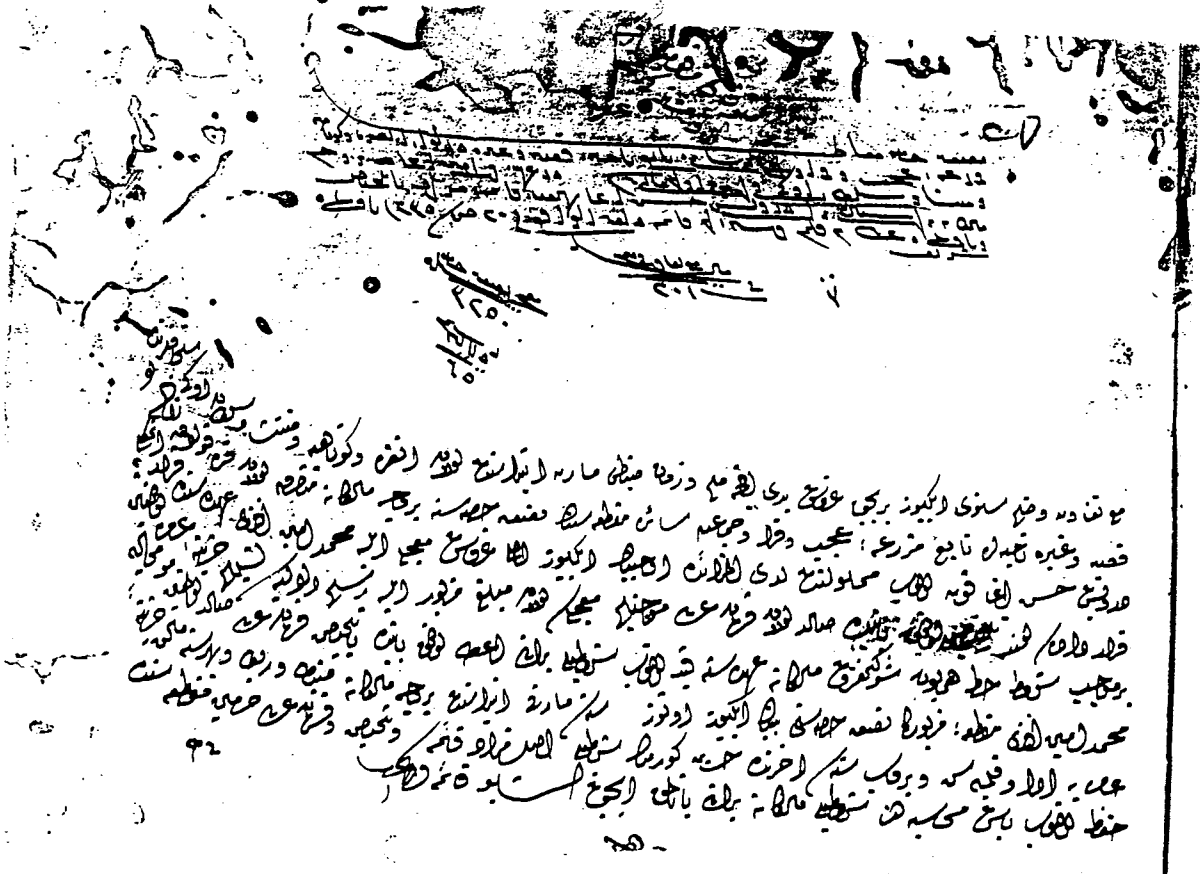
182

Âsitâne-i aliyyede Sarac İshak mahallesinde sâkin silahşörân-ı hâssadan Seyyid İbrahim Edhem Ağa uhdesindedir.

Senevî iki yüz bir buçuk guruş-ı mâlî ve zamân-ı zabtı Mart ibtidâsında olan Ankara ve Kütahya ve Menteşe ve Sultanönü sancaklarında mezra<a-i avt ve kurâ ve kâ<at-i sâire tâbi<i nâhiye-i (...) ve gayruhû ber-vech-i mâlikâne mutasarrıf olan Karakulakzâde Derviş İsmail Ağa'nın oğlu Mehmed Emin Efendi fevt olmağla mahlûlünden lede'l-müzâyede dokuz bin yüz guruş mu<accele ile Âsitâne'de Sarac İshak mahallesinde sâkin silahşörân-ı hâssadan Seyyid İbrahim Edhem Ağa uhdesinde karâr etmekle karârı üzere telhîs olunmak bâbında sâdır olan fermân-ı âlî mücebince muhâsebesi olan meblağ-ı mezbûr ile resm-i dellâliyesi teslim-i Hazîne-i Âmire olunmağın ber-müceb-i şürût hatt-ı hümayûn-ı şevket-makrûn mâlikâne uhdesine kayd ve şürûtuyla berâtı i<tâ olunmak bâbında bâ-telhîs-i fermân-ı âlî sâdır olmağın mûmâ-ileyh mukâta<a-i merkûmeyi bin iki yüz kırk senesi Mart'ı ibtidâsından ber-vech-i mâlikâne zabt u rabt ve beher sene mâlın Hazîne -i Âmire'ye edâ ve kalemiyyesin verüp senesi âhirinde hesâb görmek şartıyla asl-ı mezâd kâimesi ve telîs ve fermân-ı âlî Haremeyn Mukâta'ası'nda hıfz olunup Başmuhasebe'den şürûtuyla mâlikâne berâtı yazılmak için işbu kâime verildi.

Fî minh

[MMD, No. 6264, s.27]

Nusf hisse mukâta'a _____ :

mezra<a-i aceb ve kurâ ve cemâ<at-i sâire tâbi<-i nâhiye-i kasaba ve gayruhü
 der-liva-i Ankara ve Kütahya ve Menteşe ve Sultanönü vâcib an-evvel-i Mart sene der-
 uhde-i Mehmed Emin Ağa ber-vech-i mâlikâne berât-sitâde berây-ı Derviş Hasan Ağa ber-
 mûceb-i kâime-i mezâd bâ-telhîs ve bâ-fermân-ı âlî be-Kalem-i Muhâsebe-i Evvel kâime-
 dâde el-vâkî< fi 20 S sene 1235 bâ-fermân-ı şerif

Mül'ma<a- (...) ve mu<accele

fi sene

guruş

2015

Mu<accele nısf hisse

guruş

3250

resm-i dellâliye

Ma'a-*tefâvüt* ve zam serevî iki yüz bir buçuk guruş yedi akçe müselleme ve zamân-ı zabtı Mart ibtidâsından olan Ankara ve Kütahya ve Meneteşe ve Sultanönü sancaklarında kasaba ve gayruhû nâhiyelere tâbi mezra'a-i aceb ve kurâ ve cemâat-i sâire mukâta'asının nısf hissesine ber-vech-i mâlikâne mutassarrıf olan karakulakzâde Derviş Hasan Ağa fevt olup mahlûlünden lede'l-müzâyede üç bin iki yüz elli guruş mu'accele ile Mehmed Emin Efendi uhdesinde karâr etmekle karârdâdesi üzere telhîs olunmak bâbında sâdır olan fermân-ı âlî mücebince mu'accesesi olan meblağ-ı mezbûr ile resm-i dellâliyesi teslîm-i Hazîne-i Âmire olmağın ber-müceb-i şurût hatt-ı hümâyûn-ı şevket-makrûn mâlikâne uhdesine kayd olunup şurûtuyla berâtı i'tâ olunmak bâbında bâ-telhîs fermân-ı âlî sâdır olmağın mûmâ-ileyh Mehmed Emin Efendi mukâta'a-i mezbûrun nısf hissesini bin iki yüz otuz senesi Mart'ı ibtidâsından ber-vech-i mâlikâne zabt u rabt ve beher sene mâlın Hazîne-i Âmire'ye edâ ve kalemiyyesin verüp senesi âhirinde hesâb görmek şartıyla asl-ı mezâd kâimesi ve telîs ve fermân-ı âlî Haremeyn Mukâta'ası'nda hıfz olunup Basmuhâsebe'den şurûtuyla mâlikâne berâtı yazılmak için işbu kâime verildi.

KAYNAKÇA

A. Arşiv Belgeleri

- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maliyeden Müdevver Defter, No: 176
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maliyeden Müdevver Defter, No: 3305
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maliyeden Müdevver Defter, No: 9485
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maliyeden Müdevver Defter, No: 19653
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maliyeden Müdevver Defter, No: 6264
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maliyeden Müdevver Defter, No: 18617
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maliyeden Müdevver Defter, No: 4356
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maliyeden Müdevver Defter, No: 9656
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maliyeden Müdevver Defter, No: 21817
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maliyeden Müdevver Defter, No: 8170
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maliyeden Müdevver Defter, No: 12210
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maliyeden Müdevver Defter, No: 22252
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maliyeden Müdevver Defter, No: 15838
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Kamil Kepeci Tasnifi, No: 3358
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Kamil Kepeci Tasnifi, No: 5084
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Ali Emiri Tasnifi, No: 284.

B. Yayımlanmış Eserler

ALTUNAY, Ahmet Refik, “Fatih Zamanında Sultanyüğü”, **Türk Tarihi Encümeni Mecmuası**”, İstanbul, 1340.

Abdurrahman Vefik, **Tekalif Kavaidi**, C.1, Dersaadet, 1328.

AKDAĞ, Mustafa, **On Altıncı Asırda İstanbul Hayatı (1553 - 1591)**, İstanbul, 1953.

AKDAĞ, Mustafa, **Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi**, I, II, İstanbul, 1974.

—————, **Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası, Celali İsyamları**, İstanbul, 1995.

—————, "Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluş ve İnkişafı Devrinde Türkiye'nin İktisadi Vaziyeti, **Bellekten**, C. XIII (1949).

BARKAN, Ömer Lütfi, **XV., XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Zirai Ekonominin Hukukî ve Mâli Esasları, Kanunlar 1**, İstanbul, 1943.

—————, "Türkiye'de Toprak Meselesinin Tarihi Esasları", **Türkiye'nin Toprak Meselesi, Toplu Eserler 1**, İstanbul, 1980.

—————, "H. 933-934 / 1527-1528 Mali Yılına Ait Bir Bütçe Örneği", **İ.Ü.İ.F.M.**, İstanbul, 1955.

—————, "XV. ve XVI. ncı Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Toprak İşçiliğinin Organizasyonu Şekilleri", **Türkiye'de Toprak Meselesi, Toplu Eserler 1**, İstanbul, 1980.

—————, "Çiftlik" maddesi, **İ.A.**

—————, "Timar" maddesi, **İ.A.**

BAYKARA, Tuncer, **Osmanlı Taşra Teşkilatında 18. Yüzyılda Görev ve Görevliler (Anadolu)**, Ankara, 1980.

BRAUDEL, Fernand, **Akdeniz ve Akdeniz Dünyası**, Çev.: Mehmet Ali Kılıçbay, İstanbul, 1989.

- BELDİCEANU, Nicoara, **XIV. Yüzyıldan XVI. Yüzyıla Osmanlı Devletinde Tımar**, Ankara, 1985.
- BERKES, Niyazi, **Türkiye İktisat Tarihi**, İstanbul, 1975.
- CAHEN, Claude, **Osmanlılar'dan Önce Anadolu'da Türkler**, Çev.: Yıldız Moran, İstanbul, 1984.
- CEZZAR, Yavuz, **Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (18. Yüzyıldan Tanzimat'a Mali Tarih)**, İstanbul, 1986.
- CİN, Halil, **Mirî Arazi ve Bu Arazinin Özel Mülkiyete Dönüşümü**, Konya, 1987.
- ÇADIRCI, Musa, **Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları**, Ankara, 1991.
- ÇORBACIOĞLU, Mesude, "Osmanlı Devlet Teşkilatında Mevcut Kalemler ve Görevleri", **Tarih Boyunca Paleografya ve Diplomatik Semineri**, İstanbul, 1988.
- DARKOT, Besim, "Eskişehir" maddesi, İ.A.
- DOĞRU, Halime, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Yaya Müsellem-Taycı Teşkilatı (XV. ve XVI. Yüzyılda Sultanönü Sancağı)**, İstanbul, 1990.
- , **XVI. Yüzyılda Eskişehir ve Sultanönü Sancağı**, İstanbul, 1992.
- , **XVIII. Yüzyıla Kadar Osmanlı Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Görüntüsü**, Eskişehir, 1995.

—————, **XV. ve XVI. Yüzyıllarda Sivrihisar Nahiyesi**, Ankara, 1997.

—————, “XX. Yüzyıla Gırerken Eskişehir’de Koza ve Belediye Yönetimi ile Nüfus Hareketi”, Anadolu Üniversitesi, Fen, Edebiyat Fakültesi Dergisi, C. II, S.1, Eskişehir, 1989.

ELDEM, Vedat, **Osmanlı İmparatorluğu’nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik**, Ankara, 1994.

EŞ, Macit, **Tarihsel Bir Bakışla Klasik Osmanlı Maliyesi**, Kütahya, 1985.

FAROQHİ, Suraiya, “16. Yüzyılda Batı ve Güney Sancaklarında Belirli Aralıklarla Kurulan Pazarlar”, **Gelişme Dergisi (ÖzelSayı)**, Ankara, 1978.

GENÇ, Mehmet, “Osmanlı Maliyesinde Malikâne sistemi”, **Hacettepe Üniversitesi, İktisat Fakültesi Semineri**, Ankara, 1975.

—————, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet ve Ekonomi”, **V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi**, Ankara, 1990.

—————, “17. ve 19. Yüzyıllarda Sanayi ve Ticaret Merkezi Olarak Tokat”, **Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu**, Ankara, 1987.

GÖKBİLGİN, Tayyib, **XV. ve XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası, Vakıflar, Mülkler, Mukataalar**, İstanbul, 1952.

—————, “XVI. Asır Başlarında Trabzon Livası ve Doğu Karadeniz Bölgesi”, **Belleten, XXVI**, Ankara, 1962.

GREENWOOD, Antony, **İstanbul's Meat Provisioning Astudy Of The Alebkeşon System** (Doktora Tezi), Chicago, 1988.

GÜÇER, Lütfi, **XVI. ve XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler**, İstanbul, 1964.

—————, "XVIII. Yüzyıl Ortalarında İstanbul'un İaşesi İçin Lüzumlu Hububatın Temini Meselesi", **İ.Ü.İ.F.M.**, C.XI, S. 1-4, İstanbul, 1954.

GÜLER, İbrahim, **XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Sinop, İdari Taksimat ve Ekonomik Tarihi**, (Yayınlanmamış doktora tezi), İstanbul, 1992.

HALLAÇOĞLU, Yusuf, **XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlılar'da Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı**, ankara, 1991.

—————, **18. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi**, Ankara, 1991.

HAMMER, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, Çev.: Zuhuri Danışman, İstanbul: 1972.

İNALCIK, Halil, **Hicri 835 Tarihli Suret-i Defter-i Arnavid**, Ankara, 1988.

—————, "Osmanlılar'da Raiyyet Rüsümü", **Belleten** XXIII/92, Ankara, 1959.

—————, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu ve İnkişaf Devrinde Türkiye'nin İktisadi Vaziyeti Üzerine Bir Tetkik Münasebetiyle", **Belleten**, C. XV (1951).

—————, "XV. Asır Sanayi ve Ticaret Tarihine Dair Vesikalar", **Belleten**, C.XXIV (1960).

- , “İslam Arazi ve Vergi Sisteminin Teşekkülü ve Osmanlı Devrindeki Şekillerle Mukayesesi, **İslami İlimler Dergisi**, Ankara, 1950.
- , “Rice Cultivation and Çeltikçi - Reaya System in The Ottomon Empire”, **Turcica: Revued’etudes Turque**, C.XIV (1983).
- , “Ottomon Galata (1453-1553)”, **Essays in Ottomon History**, İstanbul, 1998.
- , **Sources and Studies On The Ottomon Black Sea**, Harward University, 1995.
- İSLAMOĞLU, Huricihan, “16. Yüzyıl Anadolu’sunda Köylüler, Ticarileşme ve Devlet İktidarının Meşrulaştırılması, **Osmanlı’da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Terim**, İstanbul, 1998.
- İSLAMOĞLU - İNAN, Huricihan, **Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet ve Köylü**, İstanbul, 1991.
- KAZICI, Ziya, **Osmanlılar’da İhtisab Müessesesi (Ekonomik, dini ve sosyal hayat)**, İstanbul, 1987.
- KARAL, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi V**, Ankara, 1984.
- KARAMÜRSEL, Ziya, **Osmanlı Mali Tarihi Hakkında Tetkikler**, Ankara, 1989.
- , **Türkiye İktisadi Tarihi**, İstanbul, 1931.
- KÖPRÜLÜ, Fuat, “Bac” maddesi, İ.A.
- KUNT, Metin, **Sancaktan Eyalete, 1550-1560 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi**, İstanbul, 1978.

- KÜTÜKOĞLU, Mübühâ, **Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri**, İstanbul, 1983.
- , "Osmanlı Gümrük Kayıtları", **Osmanlı Araştırmaları 1**, İstanbul, 1980.
- , "1826 Düzenlemesinden Sonra İzmir İhtisab Nezareti", **Tarih Enstitüsü Dergisi**, (İbrahim Kafesoğlu hatıra sayısı), İstanbul, 1987.
- MANTARAN, Robert, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi 1**.
- ORHONLU, Cengiz, **Osmanlı Tarihine Ait Belgeler, Telhisler (1597-1607)**, İstanbul, 1970.
- ORTAYLI, İlber, **Türkiye İdare Tarihi**, Ankara, 1979.
- ORSTROGORSKY, George, **Bizans Devleti Tarihi**, Çev.: Fikret İşıltan, Ankara, 1981.
- ÖZKAYA, Yücel, **XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı**, Ankara, 1985.
- PAKALIN, Mehmet Zeki, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, 3 Cilt, İstanbul, 1955.
- , **Maliye Teşkilatı Tarihi (1442-1930)**, 4 Cilt, Ankara, 1978.
- PAMUK, Şevket, **Osmanlı - Türkiye İktisadi Tarihi (1500-1914)**, İstanbul, 1996.
- PERE, Nuri, **Osmanlılar'da Madeni Paralar**, İstanbul, 1968.
- RADUSEV, Evgeniy, **Agrarnite Institutsii V Osmans Kata İmperiya Prez XVII - XVIII VEK**, Sofya, 1995.

- SAHILLIOĞLU, Halil, "Dördüncü Murad'ın Bağdat Seferi Menzilnamesi", **Belgeler**, XIII/17, Ankara, 1988.
- , "Bir Mültezim Zimem Defterine Göre XV. Yüzyılın Sonunda Osmanlı Darphane Mukataaları", **İ.Ü.İ.F.M.**, İstanbul, 1962.
- , "Fatih'in Son Yıllarında Bakır Para Basılması ve Dağıtılması İle İlgili Belgeler (Bakır Para)" **B.T.T.D.**, Ankara, 1979.
- SALZMAN, Ariel C. **Measures of Empire I Tax Farmers And The Ottoman Ancien Regime, 1695-1807**, (Doktora tezi), Colombia University, 1995.
- SENCER, Muzaffer, "Türkiye'de Toprak Mülkiyeti Sorunu", **Milliyet Gazetesi**, 3-4 Ağustos 1967.
- SEVGEN, Necibe, "Nasıl sömürüldük? Sarraflar", **B.T.T.d**, S.16, İstanbul, 1969.
- SHAW, Stanfad, "Tanzimat'tan Sonra Osmanlı Vergi Sistemi", **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, C.IV.
- SUCESKA, Audo, "Malikâne (Osmanlı İmparatorluğu'nda Mirî Toprakların Yaşam Boyu Tasarruf Hakkı)", **İ.Ü.İ.F.M.** (Ord Prof. Ömer Lütfi Berkan'a Armağan), İstanbul, 1985.
- TABAKOĞLU, Ahmet, **Türk İktisat Tarihi**, İstanbul, 1986.
- , **Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi**, İstanbul, 1985.
- TURAN, Osman, "İkta", **İ.A.**
- , **Selçuklular Zamanında Türkiye**, İstanbul, 1971.

—————, **Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti**, İstanbul, 1993.

TUNÇDİLEK, Necdet, "Eskişehir Bölgesinde Yerleşme Tarihine Toplu Bir Bakış", **İ.Ü.İ.F.M.**, C.XV/1-4, İstanbul, 1953.

TÜRKAY, Cevdet, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Vergi", **B.T.T.D**, S.57, (1972).

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, **Osmanlı Devlet Teşkilatına Methal**, Ankara, 1984.

—————, **Osmanlı Tarihi**, Ankara, 1984.

—————, **Osmanlı Devlet Teşkilatında Kapıkulu Ocakları**, Ankara, 1984.

—————, **Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı**, Ankara, 1948.

ÜNAL, Mehmet, "XVII. Yüzyılın Başlarında Harput Mukataatına Ait Bir İcmal Muhasebe Defteri", **Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Dergisi**, S. 3, Samsun, 1988.

YILMAZÇELİK, İbrahim, **XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790-1840)**, Ankara, 1995.

YÜCEL, Yaşar, "I. Selim Kanunnamesi (1512-1520)", **Belgeler**, C.XII, S. 16, Ankara, 1988.